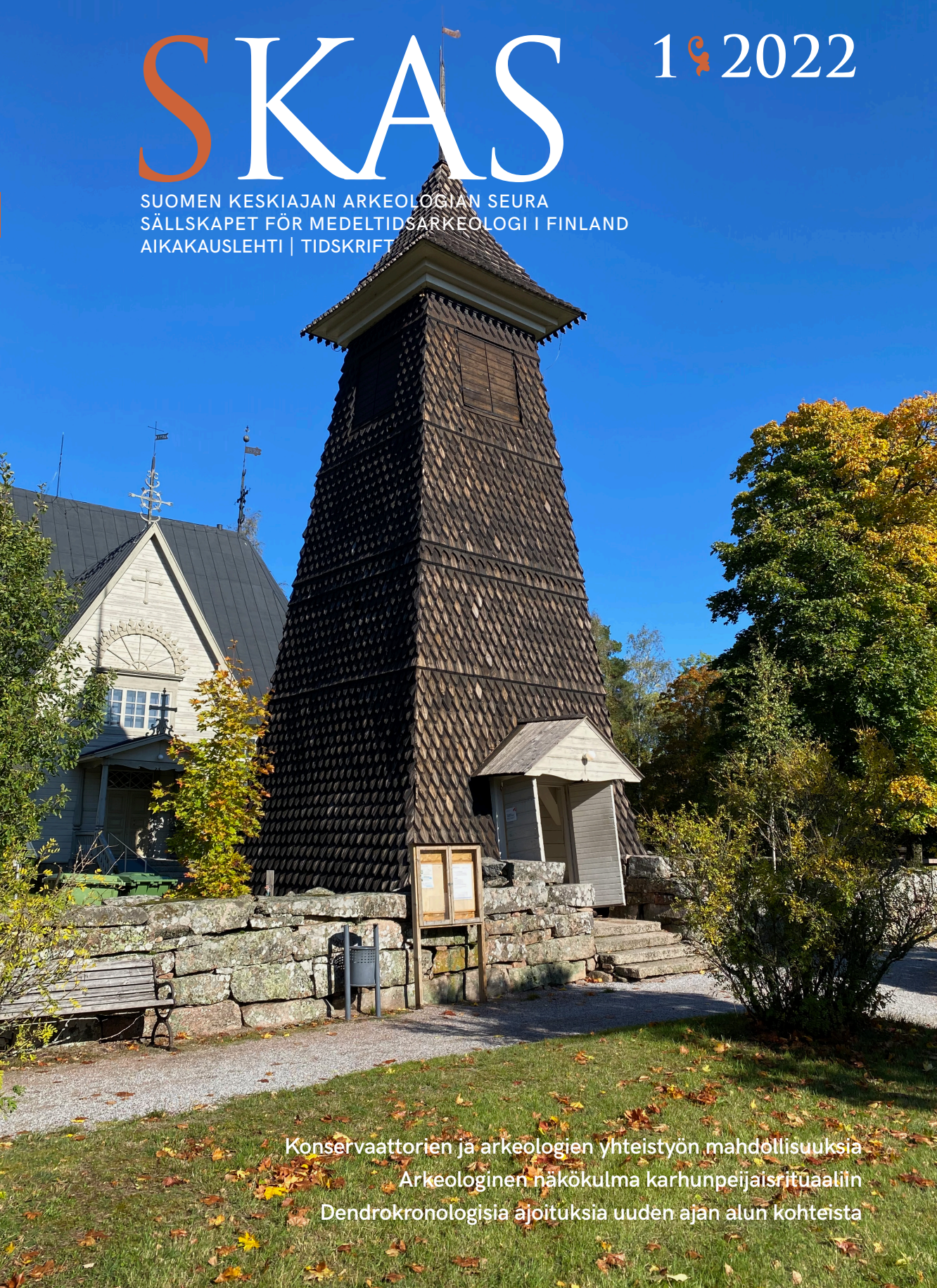

SKAS

1 2022

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT

Konservaattorien ja arkeologien yhteistyön mahdollisuuksia
Arkeologinen näkökulma karhunpeijaisrituaaliin
Dendrokronologisia ajoituksia uuden ajan alun kohteista

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT

SKAS-lehti julkaisee keskiajan ja uuden ajan arkeologiaa käsitteleviä tieteellisiä artikkeleita, jotka käyvät läpi Tieteellisten seuran valtuuskunnan hyväksymän vertaisarviointiprosessin. Lisäksi lehti julkaisee erilaisia ajankohtaisia katsauksia, tutkimusraportteja, keskustelupuheenvuoroja, kommentteja sekä kirja-arvosteluja, jotka voidaan julkaista ilman vertaisarviointia. Lehti ilmestyy kaksi kertaa vuodessa.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto lehden sähköpostiin osoitteeseen skas-lehti@skas.fi viimeiseen aineistojen jättöpäivään mennessä. Seuraavat deadlineet aineistoille ovat 28.2.2023 ja 15.8.2023. Tarkemmat tiedot aineiston toimittamisesta, sekä vertaisarviointiprosessista löytyvät lehden verkkosivuilta osoitteesta: <http://www.skas.fi/skas-lehti/>.

Sähköposti

skas-lehti@skas.fi

Julkaisija

Suomen keskiajan arkeologian seura –
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.

Päätoimittaja

Dos. Georg Haggrén (georg.haggren@helsinki.fi)
Parrukuja 9 B 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640

Toimittajat

Eva Ahl-Waris (eva.ahlwaris@gmail.com)
Tuuli Heinonen (tuuli.t.heinonen@helsinki.fi)
Tarja Knuutinen (tarja.knuutinen@helsinki.fi)
Juha Ruohonen (jukaru@utu.fi)

Taitto

Maija Holappa (maija.holappa@gmail.com)

Abstraktien kieliasun tarkistus

Rodger Juntunen

Logon suunnittelu

Mikael Nyholm

Kannen kuva

Lokalahden kellotapuli. Kuva: Panu Savolainen

ISSN 1455-0334 (painettu)

ISSN 2736-9196 (verkkojulkaisu)

Painopaikka

Painosalama Oy 2022

SISÄLLYS 1/2022

1 PÄÄKIRJOITUS

Georg Haggrén

TUTKIMUS

2 ARKEOLOGIEN JA KONSERVAATTORIEN YHTEISTYÖLLÄ KIINNI LÖYDETTYJEN ESINEIDEN BIOGRAFIOIHIN – ESIMERKINÄ KESKIAIKAISEN RAASEPORIN LINNAN MATERIAALISEN KULTTUURIN TUTKIMINEN

Elina Terävä

21 HISTORIALLINEN KARHUNPEIJASRITUAALI JA KARHUNKALLOMÄNNYT ARKEOLOGISINNA KOHTEINA

Ulla Moilanen, Timo Muhonen, Minerva Piha,
Janne Rantanen & Jasse Tiilikkala

45 DENDROKRONOLOGISIA AJOITUSTULOKSIA UUDEN AJAN ALUN KOHTEISTA – TURUN QWENSELIN TALO, LOKALAHDEN KELLOTAPULI JA KEMINMAAN VANHAN KIRKON PUUHOLVI

Panu Savolainen, Tuomas Aakala, Marko Huttunen,
Laura Laine & Tuomo Wallenius

ARVOSTELTU

59 VIKTIGT VERK OM HUR SAMLINGAR OCH FORNMINNEN HAR SKYDDATS UNDER KRIGSHOT

Eva Ahl-Waris

61 KAKSI SKANDINAVIAN HISTORIALLISEN ARKEOLOGIAN SYNTEESIÄ

Georg Haggrén

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

PÄÄKIRJOITUS

KATSE MENNEESEEN – HARPPAUKSIA HISTORIALLISEN ARKEOLOGIAN KENTÄLLÄ KAHDEN VUOSIKYMMENEN AJALTA

SKAS-lehti on vuodesta 1993 lähtien toiminut suomalaisen keskiajan arkeologian ja nyttemmin yhä laajemmin historiallisen arkeologian keskustelukenttänä. Allekirjoitaneen aloittaessa lehden päätoimittajana syksyllä 2001 Suomen keskiajan arkeologian seuralla oli ikää vuosikymmenen verran ja suomalainen arkeologia 1900-luvun tapaan vahvasti esihistoriapainotteinen.

Sallittakoon katse taakse päin, sillä paljon on muuttunut 20 vuoden aikana. Historiallinen arkeologia on satunnaisten teemakurssien ja opintopiirien sijaan vakiintunut osaksi yliopistojen opetusta. Alan väitöskirjoja ilmestyy vuosittain, kun niitä aiemmin valmistui yksi tai kaksi vuosikymmenessä. Samalla väitöskirjojen aihepiiri on vaihtunut linnatutkimuksen painotuksesta mitä moninaisimpiin arkeologian teemoihin. Ulkona maastossa erilaiset historiallisen ajan kohteet kylätonteista ja Ruotsin ajan kaupunkialueista alkaen ovat vakiinnuttaneet asemansa muinaisjäänöksinä. Tästä on puolestaan seurauksena se, että arkeologian kenttätöistä valtaosa liittyy nykyisin historiallisen ajan kohteisiin.

Kun historiallisen arkeologian sektori on moninkertaistunut, kasvu ei ole ollut pois esihistorian tutkimuksesta ja suoje-

ta, vaan koko ala on kasvanut ja kasvaa yhä. Tällä on suora vaikutus myös työmarkkinoihin: vuonna 2022 arkeologian alalla on työvoimapulaa kaivaushenkilökunnasta vastuumuseotehtäviin. Arkeologeilla ja arkeologialla on kysyntää. Samalla useimmissa tehtävissä edellytetään historiallisen arkeologian osaamista.

Kahden vuosikymmenen aikana lehden ilme on muuttunut. Matkan varrella jäsenlehddestä on kasvanut tieteellinen aikakauskirja, jonka ytimessä ovat vertaisarvioidut artikkelit. Monisteenomainen tekniikka mustavalkoisine rasterikuvineen on vaihtunut digipainon monivärikuvitukseen.

Lehden taustalla on tiimi. Ilman toimituksen jäsenten korvaamattoman arvokasta panosta SKASin numerot jäisivät tulematta. Sama pätee tieteellisten artikkelien vertaisarvioijiin – ja tietysti SKASin hallitukseen. Ilman lukijoita ei olisi lehteä, joten menneiden vuosien osalta edellä mainittujen ohella kiitos kaikille tilaajille ja seuran jäsenille – sekä erikseen taitosta ja visuaalisesta ilmeestä Maijalle! Muistakaa jatkossakin lehteä, käsikirjoituksia kaivataan aina. Jatkossa SKAS on uusissa käsissä, mutta tiimi ympärillä säilyy tukena.

ARKEOLOGIEN JA KONSERVAATTORIEN YHTEISTYÖLLÄ KIINNI LÖYDETTYJEN ESINEIDEN BIOGRAFIOIHIN

ESIMERKKINÄ KESKIAIKAISEN RAASEPORIN LINNAN MATERIAALISEN KULTTUURIN TUTKIMINEN

Abstract – Collaboration between archeologists and conservators reveals biographies of archaeological finds – A case study of the material culture of the Raseborg castle

The archaeological finds from the medieval castle of Raseborg in the Western Nyland have lots of potential for object biographical studies, even though it is not easy to figure out the biographies of fragmentary finds. Precise examination of the objects together with archeologists, who know the context of the finds, conservators, who know the materials and the corrosion-processes, and other specialists, who know the production process and the use of the objects, can help retracing physical changes in objects' careers. During the most recent excavations in Raseborg, the collaboration between archeologist and conservators has been very intensive. All metal and bone finds have been x-rayed and the most important finds conserved. During the conservation-process, x-ray photos as well as the finds themselves have been examined together with the conservators and researchers. Included to this, one traditional smith, specialized to making iron objects like arrowheads and shooting with crossbows, has been viewing the finds together with conservators and the researchers. In this article the purpose is to adduce with some examples, how the collaboration between archeologists and conservators has forwarded the study as well as the conservation process of archaeological finds of Raseborg. In addition, some deliberation about possibilities of biographical studies of Raseborg's finds is included.

Keywords: object biographies, conservation, archaeological finds, Middle Ages, castles, Raseborg.

Asiasanat: esinebiografia, konservointi, arkeologiset löydöt, keskiaika, linnat, Raasepori.

JOHDANTO

Viimeistään 1370-luvulla perustettua ja 1550-luvulla tarpeettomana hylättyä Raaseporin linnaa on tutkittu 1800-luvun lopulta alkaen.¹ Jo varhain alkaneista restaurointitöistä ja arkeologisista kaivauksista sekä erityisesti viimeaikaisista tutkimuksista linnan lähiympäristöstä on kertynyt monipuolinen, linnan keskiaikaisesta historiasta

kertova löytöaineisto. Nämä löydöt ovat tärkeä lähde, kun pyritään tulkitsemaan linnan arkipäivän elämää, siihen liittyvää materiaalista kulttuuria sekä tavoittamaan ainakin jollakin tasolla ne keskiajalla eläneet ihmiset, jotka linkittyvät löydettyjen esineiden elämään.

Raaseporin tuoreimpien tutkimusprojektien *Kaikkien Aikojen Raasepori* 2008–2009, *Raasepori Slottsmalmen* 2014–2019 ja

Raaseporin linna 2014, 2016 ja 2020–2021 arkeologiset löydöt tarjoavat hedelmällisen lähtökohdan tarkemmalle analyysille. Suuri osa viimevuosien löydöistä on peräisin 1300- ja 1400-luvuille ajoittuvista linnan jätekerroksista, jotka sijaitsevat linnan itäpuolella, niin kutsutulla Slottsmalmenin alueella. Lisäksi 1500-luvun aktiviteetteihin liittyvää materiaalia on tutkimuksissa kerätynyt runsaasti lisää. Aineisto sisältää lukuisia erilaisia metalliesineitä, keramiikkaa, lasia sekä luu- ja kiviesineitä, jotka kertovat linnan jokapäiväisen arjen materiaalisesta kulttuurista.²

Raaseporin arkeologista löytöaineistoa voi tarkastella monesta eri näkökulmasta. Yksi mahdollinen lähtökohta aineiston tutkimiseen on keskittyä esineiden aineellisuuden elämänhistoriaan ja pohtia ihmisten vaikutusta esineiden vaiheisiin ja niissä fyysisesti näkyviin muutoksiin. Perusteellisen analyysin kautta on myös mahdollista selvittää esineiden ja ihmisten välisiä suhteita, kuten perinteisessä esinebiografisessa tutkimuksessa on ollut tapana – joskin esinebiografia on monimuotoinen käsite ja esinebiografinen tutkimus saattaa sisältää hyvinkin erilaisia painotuksia.³ Esinebiografisen ajattelun juuret ovat antropologisessa tutkimuksessa, mutta arkeologisten aineistojen kanssa vastaavanlaiset tutkimuskysymykset ovat osoittautuneet haastavaksi ratkaista. Siksi arkeologisten aineistojen esinebiografinen tutkimus on kehittynyt esinekeskeisempään suuntaan verrattuna antropologiseen lähestymistapaan.⁴

Kuten **Visa Immonen** on tuonut esiin, arkeologisiin löytöihin kohdistuvan esinebiografisen tutkimuksen haasteena on ollut löytää metodit, joilla voitaisiin punoa teoreettiset käsitteet ja aineistot yhteen. Arkeologisten löytöjen tutkimuksessa voi jopa kyseenalaistaa sen, onko esinebiografia kä-

sittteenä lainakaan tarpeellinen.⁵ Toisaalta esinebiografinen lähtökohta tutkimukselle saattaa olla erittäin antoisa, jos se käsitteään niin, että pyritään keräämään erilaisia lähdeaineistoja hyödyntäen kaikki mahdollinen tieto esineen elinkaaren varrelta raaka-aineesta reliikiksi. Tällöin huomioidaan esineen fyysisiä piirteitä, siihen vaikuttaneita formaatioprosesseja, historiallisia, sosiaalisia ja arkeologisia konteksteja sekä kirjallisia ja kuvallisia lähteitä, ehkä jopa suullista perimätietoa. Kerätyn informaation avulla voidaan luoda assosiaatioita tiettyyn aikaan sekä kulttuureihin ja päästä käsiksi esimerkiksi esineen funktioon, merkityksiin, esineen valmistajiin ja käyttäjiin.⁶

Esinetutkimuksen kannalta Raaseporin löytöaineiston voisi nähdä hyvin kaksijakoisena. Suurin osa löydöistä on massalöydöiksi katsottavia esineitä, joiden tutkiminen on usein mielekästä sitoa erilaisiin esineiden kvantitatiivisiin ja kvalitatiivisiin piirteisiin perustuviin luokitteluihin. Näiden luokittelujen avulla on mahdollista tarkastella löytöjä pikemminkin esineryhminä kuin yksittäisinä esineinä. Esineryhmien kautta voidaan tavoittaa laajan mittakaavan muutoksia esimerkiksi keskiajan kulutustottumuksissa, kontaktiverkostoissa ja materiaalisessa kulttuurissa, kuten arkeologialle tyypillisessä esineiden sosiaalishistorian tutkimuksessa on tapana. Toiset löydöt taas ovat yksittäisinä esineinä hedelmällisempi lähtökohta varsinaiselle esinebiografiselle tutkimukselle. Tällaisia löytöjä ovat usein artefaktit, joissa itsessään tai joiden historiallisessa tai arkeologisessa kontekstissa on sellaisia erityispiirteitä, joiden avulla on mahdollista päästä selvittämään sen suhdetta ihmisiin esineen elinkaaren eri vaiheissa. Samoja esineitä pystyy toki tarkastelemaan osana isompaa ryhmää tai yksittäisinä objekteina riippuen asetetuista tutkimuskysymyksistä.⁷

Raaseporin löytöaineistossa, kuten arkeologisissa aineistoissa yleensäkin, on omat ongelmansa, jotka rajoittavat esinebiografisen tutkimuksen tekemistä. Yksi ongelma on historiallisen tiedon puute tai vähäisyys.⁸ Vaikka linnan historiaan pääsee käsiksi kirjallisten lähteiden ja perimätiedonkin kautta, niin tiedon yhdistäminen yksittäisiin arkeologisiin löytöihin ja konteksteihin on hankalaa.⁹ Toki vertailua linnan viimeisille vuosikymmenille ajoitettavan löytöaineiston ja erityisesti 1540-luvun voudintilien antaman historiallisen tiedon välillä on mahdollista tehdä, mutta tämä koskee enemmän isompia löytöryhmiä kuin yksittäisiä esineitä.¹⁰

Esinebiografista tutkimusta voi tehdä myös ilman historiallista tietoa keskittyen siihen, mitä esine olemuksellaan ja kontekstillaan kertoo. Esimerkiksi **Risto Nurmi** tuo väitöskirjassaan esiin, kuinka käyttöjäljet, merkit esineiden korjauksesta ja uusiokäytöstä sekä konteksti, johon löytö on deponoitu, voivat auttaa pääsemään käsiksi esineiden elämään.¹¹ Esineiden ja niiden käyttäjien monimuotoisia suhteita, joissa tavanomainen käyttöesine voikin olla omistajalleen erityisen merkityksellinen, on tutkittu vähänlaisesti arkeologisen aineiston pohjalta. Kuten **Vesa-Pekka Herva** ja **Timo Ylimaunu** Tornion aineistosta sekä **Sonja Hukantaival** Turun aineistosta ovat osoittaneet, on näihin monimuotoisiin suhteisiin kuitenkin mahdollista saada selvyyttä huolellisen esineiden tai niiden löytökontekstien tarkastelun kautta.¹²

Vaikka löytökontekstien analysointi on erittäin olennainen osa arkeologisten löytöjen esinebiografista tutkimusta, niin tämän artikkelin kannalta keskeistä on ollut huomion kiinnittäminen esineissä näkyviin fyysisiin piirteisiin. Näiden avulla voi päästä kiinni esineiden valmistusprosessiin,

minkä lisäksi käyttöjäljet, kuten esineiden kuluminen, vahingoittuminen ja korjailu, voivat antaa jotain informaatiota esineen elinkaaresta, sen funktiosta ja merkityksestä.¹³ Samalla esineiden fyysiset piirteet voivat antaa selvyyttä formaatioprosesseista sekä löytö- ja käyttökonteksteista. Niiden avulla voidaan myös luoda analogioita esineiden historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin.

Erytiesi Raaseporin vanhempi löytöaineisto on monin tavoin ongelmallinen tutkimuskohde. Luettelointitiedot ovat puutteelliset, kokoelmat ovat tällä hetkellä melko hajanaiset, osa löydöistä on kadonnut vuosien varrella ja kokonaisvaltaista kuvaa aineistosta ei toistaiseksi ole ollut. Esineiden löytökonteksteista ei ole useimmiten kirjattu ylös tarkkoja tietoja tai kontekstit ovat hankalasti tulkittavia. Vanhemman aineiston osalta erityisesti metallilöytöjen huonokuntoisuus ja fragmentaarisuus tekevät käyttöjälkitutkimuksesta haastavaa, ainakin mitä tulee pelkästään visuaaliseen analyysiin.¹⁴ 2000-luvun löytöaineiston osalta tilanne on paljon helpompi. Merkittävä tulevia tutkimuksia edistävä tekijä on ollut tarkka kenttätödokumentaatio, mutta myös se, että arkeologien ja konservattorien välinen yhteistyö on ollut erittäin tiivistä 2008 ja 2014 alkaneissa projekteissa.

Artikkeli keskittyy arkeologien ja konservattorien yhteistyön merkitykseen arkeologisten maalöytöjen tutkimuksessa esinebiografisen tutkimuksen kannalta. Artikkelin avaa konservattorien ja arkeologien yhteistyön taustaa Suomessa sekä sitä, miten Raasepori-projekteissa tutkijoiden ja konservattoreiden välinen keskustelu on ollut keskeinen osa esineiden konservointiprosessia. Tämän jälkeen käsitellään sitä, miten tutkijoiden ja konservattorien välinen tiivis yhteistyö on edistänyt linnan

materiaalisen kulttuurin, erityisesti arkeologisissa tutkimuksissa löytyneiden metalli- ja luuesineiden tutkimusta. Lähtökohdaksi on otettu joitakin esineitä tai esineryhmiä Raaseporin linnasta ja sen lähiympäristöstä 2000-luvulla talletetusta löytöaineistosta. Näiden esimerkkien kautta pohditaan lopuksi, millaisen lähtökohdan Raaseporin löytöaineisto tarjoaa esinebiografiselle tutkimukselle.

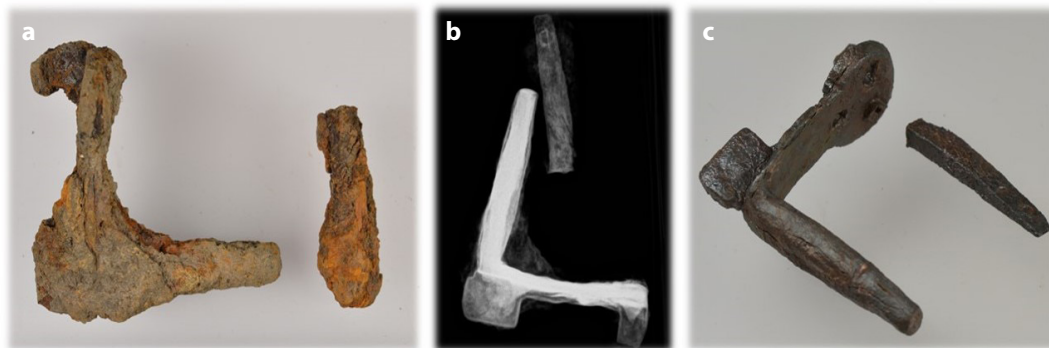
KONSERVAATTORIEN JA ARKEOLOGIEN YHTEISTYÖN HISTORIAA

Kiinnostus ja tarve huolehtia kulttuuriperinnön säilyttämisestä 1800-luvun jälkipuoliskolla toimi alkusysäyksenä konservointitoiminnan aloittamiselle Suomessa, yhdessä muinaismuistohallinnon sekä museotoiminnan organisoitumisen myötä. Varhaisvaiheessa, eli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, tutkimus ja konservointi nivoutuivat vielä tiiviisti yhteen. Jo 1892 nimettiin valtionarkeologin alaisuuteen konservaattori, **Hjalmar Appelgren-Kivalo**, joka työskenteli arkeologisen löytöaineiston kanssa monipuolisesti osallistuen itse kaivauksiin, tehden tutkimusta sekä hallinnoiden ja konservoiden aineistoja kaiken ohessa. Samoin tutkijana tunnettu **K. K. Meinander** perehtyi 1900-luvun alkupuolella esineiden konservointiin liittyviin kysymyksiin. Kuitenkin jo 1912 Kansallismuseoon palkattiin erillinen preparaattori vastaamaan käytännön konservoinnista, johon esihistoriallisen osaston johtoon nousseen Appelgren-Kivalon aika ei riittänyt. Appelgren-Kivalon seuraajatkaan eivät konservointia enää ottaneet vastuulleen ja 1920-luvulla preparaattoria alettiin kutsua konservaatторiksi, eikä nimitys enää merkinyt esihistoriallisen osaston johtajaa,

kuten aiemmin. **Henni Reijosen** mukaan jo tämä viittaa konservoinnin eriytymiseen omaksi erityisalakseen. 1930-luvulla konservaatторit muodostivat oman ammattiryhmänsä, jonka lähtökohdat olivat pikemminkin museotyössä ja käsityöläisyydessä, kuin tutkimuksessa.¹⁵

Toisaalta konservaatторien erityistaidot ovat yhdistyneet myöhemminkin tukijan taitoihin niin sanottujen konservaatторitutkijoiden kautta. Mitä tulee arkeologisten löytöjen tutkimukseen, erityisesti arkeologi-konservaatторi **Leena Tomanterällä** oli 1900-luvun loppupuolella merkittävä rooli sekä esinetutkimuksen että konservaatторien ja tutkijoiden välisen yhteistyön kehittäjänä.¹⁶ Hänen aktiivisuutensa myötä esimerkiksi esihistoriallisten esineiden metallurgisia tutkimuksia on Suomessa tehty jonkin verran, vaikka alan vaatima erityistaito on täällä ollut melko harvojen specialistien varassa.¹⁷ 2000-luvulla ainakin erilaisten uusien menetelmien testauksessa konservaatторien ammattitaito ja arkeologinen tutkimus ovat joissakin tapauksissa päässeet yhdistymään.¹⁸

Suomessa tutkijoiden ja konservaatторien välisen yhteistyön tärkeys on nostettu esiin 2010-luvulla erityisesti *Artefacta*-konferensseissä.¹⁹ *Artefactan* järjestämät *Pintaa syvemmälle*-työpajat ovat myös olleet oleellisia tutkijoiden ja konservaatторien yhteistyön kehittämisessä.²⁰ Yhteistyön tärkeydestä ja konservaatторien roolista arkeologisten esinelöytöjen tutkimuksessa on julkaistu useampia tekstejä vuodesta 2014 alkaen *Konservaatторi*-lehdissä.²¹ Yhteistyö on tosin vuosikymmenten varrella ollut vaihtelevaa, eikä konservaatторien mukaan useimpiin projekteihin ole saatu mahduttua keskustelua tutkijoiden ja konservaatторien välillä lähinnä resurssien puutteen takia.

Kuva 1a–c. Putkilukon kappaleen konservointiprosessi: A – konservoimaton löytö; B – röntgenkuva konservoimattomasta esineestä; C – konservoitu esine. KM 40942: 236. Kuvat Konservointipalvelut Löytö Oy. Röntgenkuva Metropolian konservointiosasto/ Heikki Häyhä 13.8.2015.

Konservaattorien rooli esinebiografisessa tutkimuksessa on hyvin tiedostettu viime vuosikymmenten aikana. **Chris Caple** Durhamin yliopistosta on korostanut paljon sitä, miten merkittävä rooli konservaattoreilla on esineen elinkaaren selvittämisessä.²² Esimerkiksi Isossa-Britanniassa on konservoinnin yhteydessä saatu esineistä kerättyä paljon tietoja, jotka avaavat niiden funktiota, merkitystä, valmistusta, käyttöä ja käytön loppumista.²³ Suomessa konservaattorien roolia arkeologisten löytöjen esinebiografisessa tutkimuksessa ei ole erityisemmin nostettu aiemmin esiin. Viime vuosien *Raasepori* -projektit ovat kuitenkin osoittaneet, että esinebiografista tutkimusta tehdessä tutkijoiden ja konservaattorien yhteistyö saattaa olla hyvin hedelmällistä.

RAASEPORIN LÖYTÖJEN KÄSITTELY ARKEOLOGIEN JA KONSERVAATTORIEN NÄKÖKULMASTA

Raaseporin 2000-luvun kaivausten metalli- ja luulöytöjen käsittelyssä ja tutkimuksessa keskustelu konservaattorien ja arkeologien välillä on ollut erittäin intensiivistä. Raaseporin löytöjen tutkimuksesta ovat viime-

simmissä projekteissa pääosin vastanneet **Georg Haggren** sekä tämän artikkelin kirjoittaja, jotka ovat pyrkineet tiivistämään ja kehittämään yhteistyötä vuosien varrella. Vuosina 2008 ja 2009 työskentelimme yhdessä Kansallismuseon konservaattorien Leena Tomanterän, **Pia Klaavun** ja **Stina Björklundin** kanssa. Vuodesta 2014 alkaen Konservointipalvelut Löytö Oy:n konservaattorit **Anna Lehtinen** ja **Sari Pouta** ovat olleet intensiivisesti mukana Raasepori-projekteissa. Keskustelu kohteesta, löytöjen konteksteista, kaivausmetodeista, löydöistä itsestään ja löytöjen käsittelystä sekä molemminpuolinen tiedon jakaminen on ollut keskeistä onnistuneen konservoinnin ja esinetutkimuksen kannalta.

Viimevuosien projekteissa on pyritty siihen, että kaikki metalli- ja luulöydöt on luetteloitu ja viety konservaattoreille mahdollisimman nopeasti kaivausten jälkeen. Luettelointi on pyritty tekemään tarkasti – siitäkään huolimatta, ettei epämääräisistä maa- ja metallipaakuista välttämättä etukäteen kovin paljon informaatiota saa irti. Ennen kuin esineille on konservoinnissa tehty mitään toimenpiteitä, ne on kaikki röntgenkuvattu, jotta konservointiprosessia varten saataisiin ennakkotietoa löydöistä

(Kuva 1). Röntgenkuvat ja löydöt on käyty läpi yksityiskohtaisesti yhdessä arkeologisista kenttätöistä vastanneiden tutkijoiden ja konservaattorien kanssa. Näin on ollut helppompaa ja tehokkaampaa valita oikeat menetelmät löytöjen käsittelyyn sekä valikoida löytöaineistosta keskeisimmät löydöt, jotka konservoidaan. Lisäksi konservointiprosessiin on kuulunut aineiston tarpeista riippuen useampia tapaamisia, joissa löytöjä on tarkasteltu ja arvioitu uudestaan esimerkiksi puhdistuksen jälkeen.

Yksityiskohtainen luettelointi ja löytöjen tarkastelu yhdessä tutkijoiden kanssa on osoittautunut viime vuosina myös Löytö Oy:n konservaattoreille keskeiseksi apuvälineeksi. Mikäli tutkija jo luettelointivaiheessa kykenee asettamaan esineen historialliseen kontekstiin ja antamaan esineelle arvion sen funktiosta, voi konservaattori tältä pohjalta tehdä vertailua aiempiin vastaavien esineiden konservointeihin ja kartoittaa etukäteen sitä, mitä konservoinnin aikana on odotettavissa. Tutkijoiden konservaattoreille jakama ennakkotieto ja esimerkit referensseistä mahdollistavat sen, että jokaisen konservoitavan esineen kohdalla voidaan huomioida paremmin konservointiin vaikuttavia seikkoja ja varautua esimerkiksi erilaisten materiaalien, koristelujen sekä liitosten havainnointiin ja esille saamiseen. Tämän avulla konservaattorit voivat myös havaita esineessä sitä mahdollisesti kohdanneet muutokset tai poikkeamat alkuoletuksista. Tutkijan tarkempi kuvailu tai erityishuomiot siitä, mitä esineestä haetaan, auttaa konservaattoreita rajaamaan ja hahmottamaan konservointiprosessin aikana mahdollisesti esiin tulevia yksityiskohtia, kuten valmistajien leimoja tai koristelua. Esinettä käsitellessä puhdistusta voidaan käytännössä tehdä tarkennettuna rajatulle alueelle, jos tiedetään mitä etsitään. Tämä on tärkeää, sillä hyvin-

kin pienten yksityiskohtien esille saaminen esimerkiksi leimoissa voi muuttaa esineen merkitystä suuresti. Kuten Chris Caple on tuonut esiin, pahimmassa tapauksessa ilman keskustelua konservaattoreiden ja tutkijoiden välillä nämä pienet yksityiskohdat saattavat konservointiprosessissa kadota näkymättömiin.²⁴

Konservointiprosessin lopuksi tavoitteena on ollut aina käydä konservoitu aineisto yhdessä läpi tutkijoiden ja konservaattorien kesken, jotta esineistä saataisiin mahdollisimman paljon yksityiskohtaista informaatiota tuotua esille jo kaivausraporteissa. Juuri tämän takia löytöjen käsittely- ja konservointiaikataulut on suunniteltu Raasepori-projekteissa niin, että aineiston konservointi on valmis ennen kuin kaivausraportti jätetään. Oleellinen osa konservointiprosessia on toki myös löytöjen ja niiden käsitteilyn dokumentointi röntgen- ja valokuvien sekä kirjallisesti²⁵, mikä auttaa suunnittelemaan löytöjen säilytystä ja käyttöä esimerkiksi näyttelyissä tai tutkimuksessa.

Mitä enemmän yksittäisestä esineestä saadaan kerättyä ja raportoitua tietoa jo

Kuva 2. Kesän 2017 kaivauslöytö ennen konservointia. KM 41252: 2. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

konservointivaiheessa, sitä suuremmaksi esineen kulttuurihistoriallinen arvo nousee. Samalla esineiden säilytysolosuhteiden huomioiminen sekä esineiden käyttö näyttelyissä helpottuu. Länsi-Uudenmaan museon rooli Raaseporin 2000-luvun löytöaineiston säilytyksessä, tutkimuksessa ja näytteillepanossa on ollut merkittävä. Museo on tehnyt tiivistä yhteistyötä arkeologisten projektien tutkijoiden sekä konservaattorien kanssa, mikä on edistänyt muun muassa sitä, että osa Raaseporin tuoreimmista löydöistä on jo esillä Tammisaaren museokeskuksen EKTA:n perusnäyttelyssä.

YHTEISTYÖN TULOKSIA - UUTTA TIETOA ESINEIDEN ELINKAARISTA

Kuten edellä on todettu, tutkijoiden ja konservaattoreiden välinen keskustelu on osoittautunut Raasepori-projekteissa erittäin keskeiseksi sekä esineiden konservoinnin että esinetutkimuksen kannalta. Tutkijoille iso apu on ollut erityisesti löytöjen ja materiaalien identifiointissa. Tämän ohella yhteistyön kautta esineistä on paljastunut jopa yllättäviä yksityiskohtia ja erityispiirteitä, joiden tarkempi analyysi jatkossa avaa varmasti uusia näkökulmia keskiajan kulutukseen ja elämään linnalla yleisemmälläkin tasolla. Vaikka löytöaineiston esinebiografisen analyysityö on vielä alussa, jo nyt löydöistä on noussut esiin useampia esimerkkejä, jotka osoittavat kuinka yhteistyö voi tuoda uusia näkökulmia esineiden elinkaareen.

Arkeologisen löydön kanssa työskentelyn lähtöpiste voi olla haastava, kuten yhden vuoden Slottsmalmenin 2017 kaivausten löydön kohdalla (Kuva 2). Löytö tarjoaa erinomaisen esimerkin hedelmällisestä konservointiprosessista. Kyseinen esine löytyi

kenttäkauden loppuvaiheessa kaivausten alimmista kerroksista, mutta kentällä maassa havaittiin vain savimaanpeitteinen möykky, jossa oli orgaanista ainesta sekä paikoin erotettavissa hauraanoloista, vihertävää kupariseoksen hohdetta. Löytö talletettiin kokonaisuena maapaakkuna ja toimitettiin suoraan kaivaukselta konservaattoreille.

Ennen röntgenkuvausta löytö oli täysi mysteeri, mutta mudan ja orgaanisen materiaalin sisältä paljastui lopulta pronssiasian reunapala. Konservaattorit havaitsivat esineen olevan pahoin vaurioitunut ja pinnan syöpyneen, mikä voisi viitata sen kärsineen tulesta. Tämä on todennäköisesti tapahtunut ennen löydön päätymistä löytöpaikalleen, koska löytökontekstissa ei ollut merkkejä palamisesta. Konservaattorit huomasivat myös työstöjälkiä erikoisessa kohdassa esinettä: Siinä, mistä astian kyljen olisi pitänyt jatkua, oli 35 millimetrin matkalta viimeistelyn oloinen reuna (Kuva 3). Mahdollisina selityksinä tälle nousivat esiin, että kyseessä voisi olla joko astian kahvan kiinnitykseen liittyviä työstöjälkiä tai sitten esinettä on rikkoutumisen jälkeen saatettu modifioida esimerkiksi uutta käyttötarkoitusta varten. Vaikka selitys ei ole varmistunut, niin löytö on hyvä esimerkki siitä, kuinka vaiheikas elinkaari epämääräiseksi maapaakuksi päätyneellä esineellä voi olla.

Vuosina 2015 ja 2016 Slottsmalmenilta, pääosin 1300–1400-luvun jätokerroksista, löytyneet rautaiset levyt²⁶ muodostavat erikoisen ryhmän, joiden tutkimuksessa konservaattorit ovat olleet suureksi avuksi (esim. kuva 4). Konservoinnin yhteydessä levyissä havaittiin niittejä ja niiden välissä orgaanista ainesta, jota Anna Lehtinen ja Sari Pouta tarkastelivat tarkemmin ja tunnistivat materiaalin nahaksi. Konservaattorien havainto auttoi löytämään oikean suunnan, kun esineiden funktiota alettiin

Kuva 3. Kesän 2017 kaivauslöytö konservoinnin jälkeen, oranssilla ympyröity työstetty reuna. KM 41252: 2. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

pohtia. Tämän artikkelin kirjoittajan mielestä löydöt vaikuttivat kuuluvan keskiaikaisiin suojavarusteisiin ja tulkinta sai vahvistuksen vierailulla Tukholman Historiska Museetiin. Löydöt identifioitiin rautahanskan fragmenteiksi, sillä samanlaisia on Visbyn vuoden 1361 joukkohautojen sotilaiden rautahanskoissa.²⁷

Raaseporin löytöjen tutkimuksessa yhteistyö ei ole rajoittunut vain konservattorien ja arkeologien dialogiin, vaan myös muut asiantuntijat ovat olleet apuna esineiden yksityiskohtien havainnoinnissa ja tulkitsemisessä. Syksyllä 2016 kutsuttiin Viikin pajalla työskennellyt perinnesepä, **Tapani Miettinen**, katsomaan menneen kaivauskäsän konservoituja löytöjä. Raasepori-projektin tutkijoilla tai konservattoreilla ei ollut omakohtaista kokemusta perinteisestä käsityöläisyydestä. Toiveena oli, että Raaseporin löytöjen kaltaisten esineiden valmistukseen ja käyttöön perehtynyt perinnesepä voisi tarjota lisätietoa löytöjen valmistusprosessista, rakenteesta ja esineiden käytöstä. Tapani Miettinen on erikoistunut rautaesineiden, kuten nuolenkärkien takomiseen ja myös ampunut keskiaikaistyyppisillä jou-

silla. Siksi hänen kommenttinsa erityisesti kaivauksilta löytyneistä keskiaikaisista varsijousen rautakärjistä olivat tulevalle tutkimukselle arvokkaita.

Holkillisia varsijousen nuolenkärkiä löytyi Slottsmalmenilta vuosina 2016 ja 2017 yli kaksikymmentä kappaletta. Konservoinnin yhteydessä näistä nuolenkärjistä on löytynyt mielenkiintoisia yksityiskohtia pitkälti konservattorien tarkan työn ansiosta. Esimerkiksi häränsilmiä, jollaisen konservattorit löysivät yhdestä holkillisesta panssarinuolenkärjestä²⁸, ei ole ollut erotettavissa muissa Raaseporin nuolenkärjissä. Myöskään nuolenkärkien olastusjäljet terän ja holkin taitoskohdassa (kuva 5) eivät ole näkyvissä tai tunnistettuja vanhemmassa Raaseporin nuolenkärkiaineistossa. Nämä

Kuva 4. Rautahanskan fragmentiksi identifioitu niitattu levy. KM 40418: 5. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

Kuva 5. Nuolenkärki, jossa erottuu olastusjälki. KM 40942: 383. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

valmistusprosessiin liittyvät olastusjäljet olivat kuitenkin todennäköisesti jääneet osittain ymmärtämättä, ellei näitä olisi näytetty Miettiselle. Hän selvitti, miten nuolenkärkiä taottaessa, kaulaa kavennettaessa tai ohennettaessa, kaula on painettu alasinta vasten, josta olastusjäljet ovat syntyneet. Myös Miettisen arviot siitä, mitkä jäljet ovat peräisin valmistuksesta ja mitkä käytöstä, ovat erityisen oleellisia nuolenkärkien elinkaaren analysoinnissa.

Löytöjä katsellessaan Miettinen kuvaili myös muiden löytöjen kuin nuolenkärkien mahdollista valmistusprosessia. Hän piti monia esineitä, kuten 2016 löydettyjä, kuparijuotettujen putkilukkojen kappaleita²⁹ sekä putkilukkojen avaimia³⁰ erittäin korkealaatuisena käsityönä (vrt. kuva 6). Viimevuosien tutkimuksissa konservattorien kanssa on muutenkin kiinnitetty erityistä

huomiota esineiden laatuun. Monet Raaseporin jätekerrosten löydöistä vaikuttavat olevan taidokasta ja hyvin viimeistelyä käsityötä, kuten pienet ja sirot hevosvarusteiden kappaleet³¹ ja pronssinen, kirjanhelaksi tulkittu esine (kuva 7)³².

Toisaalta jotkin esineet, kuten vuonna 2017 löytynyt valettu pronssinen padan jalaka, vaikuttavat olevan huomattavan huonolaatuisia (kuva 8).³³ Osittain esineiden laadunvaihtelu johtunee esineiden alkuperäisen valmistusprosessin eroista, osittain ehkä esineen hylkäämiseen johtaneesta esineitä vaurioittaneesta toiminnasta tai tapatumasta niiden käyttöaikana. Esineiden laatuun ovat voineet vaikuttaa myös esineen hylkäämisen jälkeiset seikat, kuten esimerkiksi tulipalo tai maahan joutuminen. Mielenkiintoisia havaintoja viime vuosina on tehty myös siitä, miten löytöjen konteksti on

Kuva 6a–e. Putkilukkojen osia ja avaimen katkelmia. Lukkojen katkelmat: A – KM 41003: 15, B – KM 41252: 186. Avaimet C – KM 40002: 236, D – KM 40942: 5 E – KM 41252: 246. Kuvat: Konservointipalvelut Löytö Oy.

selvästi vaikuttanut niiden korroosioprosessiin. Tämän kautta on saatu lisätietoa esineiden lisäksi kaivauksilla tutkituista maakerroksista ja niiden kehityksestä.³⁴

Yksityiskohtainen esineiden tarkastelu, esimerkiksi niiden laadukkuuden tutkiminen, voi auttaa sen jäljille, kuka esineet on aikoinaan valmistanut ja missä. Selvää on, että Raaseporin arkipäiväisestä esineistöstä osa on tuontia, mutta linnalla on myös valmistettu esineitä, mistä kertovat esimerkiksi 1540- ja 1550-lukujen voudintilit. Voudintilien perusteella linnalla tiedetään työskennelleen seppiä ja siellä on ollut oma paja. Naulojen ja helojen lisäksi Raaseporissa tehty valmistusprosessiltaan vaativampiakin rautaesineitä, kuten tuliaseita.³⁵ Kuonan ohella Raaseporista on 2000-luvun tutkimuksissa löytynyt esimerkiksi rautaharkkoja ja erilaisia metallikappaleita, jotka voisivat olla jäänteitä metallintyöstöstä.³⁶ Konservattorit ovat etenkin röntgenkuvien avulla epämääräisistä raudankappaleista tunnistanee leikattuja reunoja, vasaroituja pintoja ja joissakin tapauksissa erittäin hienoksi työstettyjä, kerroksellisia tai osittain sulaneita rakenteita (kuva 9).³⁷ Nämä tunnistetut piirteet ovat olleet suureksi avuksi löytöjen tulkinnessa. Esineistä kerätyn uuden informaation kautta on mahdollista avata uusia ulottuvuuksia keskiajan metallinkäsittelyn tutkimukselle.³⁸

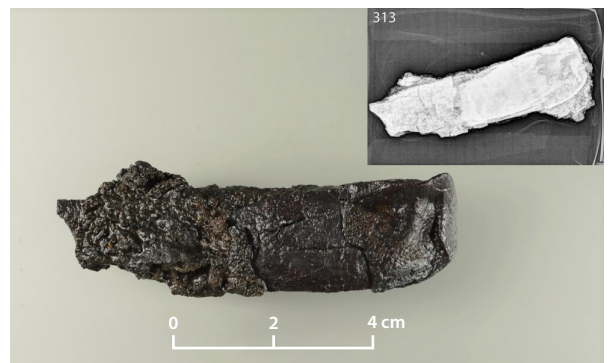
Esineiden valmistusprosessi on näkyvässä muissakin materiaaleissa kuin metallissa. Jo vuonna 2009 Slottsmalmenilta löydettiin jätetaloja luuesineiden, kuten helmien³⁹, valmistuksesta sekä esimerkiksi luistinten teelmiä⁴⁰. Viimevuosien kaivauksen löytöaineisto sisältää myös lukuisia luuesineitä ja yllättävän moni niistä on keskeneräisiä. Aineistoon kuuluu muun muassa luunkappale, joka on muotoiltu noppien valmistusta varten⁴¹, yksi selkeästi kesken-

Kuva 7. Mahdollinen kirjanhela. KM 40942: 395. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

Kuva 8. Pronssipadan jalka. KM 41252: 37. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

Kuva 9. Todennäköinen rautaharkko, jonka rakenteen havaittiin konservoinnissa olevan osittain kerroksellinen ja levymäinen, osittain sulanut ja kuplinut. Yläkulmassa esineen röntgenkuva. KM 41252: 313. Kuvat: Konservointipalvelut Löytö Oy. Röntgenkuva: Museoviraston Konservointi- ja kokoelmakeskus/ Pia Klaavu 16.8.2017.

Kuva 10. Slottsmalmenin noppia ja noppienvalmistusjätettä. Ylhäällä vasemmalta alkaen KM 41252: 288 ja KM 41252: 289 ja alhaalla vasemmalta alkaen KM 40492: 376, KM 41252: 224, KM 40492: 433 ja KM 40492: 414. Kuvat: Konservointipalvelut Löytö Oy.

eräinen noppa⁴² sekä yksi luultavasti epäonnistunut noppa, jossa silmäluvut ovat väärin ja sivuilla on kaiverrettuja kuoppia⁴³. Kaikki nämä on löydetty eri jätekerroksista, mutta kuitenkin suhteellisen läheltä toisiaan, samoin kuin yksi huonokuntoinen noppa⁴⁴, palanut luunoppa⁴⁵ ja yksi lähes täydellinen noppa⁴⁶ (kuva 10).

Kiinnostava kysymys on, onko kyseessä esimerkiksi sotilaiden ja muun linnan väen omaan käyttöön valmistamia esineitä ja niiden valmistusprosessiin liittyviä jäänteitä, vai kertovatko löydöt ammattimaisen käsityöläisen oleskelusta linnalla.⁴⁷ Noppa, jossa silmäluvut eivät ole kohdillaan,⁴⁸ sekä esineiden teelmät, jotka ehkä ovat jääneet teelmiksi valmistusprosessin epäonnistuessa, voisivat viitata taitamattomampiin valmistajiin. **Heidi Luik** on keskiaikaisen Viljannin linnan ja kaupungin luuaineistoa analysoidessaan päässyt kiinni ammattimaisiin käsityöläisiin, joiden valmistamia Viljannin pelinappulatkin voisivat olla.⁴⁹ Toisin kuin

Viljannissa, varsijousien valmistamiseen tai korjaamiseen liittyvää jätettä Raaseporista ei kuitenkaan tunneta, eikä luuesineiden valmistusjäte toistaiseksi viittaa suurempaan tuotantoon tai käsityöläisyyteen.

Sytä siihen, miksei Raaseporissa ole päästy käsiksi laajamittaisempaan luuesineiden valmistukseen, on useita. Saattaa olla, ettei kaivauksilla ole osuttu varsinaisiin luuesineiden valmistukseen liittyviin jätekerroksiin, vaan luulöydöt ovat sekaisin muun linnan arkipäiväisen jätteen mukana. Tosin myös varhaisempien löytöjen talteenottoon ja tunnistamiseen liittyvät puutteet ovat voineet vaikuttaa siihen, miksi Raaseporista ei enempää luuesineitä tai niiden valmistusjätettä ole.⁵⁰ Toisaalta Raaseporin linnan löytöaineistoon kuuluu runsaasti kauppaa ja tuontiin liittyvää esineistöä⁵¹, joten hienoimmat ja taidokkaimmat luuesineet voivat myös olla tuontia sen sijaan, että linnalla olisi ollut ammattitaitoinen, luuesineisiin erikoistunut käsityöläinen. Linnan

pitkän käyttöajan kuluessa tarve-esineitä on voitu sekä valmistaa paikallisesti että tuoda kauempaa vaihtelevissa määrin, eikä näihin ajallisiin vaihteluihin ole tutkimuksissa vielä päästy käsiksi.

Yksi vuoden 2017 kaivausten luulöydöistä tarjoaa erityisen kiinnostavan esimerkin konservaattorien ja arkeologien yhteistyön tärkeydestä. Esine oli kentältä tullessaan varsinainen palapeli konservaattoreille,

Kuva 11. Vuonna 2017 löytynyt luukampa. KM 41252: 222. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

Kuva 12. Pieni reikä ja pintastruktuuriltaan poikkeava alue luukamassa. KM 41252: 222. Kuva: Konservointipalvelut Löytö Oy.

mutta pienistä fragmenteista he kokosivat kaksipuolisen, pronssiniitein yhteen liitetyn luukamman katkelman, jossa vahvikelevy on häränsilmin koristeltu (kuva 11). Konservoinnin jälkeen esineestä paljastui useita pieniä yksityiskohtia, joihin kenties ei olisi kiinnitetty niin paljon huomiota, ellei konservaattorien ja tutkijoiden välille olisi virrinyt keskustelua aiheesta.

Konservaattorit havaitsivat esineessä kamman piikkien juuressa sahausjälkiä, jotka kertovat esineen valmistusprosessista. Sahausjäljet ulottuvat osittain vahvikelevyyn saakka, joten piikit on sahattu vasta vahvikkeen kiinnityksen jälkeen. Tämä ei ole harvinaista keskiaikaisissa kammoissa, mutta huomiota herättää sahausjälkien epäsäännöllisyys ja se, etteivät sahausjäljet ja piikkien välit mene aivan yhteen. Vahvikelevy on saattanut liikkua joko sahausyhteydessä tai sahausyhteyden jälkeen. Yksi mahdollisuus on, että kampaan on tehty uusi keskuslevy, kun vanhasta ovat piikit katkenneet, ja käytetty vanhaa vahvikelevyä kiinnitykseen.⁵² Kamman toisessa päässä on saatannut olla vielä kolmas, erillinen keskuslevy. Se on voinut irrota, jos piikkien sahaus on ollut tarkoitustaan syvempi ja siten heikentänyt kohdan murtumiselle. Tai sitten koko osa on sahattu irti tarkoituksella esimerkiksi piikkien katkettua.⁵³ Mielenkiintoista on myös, että tässä päässä sahausjäljet menevät vahvikelevyn häränsilmäkuvion päälle. Sahausjälki koristelun päällä voisi viitata siihen, että esinettä on työstänyt joku muu kuin ammattitaitoinen käsityöläinen.⁵⁴

Mielenkiintoista esineessä on myös pienen pyöreän niitinreiän vieressä oleva suorakaiteenmuotoinen alue, jonka pintastruktuuri poikkesi muusta esineestä (kuva 12). Konservattorit toivat esiin, että työstetty alue vaikutti siltä kuin siinä olisi ollut kiinnitettynä jotakin. Todennäköisesti kohdal-

la on ollut samankaltainen, pronssiniitein kiinnitetty vahvikelevy, joka on säilynyt kamman toisessa reunassa. Niitinrei'istä ja pintastruktuurista päätellen tämä vahvikelevy olisi ollut lyhyempi. Saman tyyppistä rakennetta, jossa toinen vahvikelevy olisi lyhyempi, ei yleensä keskiaikaisissa kammoissa esiinny, joten jäljet voisivat liittyä kamman korjaukseen jossain vaiheessa sen elinkaarta. Korjaamisesta ja rikkoutuneiden kampojen uusiokäytöstä on merkkejä myös arkeologisissa vertailuaineistoissa, mikä tukisi tulkintaa.⁵⁵

ESINEBIOGRAFINEN NÄKÖKULMA RAASEPORIN LÖYTÖIHIN

Kuten edellä esitetyistä esimerkeistä on tullut ilmi, on konservaattorien, tutkijoiden sekä historiallisten esineiden valmistukseen erikoistuneen sepän yhteistyöllä päästy eteenpäin esineiden elinkaaren selvittämisessä. Pääasiassa arkeologisista löydöistä on paljastunut merkkejä, jotka kertovat niiden valmistuksesta, laadusta, funktiosta, mahdollisesti korjailusta ja uusiokäytöstä sekä hylkäämisestä ja sen jälkeisestä elämästä. Näiden merkkien kautta voi myös pohtia esineiden merkitystä muinaisille käyttäjilleen. Esimerkkinä esitetyn Raaseporin luukamman kohdalla voisi olettaa, että sillä on saattanut olla erityistä merkitystä omistajalleen, koska sitä on korjailtu sen sijaan että se olisi heti hylätty rikkoutumisen jälkeen. Kampoja on käytetty kansanperinteen mukaan rituaalissa tarkoituksissa ja niihin liittyy hiuksiin liittyviä symbolisia merkityksiä, joten niillä on voinut olla erityistä tunnearvoa omistajilleen.⁵⁶ Jossain vaiheessa esineen merkitys on kuitenkin muuttunut ja se on heitetty linnan muiden jätteiden sekaan.

Täydellisen elinkaaren kuvaamiseen tai esineiden ja ihmisten välisen suhteen yksityiskohtaiseen tarkasteluun Raaseporin löydöistä saatava tieto ei riitä – etenkin kun esineen reitti sen syntymästä deponoitumiseen voi olla hyvinkin kompleksinen. Arkeologisella löydöllä voidaan katsoa olevan lukuisia erilaisia biografioita näkökulmasta riippuen ja esineisiin liittyvät sosiaaliset ja kulttuuriset verkostot voivat olla hyvinkin monimuotoisia.⁵⁷ Mikäli luovutaan pyrkimyksestä yhtenäisen, lineaarisen historian kuvaamisesta esineelle sen valmistamisesta nykyhetkeen ja pyritään pääsemään käsiksi esineiden biografiaan jollakin tietyllä hetkellä, voidaan fragmentaarisesta aineistosta kuitenkin saada kerättyä paljon tietoa.⁵⁸ Arkeologisten löytöjen syvempi analysointi esinebiografisten teorioiden näkökulmasta antaa uutta perspektiiviä aineistoon, vaikkei kaikkiin aineistolle asetettuihin kysymyksiin vastauksia saataisikaan.

Arkeologisten aineistojen tutkimuksissa on menestyksekkäästi päästy käsiksi esimerkiksi esineiden muokkaukseen, korjailuun ja esineiden käyttöön raaka-aineena uusissa esineissä.⁵⁹ Myös Raaseporin aineistossa on potentiaalia tällaisten aktiviteettien jäljitämiseen, mutta niistä jääneiden merkkien identifiointi saattaa olla hyvin haastavaa. Esimerkiksi uusien esineiden valmistus sulatetuista, vanhoista metalliesineistä on tunnettua toimintaa menneiltä vuosisadoilta⁶⁰, mutta metalliesineen alkuperäistä muotoa ei sen raaka-aineeksi uudelleensulattamisen jälkeen enää voi tunnista, vaan esineen alkuperäinen olemus on kadonnut. Toisaalta huolellinen esineiden fyysisten piirteiden tarkastelu jo konservointivaiheessa saattaa auttaa löytämään esineistä sellaisia merkkejä, jotka auttavat pääsemään uudelleenkäytön ja korjailun jäljille, kuten edellä esitetyn luukamman ja mahdollisesti pronssiastian

kohdalla on osoittautunut. Esineiden uudelleenkäyttö voi myös käsitellä arvioimalla löytöaineistoa kokonaisuutena ja pohtimalla muun muassa sitä, mitkä arkipäiväiset esineet siinä ovat edustettuina, mitkä taas eivät ja miksi näin on. Raaseporin aineiston kohdalla todennäköistä on, että esimerkiksi isommat rautaesineet, kupariseosesineet sekä lyijyesineet on osittain uudelleenkäytetty.⁶¹

Myös aineiston fragmentoitumista tarkastelemalla voi päästä käsiksi esineiden biografioihin.⁶² Raaseporista löytyneistä esineistä moni vaikuttaa rikkoutuneen vahingossa tai käytössä, jonka jälkeen ne on hylätty ja ne ovat päättyneet siten Slottsmalmenin jätekerrokseen. Osa löydöistä on fragmentoitunut orgaanisten osien tuhoutuessa ja metalliosien haurastuessa vasta esineiden jouduttua maahan. Myös veden liikkeet ja maankäyttö linnan itäpuolisilla pelloilla ovat osittain vaikuttaneet löytöjen säilymiseen.⁶³ Fragmentoitumisen ajankohtaa, syytä ja merkitystä voi käsitellä arvioimalla esineen löytökontekstin luonnetta ja sen suhdetta sekä vaikutusta esineeseen, mutta myös esineiden fyysisiä yksityiskohtia ja erityisesti korroosioprosessista syntyneitä jälkiä analysoimalla. Konservointivaiheessa esimerkiksi tuoreet murtumapinnat voidaan hyvin erottaa vanhemmista murtumapinoista, sekä havainnoida ja ajoittaa ympäristön aiheuttamia muutoksia esineessä. Yksi esimerkki ovat palamisesta syntyneet jäljet, joita on havaittu Raaseporin löydöissä, kuten edellä mainitussa pronssiastian palassa.

Raaseporin löytöaineisto tarjoaa myös hedelmällisen lähtökohdan tarkastella kulu-tusta linnan eri vaiheissa. Esimerkiksi niin sanottuja ylellisyysesineitä ja tarve-esineitä voi käsitellä niiden valmistusprosessin, valmistuspaikan ja kulkureittien eroja ja yhtäläisyyksiä etsimällä ja pohtia sitä, miten

nämä linkittyvät toisiinsa.⁶⁴ Aineiston erityispiirteet, esineistön laatuun liittyvät eroavaisuudet ja löytöjen vertailu toisten linnojen tai muiden samanaikaisten kohteiden aineistoihin voivat avata uusia ikkunoita esineiden rooleihin ja merkityksiin liittyviin tutkimuskysymyksiin. Konservointivaiheessa havaitut Raaseporin esineiden valmistuksesta, niiden mahdollisista valmistajista ja käsityön laadusta kertovat piirteet ovat hyvinkin olennaisia sen kannalta, että näitä asioita päästään analysoimaan yksittäisistä löydöistä tai löytöryhmistä. Alustavaa pohdintaa esineiden valmistajista ja käyttäjistä onkin päästy tekemään joidenkin Raaseporin esineiden tai esineryhmien, kuten edellä mainittujen luunoppien, kohdalla. Samoin keskustelu Raaseporista löydettyjen lukkojen, hevosvarusteiden ja pronssiastioiden laadusta yhdessä konservaattorien ja sepän kanssa on hyvä lähtökohta analysoida syvemmin esineiden roolia ja merkitystä sekä kulkureittejä linnalle.

LOPUKSI

Suomen keskiaikaisten kohteiden usein hyvin fragmentaaristen arkeologisten löytöjen elinkaarten selvittäminen ei ole helppoa. Historialliset lähteet, kuten tekstit ja kuvat, voivat olla tässä avuksi, samoin esineiden löytökontekstien analysointi, joka on tärkeä osa kaikkien arkeologisten löytöjen tutkimusta. Valitettavasti monissa tapauksissa historialliset lähteet tai moniselitteiset kontekstit tarjoavat hyvin vähän tietoa esineistä, eikä tutkimuksessa niiden avulla välttämättä pääse kovin pitkälle.

Keskiaikaisen Raaseporin linnan löytöjen tutkimuksessa historiallisia lähteitä ja kontekstien analysointia on hyödynnetty ja hyödynnetään edelleen mahdollisimman

paljon. Tähän mennessä suurin apu tutkimukselle on kuitenkin ollut eri alojen asiantuntijoiden yhteistyöllä. Kun historialliset lähteet, keskiajan materiaalisen kulttuurin ja löytöjen kontekstit tuntevien arkeologien tieto yhdistetään konservaattorien tietoon materiaaleista ja korroosioprosessista sekä muiden, esimerkiksi valmistusprosesseja tuntevien specialistien tietoon, saadaan niin yksittäisistä esineistä kuin esineryhmistäkin huomattavasti enemmän informaatiota irti. Raaseporin viimeisimpien tutkimusprojektien yhteydessä käyty keskustelu löydöistä ja useiden osapuolien välinen avoin tiedonjako on osoittautunut erittäin hedelmälliseksi, kun pyritään jäljittämään fyysisiä jälkiä esineiden eri elämänvaiheista. Yllä esitetyt esimerkit osoittavat, että tällaisella tutkimustavalla voidaan paljastaa uusia yksityiskohtia Raaseporin löytöjen elinkaarten varrelta.

Kuten tässä artikkelissa tulee ilmi, tarjoaa Raaseporin löytöaineisto monenlaisia vaihtoehtoja lisätutkimukselle. Esimerkiksi esineiden valmistus, käyttö, hylkääminen, laatu ja korroosioprosessiin vaikuttaneet seikat ovat asioita, joihin pääsee hyvin käsi-kokonaisvaltaisella lähestymisellä, jossa hyödynnetään sekä historiallisia lähteitä, löydön moninaisten kontekstien tutkimista että löytöjen yksityiskohtaista tarkastelua. Vaikka tämä artikkeli raapaisee vain pintaa Raaseporiin linnaan liittyvän materiaalisen kulttuurin analyysissä, osoittaa se aineiston huomattavan potentiaalin. Merkittävää tutkimuksen ja konservoinnin kannalta on, että vuosi vuodelta sekä tutkijat että konservaatorit ovat oppineet yhteistyön ansiosta paljon uutta keskiajan materiaalisesta kulttuurista ja arkeologisista löydöistä, mikä luo vahvan pohjan tuleville projekteille. Tutkimus Raaseporissa on tällä hetkellä monin tavoin aktiivista ja myös löytöjen tarkempi tarkastelu jatkuu tulevien vuosien aikana.

Toivottavasti jatkossakin intensiivinen eri alojen asiantuntijoiden yhteistyö sekä tutkimusmenetelmien kehittyminen tuo vastauksia avoimiin kysymyksiin.

Elina Terävä
elina.terava@helsinki.fi

Suuri kiitos korvaamattomasta avusta artikkelin kanssa kuuluu Konservointipalvelut Löytö Oy:n konservaattoreille Anna Lehtiselle ja Sari Poudalle, jotka ovat tuoneet konservaattorien näkökulmaa löytöihin keskusteluissa kirjoittajan kanssa sekä kommentoineet artikkelin käsikirjoitusta. Kiitokset myös Georg Haggrénille, Tuuli Heinosenle ja Tarja Knuutiselle erinomaisista kommenteista artikkeliin.

VIITTEET

- ¹ Hartman 1896: 4–9; Haggrén 2014: 15, 34–35.
- ² Esim. Haggrén & Jansson 2012; Haggrén et al. 2014; Haggrén 2015; Haggrén et al. 2016; Knuutinen 2015a; Knuutinen 2015b; Knuutinen et al. 2023.
- ³ Vrt. Immonen 2007: 2–5; Joy 2009: 542–543.
- ⁴ Immonen 2016: 192.
- ⁵ Immonen 2007: 5–6.
- ⁶ Vrt. Caple 2006: 13, 21; Immonen 2007: 5.
- ⁷ Vrt. Immonen 2007: 2–5; Joy 2009: 545; Kopytoff 1986: 66–68.
- ⁸ Vrt. Immonen 2007: 5; Joy 2009: 543.
- ⁹ Linnaa koskevan perimätiedon osalta ks. esim. Hartman 1896: 104; Wefvar 1879: 24.
- ¹⁰ Raaseporin historiallisten lähteiden ja löytöjen vertailusta ks. esim. Terävä 2014, Terävä 2015b, Terävä 2021, Terävä et al. 2023.
- ¹¹ Nurmi 2011: 31.
- ¹² Herva & Ylimaunu 2009; Hukantaival 2021.

- 13 Vrt. esim. York 2002: 79–80.
- 14 Terävä 2015a: 7–9.
- 15 Reijonen 2010: 298–302; Reijonen 2011: 120–128.
- 16 Klaavu 2017.
- 17 Esim. Tomanterä 2008; Moilanen 2010; Moilanen 2015: 25.
- 18 Pienimäki 2015.
- 19 Esim. Sandell 2014; Pienimäki 2014.
- 20 Arponen 2017.
- 21 *Konservaattori*-lehdet 2014–2021.
- 22 Caple 2021: 6, 9–12; Caple 2006: 13
- 23 Esim. Bankhead 2021; Barton 2021; Moore 2021.
- 24 Caple 2006: 13.
- 25 Ks. konservointiraportit, esim. Konservointipalvelut Löytö Oy 2017: Konservointiraportti, Raasepori Slottsmalmen 2017, Kansallismuseo (KM) 41252.
- 26 KM 40418: 5, :55 ja :139; KM 40942: 48.
- 27 Vrt. Thordeman 1939: 231, 233, 240; Tukholman *Historiska Museetin* näyttely *Massakern vid muren – slaget om Gotland 1361*. KM 40942: 357.
- 28 KM 40942: 236; KM 41003: 15.
- 29 Esim. KM 40942: 270.
- 30 Esim. KM 41252: 276.
- 31 KM 40942: 395.
- 32 KM 41252: 37.
- 33 Knuutinen et al. 2023.
- 34 Terävä 2016: 26–27; esim. Kansallisarkisto (KA) 2921: 19, 58; KA 2933: 57; KA 2934: 8; KA 2937: 33; KA 2944: 15.
- 35 Terävä 2016: 26; esim. Knuutinen et al. 2016: 25 ja Knuutinen et al. 2017.
- 36 Esim. KM 4002: 62; KM 40418: 58, 88, 90, 144, 181, 226, 233, 246, 249 ja 371; KM 40942: 6, 7 ja 8; KM 41252: 28; KM 41252: 313; kuva 12 12.
- 37 Aiheen tutkimustilanteesta lisää Terävä 2016: 30.
- 38 KM 2009060: 290 ja 293.
- 39 KM 2009060: 241, 291 ja 345; KM 41252: 287.
- 40 KM 41252: 288.
- 41 KM 41252: 289.
- 42 KM 41252: 224.
- 43 KM 40921: 433.
- 44 KM 40942: 414.
- 45 KM 40942: 376.
- 46 Vrt. Immonen 2018: 278; Linaa 2015: 85; Luik 2015: 104–105.
- 47 KM 41252: 224.
- 48 Luik 2015: 104; ks. myös Haak et al. 2012: 310.
- 49 Vrt. Luik 2015: 95.
- 50 Ks. Terävä 2021.
- 51 Vrt. Luik 2008: 154.
- 52 Vrt. Luik 2008: 153–154.
- 53 Vrt. Luik 2008: 158.
- 54 Luik 2008.
- 55 Harjula 2019: 248; Luik 2008: 158–59.
- 56 Vrt. Appadurai 1986: 34; Herva & Nurmi 2009: 161–162; Kopytoff 1986: 66–68, 87–90.
- 57 Vrt. Joy 2009: 543–545.
- 58 Esim. Harjula 2005: 36–37, 71–72; Harjula 2008: 147–148; Herva & Nurmi 2009: 167–170; Luik 2008; Nurmi 2011.
- 59 Esim. vuonna 1544 Kastelholman linnassa on taottu yksi neljsosaslanga kirkonkelloista ja kynttilänpidikkeistä (Hausen 1934: 134–135) ja Käkun pajan paikalta Virossta on löytynyt arkeologisia jäänteitä, jotka viittaavat esineiden sulatukseen raaka-aineksi (Saag et al. 2014: 198–199; Terävä 2016: 29).
- 60 Vrt. Knuutinen et al. 2021; Terävä 2015b: 121; Terävä 2016.
- 61 Vrt. esim. Chapman 2000; Schiffer 1987.
- 62 Knuutinen et al. 2023.
- 63 Vrt. Appadurai 1986: 38–40.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Internet

Tukholman Historiska Museetin näyttely *Massakern vid muren – slaget om Gotland 1361*. (<http://historiska.se/utställningar/massakern-vid-muren/>, 14.4.2021)

Konservaattori-lehdet 2014–2021 (<https://www.konservaattoriliitto.fi/konservaattori-lehti/netti-lehdet/>, 14.4.2021)

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki:

Uudenmaan voutikuntien tilit.

Raaseporin linnan tilit 1540–1559.

KA 2921, KA 2933, KA 2934, KA 2937, KA 2944

Museoviraston konservointiyksikön arkisto, Vantaa

Konservointiraportit

Raasepori Slottsmalmen 2008, 2009, 2014–2017.

Museoviraston arkisto, Helsinki

Kaivauskertomukset

Haggrén, Georg & Holappa, Maija & Knuutinen, Tarja & Terävä, Elina 2014. Raasepori Linna. Kaivauskertomus 2014. Julkaisematon tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Haggrén, Georg & Holappa, Maija & Knuutinen, Tarja & Terävä, Elina 2016. Raasepori Linna. Kaivauskertomus 2016. Julkaisematon tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Knuutinen, Tarja & Haggrén, Georg & Holappa, Maija & Terävä, Elina 2016. Raasepori Slottsmalmen. Kaivauskertomus 2016. Julkaisematon tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Knuutinen, Tarja & Haggrén, Georg & Holappa, Maija & Terävä, Elina 2017. Raasepori Slottsmalmen. Kaivauskertomus 2017. Julkaisematon tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.

Opinnäytteet

Terävä, Elina 2014. Aseistettu arki Raaseporissa. Aseet ja suojavaarusteet linnalla ja sen ympäristössä. Helsingin Yliopisto Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos Arkeologian oppiaine. Pro gradu -tutkielma. Huhtikuu 2014.

Kirjallisuus

Appadurai, Arjun 1986. Introduction: commodities and politics of value. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University press, Cambridge, 3–63.

Arponen, Aki 2017. Ajatuksia menneestä ja tulevast. *Konservaattori* 1/2017, 16–17.

Barton, Tabatha 2021: Conservation of a late Parthian-early Sasanian vessel. Chris Caple & Vicky Garlic (eds.). *Studies in Archaeological Conservation*. Routledge, London, 85–93.

Bankhead, Gary 2021: A late-medieval pectoral cross pilgrim sign from the River Wear, Durham. Chris Caple & Vicky Garlic (eds.). *Studies in Archaeological Conservation*. Routledge, London, 147–154.

Caple, Chris 2006. *Objects: reluctant witnesses to the past*. Routledge, London

Caple, Chris 2021. Introduction. Chris Caple & Vicky Garlic (eds.). *Studies in Archaeological Conservation*. Routledge, London, 3–28.

Chapman, John 2000. *Fragmentation in archaeology: people, places and broken objects in the pre-history of southeastern Europe*. Routledge, London.

Haak, Arvi & Rannamäe, Eve & Luik, Heidi & Maldre, Liina 2012. Worked and unworked bone from the Viljandi castle of the Livonian order (13th–16th centuries). *Lietuvos Archeologija*. 2012. 38, 295–338.

Haggrén, Georg & Jansson, Henrik 2012. Raseborg through the Ages. *Castella Maris Baltici X. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVIII*. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku, 61–70.

Haggrén, Georg 2014. Kun linnan olutkellari sortui ... Raaseporin onnettomuus Anno Domini 1558. *SKAS* 4/2013, 4–36.

Haggrén, Georg 2015. Raaseporin linnan tutkimukset kesällä 2014. *SKAS* 1/2014, 47–50.

Harjula, Janne 2005. Sheaths, Scabbards and Grip Coverings: The use of leather for portable personal objects in the 14th–16th century Turku. *Archaeologi Medii Aevi Finlandiae X*. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

Harjula, Janne 2008. Before the Heels: Footwear and Shoemaking in Turku in the Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Period. *Archaeologi Medii Aevi Finlandiae XV*. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

Harjula, Janne 2019. For the sake of hair and soul. Medieval antler comb with runic inscription Ave from Turku. Ljung, Cecilia & Andreasson Sjögren, Anna & Berg, Ingrid & Engström, Elin & Hällans Stenholm, Ann-Mari (eds.). *Tidens landskap: En vänbok till Anders Andrén*. Nordic Academic Press, Lund, 246–248.

Hartman, Torsten 1896. Raseborgs slotts historia. *Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXIII*. Svenska Litteratursällskapet, Helsingfors.

- Hausen, Reinhold 1934. *Kastelholms Slott och dess Borgherrar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXLII. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Herva, Vesa-Pekka & Ylimaunu, Timo 2009. Folk beliefs, special deposits, and endgame with the environment in early modern northern Finland. *Journal of Anthropological Archeology* 28 (2009), 234–243.
- Herva, Vesa-Pekka & Nurmi, Risto 2009. Beyond Consumption: Functionality, Artifact Biography, and Early Modernity in a European Periphery. *International Journal of Historical Archaeology* (2009) 13,158–18.
- Hukantaival, Sonja 2021. Folk magic in town – signs of material aspects of magic in archaeological excavations in Turku, Finland. *SKAS* 1/2021, 2–23.
- Immonen, Visa 2007. Museokokoelmat ja historiallisen ajan arkeologian esinebiografisen tutkimusprosessin – metodologisia ja byrokraattisia havaintoja. *Kuriositeettikabi.net* 2.
- Immonen, Visa 2016. Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 / 2016, 190–200.
- Immonen, Visa 2018. Metallikäsitön jäljet. Harjula, Janne & Hukantaival, Sonja & Immonen, Visa & Ratilainen, Tanja & Salonen, Kirsi (eds.). *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Otava, Keuruu, 278–281.
- Kuriositeettikabi.net* 2/2007. <http://www.kuriositeettikabi.net/>
- Joy, Jody 2009. Reinvigorating object biography: reproducing the drama of object lives. *World Archaeology* Vol. 41(4), 540–556.
- Klaavu, Piia 2017. In Memoriam: Leena Tomanterä 1946–2016. *Konservaattori* 1/2017, 8–10.
- Knuutinen, Tarja 2015a. Raaseporin Slottsmalmenin tutkimukset kesällä 2014. *SKAS* 1/2014, 42–46.
- Knuutinen, Tarja 2015b. Jätteiden lumoa, stratigrafisia hankaluuksia ja mahtava juhannustulva – Katsaus Raaseporin Slottsmalmenin kesän 2015 kaivauksiin. *SKAS* 3/2015, 23–29.
- Knuutinen, Tarja & Terävä, Elina & Holappa, Maija 2023 (in print). A Load of Rubbish – Waste Management on Medieval Castle Milieu. Harjula, Janne & Heinonen, Tuuli & Holappa, Maija & Knuutinen, Tarja (eds.), *New approaches to the Raseborg Castle. Archaeologi Medii Aevi Finlandiae* TBA. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Kopytoff, Igor 1986. The cultural biography of things: commoditization as process. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University press, Cambridge, 64–94.
- Linaa, Jette 2015. Crafts and the landscape of the powerless. A combmaker’s workshop at Viborg Sonderso AD 1020–1024. *Everyday products in the middle ages. Crafts, consumption and the Individual in Northern Europe c. AD 800–1600*. Oxbow Books, Oxford, 69–90.
- Luik, Heidi 2008. Could broken bone combs have had new lives? *Estonian Journal of Archaeology*, 2008, 12:2, 152–162.
- Luik, Heidi 2015. Bone-workers in medieval Viljandi, Estonia. Comparison of finds from downtown and the Order’s castle. *Everyday products in the middle ages. Crafts, consumption and the Individual in Northern Europe c. AD 800–1600*. Oxbow Books, Oxford, 91–109.
- Moilanen, Mikko 2010. Arkeometallurgia Suomen esihistorian tutkimuksessa. *Tieteessä tapahtuu* 4/2010, 9–14.
- Moilanen, Mikko 2015. Marks of Fire, Value and Faith. Swords with Ferrous Inlays in Finland during the Late Iron Age (ca. 700–1200 AD). *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXI, Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Moore, Abigail 2021. Boat model masthead in faience. Chris Caple & Vicky Garlic (eds.). *Studies in Archaeological Conservation*. Roudledge, London, 104–111.
- Nurmi, Risto 2011. *Development of the urban mind – an object biographical approach. The case study of the town of Tornio, Finland*. Oulu.
- Pienimäki, Aleksi 2014. Artefacta- Päämääränä yhteistyö ja verkostoituminen. *Konservaattori* 3/2014, 7–9.
- Pienimäki, Aleksi 2015. Arkeologisen materiaalin koekuvantaminen Planmeca Verity tietokonetomografialaitteistolla. *Konservaattori* 1/2015, 8–13.
- Saage, Ragnar & Peets, Jüri & Tiidu, Elis & Maldre, Liina 2014. New research results from the smithy site of Käku 2013–2014. *Archeological fieldwork in Estonia* 2014. 193–204.

- Sandell, Marika 2014. Artefactan konferenssi. Positiivista synergiaa esinetutkimukseen. *Konservaattori* 3/2014, 7–9.
- Reijonen, Henni 2010. Suomalaisten museokoelmien konservoinnin historiaa. Kokoelmien hoito ja säilyttäminen Suomen Taideyhdistyksessä ja Muinaistieteellisessä toimikunnassa 1880–1950 -luvulla. Susanna Pettersson & Pauliina Kinanen (toim.) *Suomen museohistoria*. SKS, Helsinki, 288–311.
- Reijonen, Henni 2011. Konservaattori Hjalmar Appelgren-Kivalon rooli kansallismuseohankkeessa. *Suomen Museo* 2010. 117. vuosikerta, Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 117–128.
- Sandell, Marika 2014. Artefactan konferenssi. Positiivista synergiaa esinetutkimukseen. *Konservaattori* 3/2014, 7–9.
- Schiffer, Michael 1987. *Formation processes of the archaeological record*. Albuquerque,
- Terävä, Elina 2015a. 124 vuotta tutkimuksia ja kasa sotilaallisia löytöjä. *SKAS* 2/2014, 3–16.
- Terävä, Elina 2015b. Armed life in the medieval Raseborg via historical sources and archaeological finds related to weapons and armory in and around the castle. *Finskt Museum* 2015, Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 105–130.
- Terävä, Elina 2016. Keskiäikaista raudankulutusta ja -käsittelyä Uudellamaalla. *SKAS* 3/2016, 22–32.
- Terävä, Elina 2021. Archaeological finds and written sources reveal the trade and cultural exchange in the medieval castle of Raseborg. Biermann, Felix & Crettaz-Strürzel & Herrman, Christofer (toim.), *Castella maris baltici XIV- Burgen im Ostseeraum und ihr europäischer Kontext. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas Band 9*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXVII, Beier & Beran. Archäologische fachliteratur, Langenweissbach, 55–64.
- Terävä, Elina & Tevali, Riikka & Haggrén, Georg 2023 (in print). The castle's board - everyday table culture in Raseborg. Harjula, Janne & Heinsonen, Tuuli & Holappa, Maija & Knuutinen, Tarja (eds.), *New approaches to the Raseborg Castle. Archaeologi Medii Aevi Finlandiae* TBA. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Thordeman, Bengt 1939. *Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. I. Text*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.
- Tomanterä, Leena 2008. Onko kaularenkailla kotipaikkaa? Kuusi hopeista kaularengasta Suomen Kansallismuseon kokoelmista. *Loodus, inime ja tehnoloogia 2. Interdistiplinaarseid uurimus arheoloogias. Muinas-aja teadus* 17, 63–81.
- Wefvar, J. E. 1879. Berättelse öfver Finlands Fornlemningar utgifna av Finska Fornminnesföreningen. IV. Raseborgs Vestra Härad. Öfvertreck ur *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* IV. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 1–119.
- York, Jill 2002. The life cycle of Bronze Age metalwork from the Thames. *Oxford Journal of Archaeology*, 21(1), 77–92.

HISTORIALLINEN KARHUNPEIJAIS- RITUAALI JA KARHUNKALLOMÄNNYT ARKEOLOGISINA KOHTEINA

Abstract – Historical bear ritual and skull trees as archaeological sites

In the Finnish folk tradition, the bear hunt ended with a feast in which the animal was ritually “returned” to the forest. The ritual included hanging a bear skull on a pine tree. This article examines the skull tree ritual sites from archaeological and historical perspectives. These sites can often be identified by place names. Although most of the ritual trees have already disappeared from the landscape, the material remains of rituals may be archaeologically detectable. In theory, the sites may contain bear skulls, teeth and bones, and coins that have been left in the sacred places. However, based on literature review and fieldwork, finding bones from these sites is unlikely. Coin finds from two examined skull tree sites are dated to the 18th century. Based on the coin finds as well as certain features of settlement and hunting history, and literary sources, the bear skull tree ritual mentioned in the historical sources likely dates to the 16th-19th centuries. Bear traditions are layered, and the skull tree sites known from literary sources probably represent only the youngest layer of these traditions.

Keywords: bear, folk belief, folk traditions, sacred trees, place names, archaeological sites.

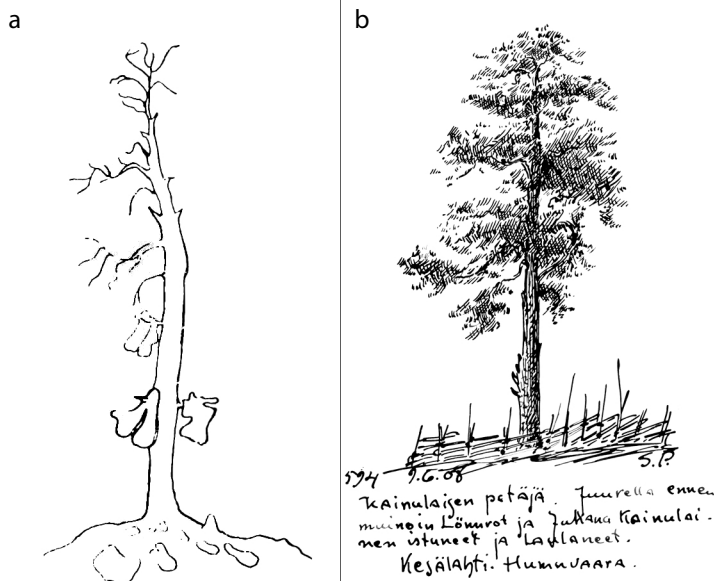
Asiasanat: karhu, kansanusko, kansanperinne, pyhät puut, paikannimet, muinaisjäänökset.

JOHDANTO

Suomalaisen karhuperinteen keskiössä on useaan osioon jakautuva karhunpeijaisrituaali, joka saattoi olla monta päivää kestävä uskomuksiin perustuvien tapojen sarja. Rituaali toimitettiin kevättalvella karhun ollessa vielä pesässään talviunilla. Eläin herätettiin ja tapettiin, minkä jälkeen se kuljetettiin karhunpyytäjien kotikylään peijaisia varten. Peijaisissa, jotka olivat suuret juhlat ja joihin osallistui paljon väkeä, keitettiin ja syötiin karhunliha, ja erityisesti pääkallo puhdistettiin huolellisesti. Karhun kulmahampaat revittiin juhla-aterian yhteydessä irti ja jaet-

tiin pyytäjien kesken myöhemmin taikatar-koituksissa käytettäväksi. Aterian jälkeen karhun kallo ja joskus myös muu luuranko kuljetettiin juhlallisesti saattueessa erityiselle puulle, usein männylle, johon kallo nostettiin (kuva 1). Karhunkallohongan luona saatettiin vielä juoda peijaisoluet, minkä jälkeen paikalta poistuttiin hiljaisuuden saattelemana. Koko peijaisrituaali vietiin läpi kaivalamittaisten kansanrunojen säestämänä.

Toisinaan on ajateltu, että karhunkallon petäjään nostaminen olisi jonkinlainen uhritoimitus,¹ mutta tämä ajatus on mitä ilmeisimmin väärä. Sen sijaan rituaalin keskeinen tarkoitus oli monien uskontotieteilijöiden

Kuva 1a–b. A – Henrik Laitisen piirros Kangasniemen Ohensalon karhunkallohongasta kalloineen (Manninen 1953: 77). B – Samuli Paulaharjun piirros vuodelta 1908 Kesälahden Hummovaaran ns. Lönnrotin petäjästä, johon kaadettujen karhujen kalloja nostettiin (Museovirasto, kansatieteen kuvakoelma, KK1018:594).

ja folkloristien mukaan korostaa ihmisen ja karhun läheistä suhdetta, ottaa karhun voimat metsästäjille ja auttaa metsästetty karhu syntymään uudelleen. Rituaalissa näkyy voimakkaana karhun kunnioitus ja vakuuttelu, ettei kontiota vastaan ole käytetty väkivaltaa. Karhua kohtaan osoitettu arvonanto ja sovinollisuus näkyvät myös siinä, että eläin käsitettiin omien hautajaistensa kunniavieraaksi, joka toivotettiin tervetulleeksi peijais-taloon ja jonka kanssa paiskattiin kypälää. Peijaisia kuvataan joskus lähteissä vakaviksi juhliksi, mikä sopii hyvin yhteen niiden perusolemuksen – tärkeän olennon hautajais-ten – kanssa.²

Kuvausten perusteella rituaalit ovat jät-täneet maastoon näkyviä merkkejä: puihin naulattuja kalloja ja niiden juurelle asetet-tuja tai mahdollisesti maahan haudattuja luita. Toisinaan kallopuurituaalin yhteydes-sä on ammuskeltu, jopa puiden runkoihin, joten luoditkin voisivat olla arkeologisesti löydettävissä.³ Kerrotaan myös, että paikoin puuhun nostettavan kallon sisään pantiin raha.⁴ Karhunkallohongista on myös säi-lynyt niiden luona käyneiden kuvauksia

1800-luvulta, samoin puista kertovia kan-sanrunoja. Vielä nykyäänkin on jäljellä joi-takin pystyssä olevia kallopetäjiä eri puolilla Suomea (kuvat 1–2).⁵ Näin ollen kallohon-kia voidaan pitää sellaisena osana karhun-peijaisrituaalia, jota on mahdollista tutkia arkeologisesti. Tässä artikkelissa käytämme kyseisestä rituaalin osasta nimitystä ”kallo-puurituaali” ja tarkastelemme sen ajoitusta sekä siihen liittyvien kohteiden arkeologista tutkimuspotentiaalia.

Aihepiiri asettuu osaksi suomalaista kansanuskon arkeologista tutkimusta, jota toistaiseksi on tehty melko vähän. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatit keräsivät kyllä jo 1800-luvulla tietoja kan-sanuskon piiriin kuuluvista pyhistä paikois-ta, mutta kyseessä oli Suomen ”muinaisai-kojen” jälkien paikallistaminen ajallisesti laveassa mielessä. Kansanusko on herättänyt arkeologista kiinnostusta yleisen uskonto-arkeologian nousun myötä lähinnä vasta 2000-luvulla, jolloin on tutkittu mm. eri-laisia uhripaikkoja, kuten kiviröykkiöitä ja uhrilähteitä.⁶ Myös taikaesineiden tutkimus limittyy karhunpeijaisrituaalien tutkimuk-

seen, sillä karhun ruumiinosia tai kallosta peijaisissa revittyjä kulmahampaita voitiin käyttää erilaisissa taikatarkoituksissa.⁷

Matti Sarmelan mukaan perimätietoa karhunkallopeuista on eniten Keski-Suomesta Savoon ja Kainuuseen ulottuvalta sisämaa-alueelta, ja huomattavasti harvinaisempina Hämeestä, Pohjanmaalta, Karjalasta ja Varsinais-Suomesta.⁸ Tutkimuksemme pohjana on Etelä-Savossa, Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa toteutetut arkeologiset inventoinnit kohteilla, joilla perimätiedon tai historiallisten lähteiden perusteella on sijainnut karhunkallohonka. Yhdessä inventoidussa kohteessa on perimätiedon mukaan vietetty karhunpeijaisia. Suurin osa tutkituista kohteista sijaitsee pienillä saarilla, joiden nimissä esiintyy usein ilmaus *karhunpää* (kuvat 3–5, 7).

Kuvaamme tässä artikkelissa ensin karhunpeijaisrituaalia sekä karhunpääsaaria rituaalikohteina: mitä niistä tiedetään ja millaisista lähteistä tietoa on saatavilla. Sen jälkeen esittelemme tutkimamme arkeologiset kohteet (kuva 3) ja pohdimme kallohonkakohteiden arkeologista potentiaalia. Lopuksi esitämme uusia ajatuksia tutkimuksemme keskiössä olevan kallopuurituaalin ajoituksesta.

KALLOPUURITUAALI JA KARHUNPÄÄ- SAARET RITUAALIPAIKKOINA

Vanhimmat kirjalliset kuvaukset karhunpeijaisrituaaleista ovat 1600-luvulta. Piispa **Isak Rothoviuksen** Turun akatemian vihkiäisjuhlassa 15.7.1640 pitämässä saarnassa on kuvattu talonpoikien rituaaleja, joihin kuului maljan juominen karhun kallosta sekä eläimen murinan matkiminen.⁹ Kivi-järvellä vuonna 1662 pidetyillä rovastinkäräjillä puolestaan syytettiin paikallista rah-

vasta karhunpään kuljettamisesta laulun helkkyessä ja kirkonkellojen soidessa.¹⁰ On tärkeä huomata, että näihin mainintoihin ei kuitenkaan sisälly kuvausta karhun kallon kuljettamisesta saareen tai kallon ripustamisesta puuhun.

Suomen Kansan Vanhoihin Runoihin (SKVR) on kerätty runsaasti karhuihin liittyviä kansanrunoja. Kansanrunojen keruut ajoittuvat pääasiassa 1700-luvulta 1900-luvulle, mutta eniten niitä kerättiin 1800-luvulla.¹¹ Karhunkallohongat ovat kansanrunoaineistossa olennainen elementti, koska moniin karhunpeijaisrunoihin kuuluu rituaalin osa, jossa karhun pääkallo ripustetaan kallomäntyyn. Kansanrunojen kaava on pääpiirteissään sama kuin 1600-luvun lopulle ajoittuvassa Viitasaaren tekstissä, jossa on vanhin tunnettu kuvaus karhunkallohonkien käytöstä ja joka niin ikään löytyy *Suomen Kansan Vanhoista Runoista*.¹² Viitasaaren tekstissä karhunkallohonkaan liittyvä osio kuuluu seuraavasti:

*“Minä veifin metzäähän
Culdaifen cuningani
Petäjän oxaan menningöfä
Tälä minun poicani pä
minun culdani cuvusta
Täällä vanhin poica veljexiä
On minun poikani poloifet
Jopa ne uhufa uvitettin
Eipä minufa miestä ensingähän
Tulin tänne cuhtuchin hyvin
Tälle pefälle pahalle
Tälle oxalle onnettomalle”¹³*

Myös Iisalmelta on peräisin karhunpeijaisia käsittelevä mielenkiintoinen merkintä, jossa karhunkallon mäntyyn viemistä kuvaava kohta kertoo:

“Tekkiit karsikon, lähellä taloa petäjä, yksi oksa jätettiin pitkäksi, johon silmä-

reistä karhun päälly pantiin. Kun honkaan lähettii viemään:

*Lähes kulta kulkemaa,
Hoppee vajeltammaa
Tätä kultaista kujjoo,
Hopiaista tietä myöten!
Ei tätä paijuu panna
Eikä raitaa raketa,
Vaan honkaa hyvään puuhu,
Petäjäiseen pensaase (pienosee).
Kun mies nousee karsikkoon:
Joka tuon ohton ottanoo,
Kullan pois kulettannoo,
Väännä päätä väärälle,
Kättä koukkuun kokkoo,
Nokka syrjään syssee!
(Se nk. kostoks joka koskees.)”¹⁴*

Kallohonka sijaitti tässä tapauksessa lähellä taloa, ja runon lopussa varoitetaan, että mahdollista kallovarasta odottaa ankara rangaistus. Lisäksi muistiinpanossa huomautetaan, että ”Eri karsikko pitää olla kullekin karhun päällylle.” Kuvaus saalis-karsikosta on mielenkiintoinen, sillä usein karhunkallomäntyjä kuvaavissa kertomuksissa todetaan, että kallot oli nostettu samaan puuhun. Käytäntö on siis selvästi

vaihdellut paikasta riippuen. Kallohonkakuvauksissa ei myöskään aina mainita, että mänty olisi tapahtuman yhteydessä karsittu.

Suomen Kansan Vanhoista Runoista löytyy myös karhuun liittyviä loitsuja ja muuta perinnettä. Niiden funktio on usein karjan suojeleminen metsän pedoilta. Myös Suomen murteiden sana-arkiston murrelipuista ja *Suomen murteiden sanakirjan* sana-artikkeleista löytyy yksittäisiä mainintoja karhuun liittyvistä uskomuksista, mutta näisäkään tiedoissa karhunkallohongat eivät ole erityisen keskeisessä asemassa. Karhunpeijaisista kertovaa perimätietoa on myös tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Runoperinnettä tunnetaan monesta maakunnasta Suomessa sekä maamme lähialueilta, mutta Savo, Karjala ja Pohjanmaa ovat olleet erityisen antoisia perinteenkeruupaikkoja.

Karhunkallopuut tunnetaan myös muissa kuvauksissa. **Ernst Bonsdorffin** melko seikkaperäisessä tekstissä vuodelta 1878 kerrotaan Hartolan Jääsjärven Vehkasalon kupeessa sijaitsevasta pienestä kallioisesta Pääsaaresta. Sen keskellä oli parin kyynärän pituinen, kyynärän levyinen ja parin kyynärän syvyinen hauta, jonka sisäisivustat oli peitetty kivillä ja hirsillä. Bonsdorffin käyt-

Kuva 2. 1960-luvun alussa kuvattu karhunkallomänty Saarijärvelä. Kuvassa olevat vanhat miehet muistivat nuorena nähneensä puussa vielä kalloja. Kuva: Helmer Selin (Albumit auki).

dessä ensimmäisen kerran saarella vuonna 1861, oli hauta $\frac{2}{3}$ syvyydeltään pääkalloja täynnä. Bonsdorff arvioi kalloja olevan ainakin pari sataa. Suurin osa kuului karhulle, mutta mukana oli myös joitakin ilveksen kalloja. Muutamat kallot olivat hyvin säilyneitä, mutta enimmät olivat mädänneitä. Aivan haudan vieressä kasvoi tavattoman suuri ikivanha kuivettunut mänty. Kun karhu oli saatu kaadettua, kokoontui lähiseudun kansa perimätiedon mukaan Pääsaarelle, jonne surmattu eläin vietiin. Kansa piti samalla suuret pidot, joiden tärkein ruoka oli karhunliha. Kallot heitettiin tähän kiviseen ja hirsiseen hautaan, ja jokaista kaadettua karhua kohden ammuttiin luoti haudan reunalla seisovaan honkaan.¹⁵ Kuvauksen perusteella paikka olisi ainutlaatuinen arkeologinen kohde, mutta useasta perusteellisesta yrityksestä huolimatta vuonna 2019 tehdyssä inventoinnissa ei onnistuttu paikantamaan Pääsaarta luotettavasti.¹⁶ On myös mahdollista, että karhunhauta on tuhoutunut myöhemmän maankäytön myötä.

Christian Salmeniuksen 1700-luvulla kirjoittamassa pohjalaisia karhunpeijaisia kuvaavassa teoksessa sen sijaan kerrotaan, että tapana oli kallon ripustaminen puunksaan, juoman kaataminen kalloon ja tämän kumartaminen.¹⁷ Salmenius yhdistää kallorituuaalin esikristillisiin tapoihin, kuten myöhemmin folkloristit ja uskontotieteilijät, jotka ovat pitäneet karhunpeijaisrituaalia jopa kivikautisena. Esimerkiksi **Kaarle Krohn** ja **Ivar Paulson** pitivät karhunpeijaisrituaaleja ja kallon puuhun ripustamista “muinaissuomalaisena”.¹⁸

Myös Matti Sarmela erittelee peijaisrituaalin ja muun karhuperinteen elementtejä siten, että karhunmetsästys rituaalisine lihansyömisineen ja karhunkallon palautuksineen on karhuperinteen vanhin kerrostuma. Se periytyy Sarmelan mukaan

“eräkaudelta” “keräilijä-metsästäjien kulttuurista”, jolle tosin ei anneta eksplisiittistä ajoitusta.¹⁹ Sarmelan voi tulkita tarkoittavan rautakautta edeltävää aikaa, sillä karhuperinteen seuraava kerrostuma, kaskikulttuuri, ajoittuu hänen tutkimuksessaan rautakauteen, johon aikaan liittyisivät myös karjansuojaloitsut. Eräkausi tarkoittanee siis Sarmelalla pronssi- ja kivikautta, mikä käy ilmi siitäkin, että hän liittää kivikautiset hirven- ja karhunpääesineet peijaisrituaaleihin.²⁰ Myös **Honko** et al. ja **Anna-Leena Siikala** yhdistävät suomalaiset karhunkallopuit suomalais-ugrialaisten kansojen karhurituuaaleihin, joiden taustalla olisivat kansojen yhteisestä historiasta periytyvät ikivanhat uskomukset karhusta taivaasta laskeutuneena eläimenä.²¹ Samaan tapaan **Hervan** ja **Lahelman** pohjoismaista kosmologiaa käsittelevässä teoksessa historiallisista lähteistä tunnettua karhunpeijaisrituaalia kallopuineen käsitellään samassa yhteydessä esihistoriallisten löytöjen ja suomalais-ugrialaisten kansojen perinteiden kanssa.²²

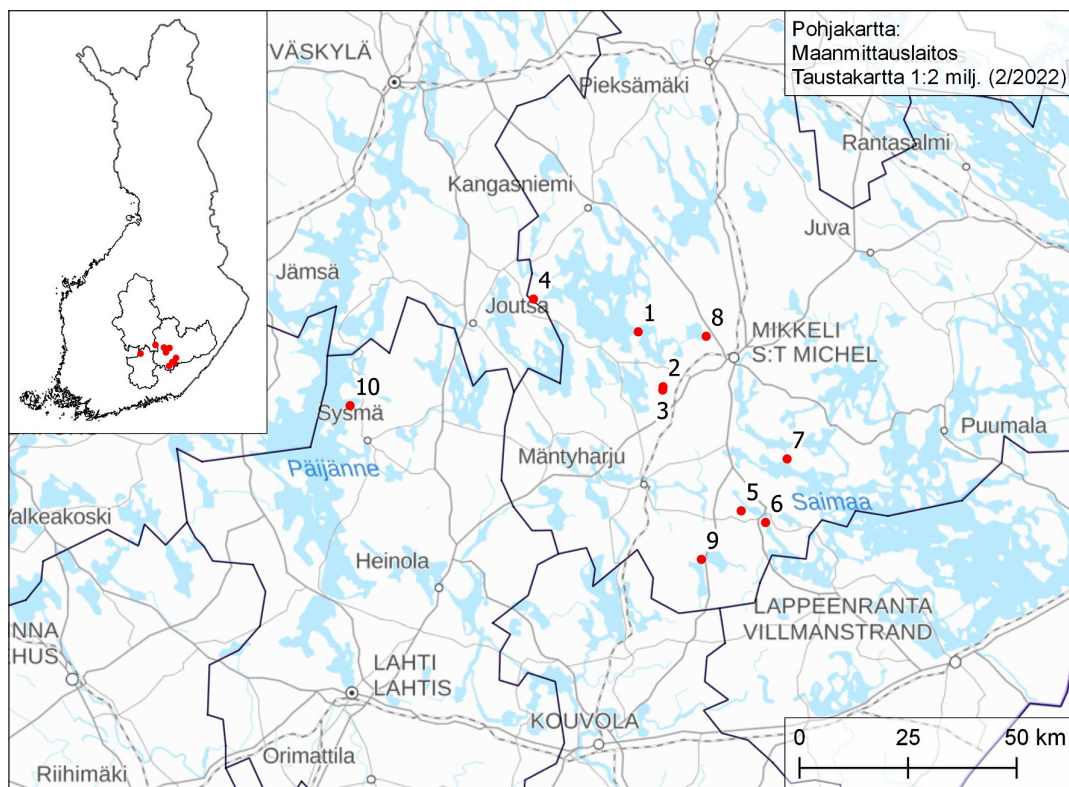
Myös historiallisissa sanomalehdissä kerrotaan kallohonkakohteista ja niillä suoritetuista rituaaleista. *Uudessa Suomettarsa* 13.12.1880 (nro 149) kirjoitetaan Kangasniemen Ohensalon Karhusaaresta, jonka keskivaiheilla sijaitsevan puun (kuva 1) kerrotaan olevan “5 syltä korkea ja 7,5 tuumaa paksu, täynnä ilman syömiä naarmoja ja orkosia; pohjoiskyljekseltä on weistetty lastuja taikatarpeisiin. Karhujen pääkallot owat terwasnauloilla honkaan kiinnitettyt, ensimmäiset noin 4 kyynärää maasta, toiset aina ylempänä.”²³ Kalloja sanottiin olevan neljä, mutta aikaisemmin niitä oli ollut seitsemän, ja karhun luita oli artikkelin mukaan löytynyt puun juurelta melko syvältä pari vuotta aiemmin. Samassa lehdessä kerrotaan myös, että Tohmajärven Pitkälän kalliolla sijaitsi suuri uhripetäjä karhunampujan tilan vie-

ressä ja että Kangasniemen Läminkijärvesä sijaitsevassa Karhupääsaassa oli vielä 20 vuotta aiemmin pystyssä puu, jonka kylkeen oli naulattu karhun kalloja.

Kansanperinteessä kallopuuksi nimetään usein mänty (”kallohonka”). Voionmaan mukaan kallopuusta on käytetty myös nimityksiä kontiopetäjä, otsonmänty, koukopenetäjä ja koukohonka.²⁴ Puulajina juuri mänty (honka) liittyy kansanperinteessä läheisesti karhuun. **Kristfrid Gananderin** *Mythologia Fennicassa* Hongottaren eli naispuoliseen honkaan liittyvän ylluonnollisen olennon kerrotaan olevan paitsi metsien suojeleja myös karhun äiti ja imettäjä.²⁵ **Liisa Kasken** mukaan karhun ja männyn yhteys kumpuaa

vanhasta itämerensuomalaisesta perinteestä.²⁶ Toisaalta karhun kalloja tiedetään joskus nostetun myös kuusiin.²⁷

Silmiinpistävää kallopuuritualeissa on se, että monet sen suorituspaikoista vaikuttavat olleen saaria. Tämä käy ilmi historiallisista kuvauksista sekä ”Karhupääsaari”-tyyppisistä paikannimistä. Saarten valikoituminen rituaalipaikoiksi on johtunut todennäköisesti siitä, että niillä oli veden ympäröiminä paikkoina uskomuksellista merkitystä. Saaret on toisinaan mielletty kansanrunojen maailmansyntymyyttien keskuksiksi.²⁸ Niillä on myös voitu uskoa olleen merkitystä mahdollisena elävien ja kuolleiden välisenä rajatilana, minkä vuok-

Kuva 3. Kartta inventoiduista kohteista. 1) Hirvensalmi Eteläselkä Karhupääsaari 2) Hirvensalmi Kieluvainen Karhupääsaari 3) Mikkeli Syväsmäki Kokkomäki 4) Joutsa Hirvijärvi Karhusaari 5) Mikkeli Hurtansalmi Karhupääsaari 6) Mikkeli Kuolimo Karhupääniemi ja niemen edustalla oleva nimetön saari 7) Mikkeli (ent. Ristiina) Someenjärvi Kontionpää (kallio) 8) Mikkeli Verijärvi Karhupääsaari, 9) Mäntyharju Korpjärvi/Salmenjärvi Karhupää (saari), 10) Sysmä Eljaksensalmi Pääsaari. Kartta: Jasse Tiilikkala.

si ne ovat olleet sopivia paikkoja surmatun karhun siirtämiseksi tuonpuoleiseen. Sama uskomus on saattanut vaikuttaa myös väliaikaishautojen sijoittamiseen saariin historiallisella ajalla.²⁹

ARKEOLOGISET TUTKIMUKSET

Perinnetieteellisessä kirjallisuudessa ei ole juurikaan pohdittu karhunpeijaisten päätösosaan liittyviä kallojen ripustuspaikkoja konkreettisina maastokohteina, vaan tutkimus on keskittynyt itse rituaaleihin ja niiden merkityksiin. Karhunkallohongat mainitaan yleensä kirjallisiin lähteisiin ja suulliseen perimätietoon viitaten rituaalien osana, ei paikkoina maisemassa. Karhunkallohonkien sijaintipaikkoja on toistaiseksi tutkittu myös arkeologisesti vasta vähän, vaikka ne ovat herättäneet joidenkin varhaisten arkeologien mielenkiinnon.

Hjalmar Appelgren on kerännyt talteen tietoja Halikon Karhunkankareesta ja sen kallohongista jo vuonna 1885 inventoidessaan Halikon kihlakunnan muinaisjäännöksiä.³⁰ Lisäksi Ruotsiin Savosta 1600–1700-luvuilla muuttaneiden metsäsuomalaisten kallopuurituuaalin arkeologista potentiaalia on alustavasti selvitetty yhdessä opinnäytetyössä.³¹ Varsinaisia kaivaustutkimuksia ei kuitenkaan ole tehty yhdelläkään kohteella, mutta joitakin kohteita on tarkastettu aiemmissa inventoinneissa ja joitakin kohteita on viety muinaisjäänösrekisteriin.³² Kallopuukohteilla on selvää arkeologista tutkimuspotentiaalia, sillä rituaalien materiaalisesta osasta on voinut säilyä jälkiä nykypäivään.

Kesällä ja syksyllä 2021 inventoimme yhteensä kymmenen historiallisten lähteiden perusteella karhunkallopuiden sijaintipaikoiksi tiedettyä kohdetta Etelä-Savossa

Kuva 4. Eri-ikäisiä mäntyjä Hirvensalmen Eteläselän Karhunpäänsaarella. Yksikään kelopuista ei ilmeisesti ole kirjallisissa lähteissä mainittu kallohonka. Kuva: Ulla Moilanen.

Hirvensalmella ja Mikkelissä sekä perimätiedon mukaan peijaispaikkana pidetyn kohteen Syväsmäen Kokkomäellä (kuva 3). Lisäksi inventoimme Etelä-Savossa, Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa kuusi kohdetta, jotka oli valittu mukaan tutkimukseen pääosin mahdollisesti karhunkallorituuaaliin liittyvän paikannimen perusteella.³³

Hirvensalmi Eteläselkä Karhunpäänsaari

Hirvensalmen Eteläselän Karhunpäänsaari (kuva 4) on monia muita tässä käsiteltäviä kallohonkakohteita suurempi, kallioinen saari. Se sijaitsee Puulalla Keski-Suomen ja Etelä-Savon välisen, vilkkaasti liikennöidyn vesireitin varrella. Perimätiedon mukaan kallohonka on sijainnut saaren pohjoisrannalla. Saaren inventoinnissa ei kuitenkaan löydetty varmoja merkkejä karhurituuaalei-

hin liitettävistä toiminnoista, sillä saarella on sen keskeisen sijainnin vuoksi runsaasti eriaikaisten kävijöiden jättämiä jälkiä nauloista telttavaarnoihin ja pullonkorkkeihin.³⁴ Saaren pohjoisosasta löytyi nuoremalle roomalaisajalle ajoittuva kääntöjalkasolki.³⁵

Hirvensalmi Kieluvainen Karhunpäänsaari

Kieluvainen-nimisessä järvessä sijaitseva Karhunpäänsaari on pienikokoinen, vain hieman järven pinnasta nouseva saari (kuva 5). Se on rannoilta kalliota, mutta keskiosassa on luontaisesti hiekkaa. Saaren sijainti on syrjäinen, eikä se sijoitu minkään merkittävän kulkureitin varrelle. Saari on ollut Letrun kylään kuuluvien lähitalojen aktiivisessa käytössä vielä 1900-luvulla esimerkiksi retkipaikkana, ja maanomistaja kertoo vielä nykyäänkin retkeilevänsä saarella lastenlastensa kanssa.

Uudessa Suomettaressa (23.5.1881) kohteesta kerrotaan seuraavasti: *“Saari on aiwan pieni, jotta siinä saa sijansa ainoastaan muutama puu ja näitten joukossa*

Kuva 5. Hirvensalmen Kieluvaisen Karhunpäänsaari. Kuva: Ulla Moilanen.

myös lyhyt waiwainen petäjä. Tämä on ollut kuiwana jo monta kymmentä vuotta.” Puussa kerrotaan olleen kuusi kirveellä tehtyä pykälää, joista yhdessä oli vielä pedon hammas. Puun juurelta oli maata pengottaessa löytynyt useita karhun leukoja ja hampaita, ja lähellä oli myös *“syltä pitkä”* vaaja, joka oli ollut kiinnitettynä puun kylkeen veistettyyn pykälään.³⁶ Samassa lehdessä kerrotaan myös peijaisista, joita oli vietetty Letrun kylän eteläpuolisella mäellä. Saareen kerrotaan tuodun myös muiden petojen, kuten ilvesten, suolet. Myös tässä lehdessä kerrotaan puita käytetyn uhripuina, ja karhua kovasti pelätyn ja kunnioitetun.

Saarelta löytyi inventoinnissa nauvoja, kaksi rahaa 1700–1800-lukujen vaihteesta ja samanaikainen nappi.³⁷ Rahat (kuva 6) löytyivät kiinni toisissaan, mikä viittaa siihen, että ne voivat olla tarkoituksella maahan asetettuja. Ne saattaisivat liittyä saaren käyttöön karhunkallorituaalissa. Naulat sen sijaan ovat uudehkoja ja voivat liittyä paikalla sijainneeseen nuottakatokseen.³⁸

Mikkeli Syväsmäki Kokkomäki

Perimätiedon mukaan Hirvensalmen Letrun kylän eteläpuolella kohoavalla (nykyisin Mikkelin kaupunkiin kuuluvalla) mäellä järjestettiin karhunpeijaiset, jotka liittyivät Kieluvaisen Karhunpäänsaarelle viedyn karhun karhurituaaliin.³⁹ Nykyisten asukkaiden mukaan kyseessä on korkea Kokkomäki, jolta on näkymä kauas ympäristöön. Mäen laki on aukea ja kalliainen, mutta sen rinteissä kasvaa tiheää puustoa.

Kohteen löytöjä olisi ollut vaikea tehdä ilman metallinilmaisinta. Ylärinteeltä laelle noustessa löytyi historiallinen, koristelematon hihnansolki. Löytöpaikka oli nokinen ja siinä oli pienellä alueella hiiltä. Tämän

perusteella vaikuttaa siltä, että paikalla on poltettu nuotiota. Mäen laelta löydettiin lisäksi historiallinen nappi ja resentti hevosenkengän kappale.⁴⁰ Löydöt kertovat ainoastaan ihmisten läsnäolosta paikalla eri aikoina, ei suoraan juuri peijaisista. Maanomistajan mukaan kohteella on käyty usein retkellä.

Joutsa Hirvijärvi Karhusaari

Uudessa Suomettaressa vuonna 1881 julkaistun jutun mukaan Hirvenlahden Hirvijärvessä olisi Karhunpääsaari -niminen luoto, jossa olisi kasvanut karhunkallohonka.⁴¹ Lehdessä mainittu Hirvijärvi sijaitsee Joutsan ja Hirvensalmen kuntien rajalla. Järvessä ei kuitenkaan ole nykyiselle tai vanhoille peruskartoille merkittyä Karhunpääsaarta, eikä paikasta löytynyt tietoa Kotuksen digitaalisesta Nimiarkistosta. Nimiarkiston mukaan Hirvijärven Säkkipääsaaren länsipuolella oleva pieni saari on tosin tunnettu nimellä Karhusaari, ja se saattaa hyvin olla sama kuin lehdessä mainittu Karhunpääsaari. Täyttä varmuutta tästä ei kuitenkaan ole, sillä Nimiarkiston keruukortissa kerrotaan vain lakonisesti, että Karhusaari on *“Pieni saari Hirvijärvessä Säkkipääsaaresta länteen. Karhuja ei muistettu.”*⁴²

Saari inventoitiin metallinilmaisimien kanssa, mutta mitään karhunpeijaisrituaaleihin viittaavaa ei löytynyt. Saarelle lähelle rantaa on rakennettu laavu ja nuotiopaikka, ja lisäksi keskelle saarta on pystytetty puuvaja. Saaresta löytyi runsaasti retkeilijöiden jättämiä metalliesineitä, kuten pullonkorkkeja, mikä vaikeutti inventointia. Maaperään viimeisen vuosisadan aikana kertyneen metallijätteen runsauden vuoksi kaikkia metallinilmaisimen osoittamia metalleja ei voitu kaivaa esiin.⁴³

Mikkeli Kuolimo Hurtansalmi Karhunpääsaari

Kuolimon Hurtansalmessa sijaitseva Karhunpääsaari koostuu kahdesta pienestä vierekkäin olevasta saaresta, joita yhdistää maatunut kannas. Nämä saaret ovat samoin matalalla kannaksella yhteydessä edelleen Orissaareen. Karhunpääsaarta ei ole merkitty paikannimenä peruskartalle, mutta Nimiarkistosta löytyvän tiedon mukaan kyseistä maastonkohtaa on kutsuttu juuri tällä nimellä.⁴⁴ Tiedossamme ei kuitenkaan ollut saarta koskevaa kansanperinnettä, joka viittaisi karhunpeijaisiin.

Inventointilöydöt koostuivat suuremmassa saarella pääsääntöisesti kiväärin paukkupatruunoista. Niitä löytyi etupäässä saaren keskiosasta ison maakiven lähistöltä. Lisäksi saaresta löytyi yksi haulikon patruunan hylsy. Pienemmän saaren kaakkoisrannassa havaittiin nuotiosija, pienistä kivistä koottu matala rakenne, jossa oli runsaasti hiiltä. Resentiltä vaikuttava nuotiokiveys liittyy alueella harjoitettuun metsästyseen, kalastukseen ja retkeilyyn, eikä sitä tutkittu tarkemmin. Saaren luoteisosasta läheltä rantaa löytyi aivan maakiven vierestä erittäin huonokuntoinen pajatekoinen rautanaula. Muita nauloja ei löytynyt kummatakaan saaresta.⁴⁵

Mikkeli Kuolimo Karhunpääniemi

Kuolimon Karhunpääniemi on korkea ja jyrkkärantainen, noin 300 metriä pitkä ja 70 metriä leveä niemi. Niemen pohjoispuolella on matala, pienikokoinen saari, jolla ei peruskartassa ole nimeä. On mahdollista, että saari on aikoinaan ollut nimetty Karhunpääsaareksi ja että niemi olisi saanut nimensä saaren mukaan. Niemen korkeinta kohtaa on mahdollisesti käytetty aikaisemminkin kulkureittinä, mihin viittaa kor-

0 1 2 cm

a

b

c

d

e

Kuva 6a–c. Löytöjä Hirvensalmen Kieluvaisen Karhunpääsaarelta. A – nappi; B – Kustaa IV Aadolfin aikainen (mahdollisesti 1/2) skilling 1800-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä; C – tunnistamattomaksi kulunut ruotsalainen raha. Kuva 6d–e: Löytöjä Mikkelin Verijärven Karhunpääsaaresta. D – tunnistamattomaksi kulunut raha; E – Kustaa III:n 1/24 riikintaaleria vuodelta 1772. Kuva: Ulla Moilanen.

keimmalta kohdalta löytynyt historiallisen ajan nappi⁴⁶ sekä polun alaisesta maasta löytynyt erittäin syöpynyt raha, mahdollisesti 25 penniä.⁴⁷ Saaren todettiin olevan täynnä metalliromua, aina pullonkorkeista lyttyyn poljettuihin katiskoihin asti. Metallinilmaisimien käyttö oli siksi aikaa vievää, eikä kaikkia niiden osoittamia metalleja voitu kaivaa esiin. Lisäksi aivan saaren kaakkoispäätä ei ollut mahdollista tutkia paikkaa asuttavan maa-ampiaisyhdyksunnan takia. Mitään karhunpeijaisiin yhdistettävää ei saaresta löytynyt.⁴⁸

Mikkeli (ent. Ristiina) Someenjärvi Kontionpää (kallio)

Kontionpään kalliokukkula rajoittuu pohjois-, etelä- ja länsiosaltaan kapeaan Someenjärveen. Tiedossamme ei ollut paikkaan liittyvää kertomusperinnettä ja tämäkin paikka valikoitui inventointikohteeksi ainoastaan nimensä perusteella. Nimiarkestossa on maininta, jonka mukaan “*Kallio on jykevä ja näyttää vastarannalta katsottuna karhun päältä.*”⁴⁹

Kontionpään kallioalueen lakiosa sekä pohjois- ja länsirantaa tutkittiin metallin-

ilmaisimilla, mutta alueelta löytyi vain re-senttiä metallijätettä.⁵⁰

Mikkeli Verijärvi Karhunpääsaari

Mikkelin Verijärven koillisrannassa sijaitseva Karhunpääsaari on mantereeseen kuroutunut saari, jonka koko on noin 87 x 43 metriä. Saaren eteläosa on melko kivikkoista ja runsaan kasvillisuuden peittämää. Pohjoisosassa on matala, luonnollinen kohouma, jossa maaperä on pääasiassa hiekkaa. Täältä hiekkaiselta kumpareelta löytyi metallinilmaisimella kaksi rahaa (kuva 6), jotka saattavat kertoa kohteen rituaalikäytöstä 1700-luvun lopulla.⁵¹

Kohteeseen liittyy maanomistajan kertoman mukaan paikallista perimätietoa. Sen mukaan karhu oli tappanut tilanomistajan lehmän, minkä takia tilanomistaja tappoi karhun, leikkasi sen pään irti ja vei saareen varoitukseksi muille karhuille, jotta nämä eivät enää surmaisi tilan lehmiä.⁵² Tarina on hieman muista kohteista poikkeava, mutta on mahdollista, että kohde on toiminut samanlaisena kallopuurituuaalin paikkana kuin monet muut Karhunpääsaaret.

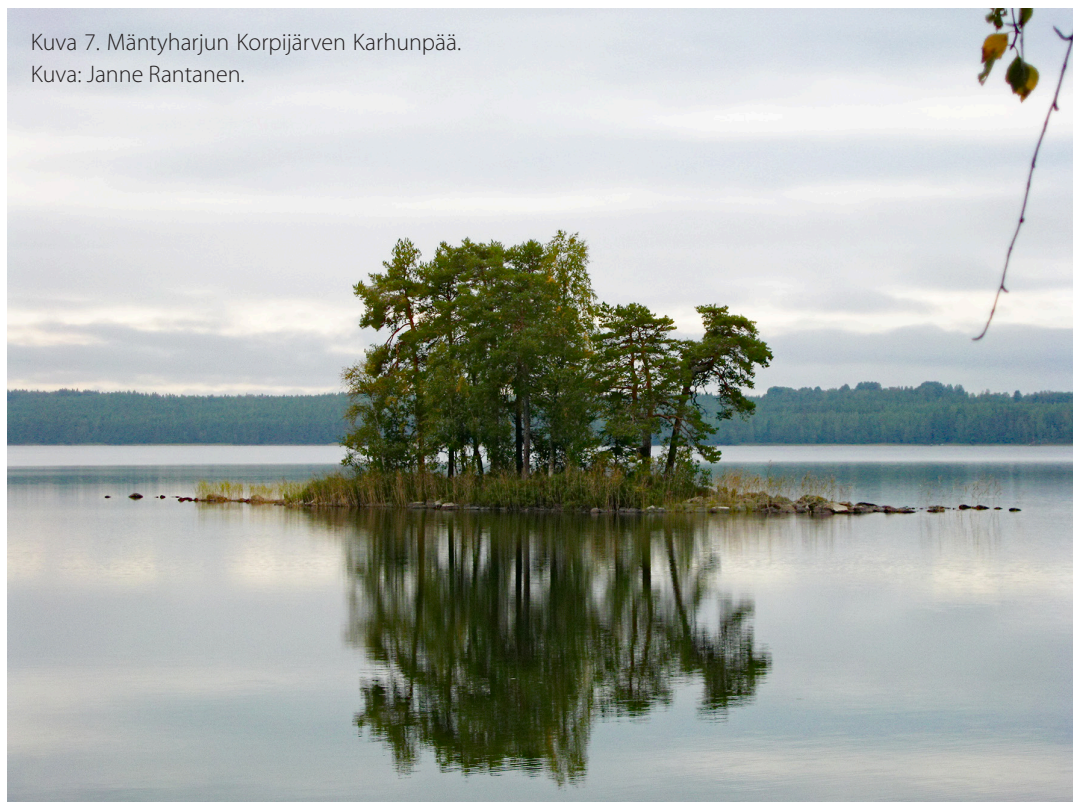
Mäntyharju Korpijärvi/Salmenjärvi Karhunpää (saari)

Karhunpää on ainoastaan noin kolmen aarin kokoinen kivikkoinen saari, tai pikemminkin kivistä kasaantunut louhikko, jonka päällä on turvepatja (kuva 7). Metallinetsinnässä saarelta löytyi ainoastaan resenttiä metallijätettä, eikä mitään karhunpeijaisiin liittyvää löydetty. On kuitenkin otettava huomioon, että saaren muodostavien kivien välisiin syviin onkaloihin, joita oli mahdollista tutkia, on voinut joutua esineitä syystä tai toisesta.

Maaperän ohella myös saaren suurimpia mäntyjä tutkittiin metallinetsimin. Yhden kilpikaarnaisen petäjän rungosta saatiin metallisignaali, joka todennettiin myös pinpointterilla. Metallia on pintakaarnan alla, sillä rungon pinnassa ei näkynyt mitään. Epäselväksi jäi, mikä signaalin aiheutti.

Kyseessä voi olla esimerkiksi vesilinnunpöntön, jollainen oli saaren eräässä toisessa männyssä, kiinnittämiseen käytetty naula tai ilmakiväärin luoti. Vaikka itse puu ei ole suuri, voi se olla yli 100 vuotta vanha. Siten on periaatteessa mahdollista, että mänty olisi aikanaan ollut petäjä, johon on naulattu kontioiden pääluita. Puun rungossa oleva metalli voisi tällöin selittyä myös esimerkiksi tavalla ampua karhunpeijaisten yhteydessä luoteja kallopuuhun.⁵³

Kyseinen erittäin elinvoimainen puu ei voi kuitenkaan olla sama kallopetäjä, joka mainitaan kohteeseen liittyvissä tarinoissa. Niiden mukaan *”karhun kalloja vietiin myös Korpijärvellä sijaitsevalle Karhunpää-nimiselle saarelle, johon nimikin vahvasti viittaa [...]”. Kerrottiin, että ”männystä oli lyöty latva poikki ja poikkinaisen rungon päähän oli sitten pantu kallo. Puu oli matala petäjärätikkä, mutta kuivanut [...]”. Vielä 1900-luvun*

Kuva 7. Mäntyharjun Korpijärven Karhunpää.
Kuva: Janne Rantanen.

*alussa oli petäjän oksassa nähty karhunpää, ja perimätiedon mukaan Mäntyharjun kunnanlääkäri oli ottanut sen mukaansa käydessään Tommolan talossa sairausmatkalla. Tarinan kertoja oli muistanut hyvin, että karhun pää oli kiinnitetty katsomaan itä-pohjoista kohti [...].*⁵⁴

Sysmä Eljaksensalmi Pääsaari

Pieni ja kallioinen Pääsaari sijaitsee Päijänteen Eljaksensalmessa. Se valikoitui inventoitavaksi ainoastaan paikannimen perusteella. Tiedossamme ei ollut saareen liittyvää kertomuserinnettä, joka viittaisi karhunpeijaisiin. Nimiarkiston merkinnän mukaan “[*siinä on*] *ihmisen kallom muotoa*.”⁵⁵ Tämä selitys viittaisi saaren saaneen nimensä mieluummin topografian perusteella, joskin kyseessä voi myös olla myöhemmän ajan yritykset selittää saaren nimi.

Inventointihavainnot eivät kieli paikan osallisuudesta mahdollisissa karhunpeijaisissa. Löydöt koostuivat resentistä ja hieman vanhemmasta metallijätteestä. Niiden joukossa oli moderni luoti sekä joi-takin nauvoja.⁵⁶ Pääsaari -nimisten paikkojen yhteyttä karhunkallopuihin on tutkitu Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa jo aiemmin, mutta yhtä laihoin tuloksin.⁵⁷

KOHTEIDEN ARKEOLOGINEN POTENTIAALI

Tutkimillemme kallohonkakohteille yhteistä on karhuun tai karhunpään viittaava paikannimistö. Esimerkiksi Jäppilässä nimistönkerääjälle kerrottiin, että Karhunpää -nimisessä niemessä ”*om petäjiä ja nihin ne or ripustannet karhum päetä*”.⁵⁸ Joissakin tapauksissa Karhunpää -alkuiset toponyymit on selitetty paikannimien kerääjille siten,

että ne olisi annettu paikan ulkomuodon perusteella: ne muistuttaisivat karhun päätä. Esimerkiksi Jäppilän Karhunpäästä kerrottiin myös, että ”*se niem muistuttä karhum piätä*” ja että ”*siellä on tapettu karhu ja piä on näolattu issom petäjään*”.⁵⁹ Joskus kerääjät ovat itse järkeilleet nimiä samoin perustein syntyneiksi.⁶⁰ Maastokartoista käy ilmi, että tämä pitää usein paikkansa. Onkin mahdollista, etteivät kaikki Karhunpää-paikannimet liity kallopuurituaaliin, vaan nimet on todellisuudessa liitetty maastonkotiin topografian perusteella. Samasta syystä lienevät syntyneet paikannimet Häränpää (niemi ja saari) ja Hevonpäänniemi.⁶¹

Toisaalta on otettava huomioon, että topografia on voinut vaikuttaa joissakin tapauksissa myös siihen, miksi jokin tietty paikka on ylipäättään valikoitunut kallopuukohteeksi. Kontion päätä muistuttava maastonmuoto on saattanut olla syynä siihen, että paikka on nähty erityisen soveliaaksi karhunkallojen sijoituspaikaksi. Karhunpääsaaret ovat usein hyvin pienialaisia, joten niiden muoto on voitu helposti hahmottaa vesiltä. Yleistäen voidaan kuitenkin todeta, että nimi ja paikkaan liittyvä perimätieto yhdessä ovat edellytyksiä sille, että kallohonkakohde on mahdollista paikantaa ja tunnistaa arkeologisessa tutkimuksessa.

Arkeologinen tunnistaminen voi onnistua myös silloin, jos paikalta löytyy mahdollisesti karhunpeijaisrituaaleihin liitettäviä löytöjä. On kuitenkin epätodennäköistä, että kallopuukohteilta löytyisi kiinteitä rakenteita tai selkeitä kulttuurikerroksia, sillä ainakin osa saarista on hyvin matalia ja kallioisia. Toisaalta esimerkiksi Hartolan Jääsjärven Vehkasalon Pääsaarella on Ernst Bonsdorffin vuonna 1878 julkaiseman kuvauksen perusteella ollut kivi- ja hirsirakenteinen hauta, johon oli tuotu jopa pari sataa petoeläimen kalloa peijaisten yhteydessä.⁶²

Luiden löytyminen kallopuukohteilta voi kuitenkin olla sattuman kauppaa. Joidenkin kertomusten mukaan luita on kuljetettu saarilta pois. Esimerkiksi Mäntyharjun Korpijärven Karhunpää-nimisellä saarella oli vielä 1900-luvun alussa ollut karhunkallo, jonka pitäjän kunnanlääkäri olisi vienyt mukanaan käydessään alueella sairasta katsojassa.⁶³ Lisäksi Bonsdorff kertoo vieneensä edellä mainitusta Hartolan Pääsaaresta muutamia sieltä löytämiään karhun kalloja Helsinkiin eläintieteen professori **Alexander von Nordmannille**.⁶⁴

Kalloja ovat karhumännnyistä vieneet myös muut karhunpeijaisrituaalien aikalaiset, kansanmiehet ja -naiset. Esimerkiksi eräästä Hartolan Jääsjärven Vehkasalon Pääsaaresta, joka saattaa olla eri saari kuin Bonsdorffin kuvauksessa, kerrotaan, että ”Jääsjärvessä, Vehkasalossa on ollut useampia sellaisia ”paavin” l. jumalanpuita [uhripuita], joitten oksilla on ollut aina myöhempiin aikoihin saakka karhun ja ilveksen pääluita. Niitä kuuluvat Joutsan ja Luhangon tietäjät ennen vieneen taikojensa tarpeeksi. Samallinen honka on ollut Jääsjärven Pääsaaressakin. Sen oksilla oli talon vanha vaari säilytellyt kaikenlaisia tavaroita ja sanonut, että ne siellä jumalien turvissa olivat paremmassa tallessa kuin lukkojen takana.”⁶⁵

Satakunnan Museon kokoelmiin on päätenyt yksi osittain muumioitunut karhunkallo (SME6584), joka on kuvailutietojen mukaan riippunut kallopuussa. Kyseessä saattaisi olla jonkun museoihin kansanuskon esineitä aikanaan hankkineen kerääjän, joita kiersi maakunnissa, myymä tai lahjoittama kallo.

Paikoilleen jääneiden luiden säilyvyys on myös kyseenalaista. Jyrsijät voivat tuhota maan pinnalle jätettyjä luita, sillä ne käyttävät luita kalsiumin lähteenä, min-

kä lisäksi nakertaminen estää niiden etuhampaiden liikakasvua.⁶⁶ Mikäli kallot ovat varisseet karhumännnyistä alas omia aikojaan, olisivat ne jääneet maan pinnalle ja korkeintaan peittyneet lehtiin. Tällöin ne tuhoutuvat luultavasti melko nopeasti. Koska kallopuihin nostetut karhunkallot ovat näin ollen hyvin voineet maata ja itse puut hävitä maisemasta, voi niiden täsmällisen sijaintipaikan löytäminen olla vaikeaa. Tästä syystä uhripaikkojen tutkimukseen soveltuvat menetelmät, esimerkiksi maaperänäytteiden geokemialliset analyysit,⁶⁷ eivät välttämättä sovellu kallohonkakohteille. Osa kansanperinteestä viittaa kuitenkin siihen, että luita olisi joissakin tapauksissa haudattu. Jos luita on maan alla vain pienialaisessa ja peittyneessä kaivannossa, on niiden löytäminen ilman systemaattista kairaamista tai kavaustutkimusta haastavaa. Vuoden 2021 tutkimuksissa Hirvensalmen Kieluvaisen pienikokoinen Karhunpäänsaari tutkittiin melko perinpohjaisesti kairaamalla ja koe-kuopittamalla, mutta mitään luiden hautaamiseen viittaavaa ei löydetty. Kohteet voivat kuitenkin olla keskenään erilaisia.

Monet tarkastetuista kohteista sijaitsevat liikennöityjen vesireittien varrella ja niissä on runsaasti modernien retkeilijöiden jättämiä jälkiä. Tästä syystä juuri karhurituaaliin liittyviä löytöjä voi olla hankala saada esiin ja osa löydöistä saattaa olla monitulkintaisia. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että metallinilmaisimen käyttäminen on hyvä menetelmä kallopuukohteiden tutkimuksessa. Tietyt tällä menetelmällä tehdyt inventointihavainnot, kuten rahat, vahvistavat kuvaa paikkojen rituaalikäytöstä. Rahalöydöt voidaan kuitenkin tulkita usealla eri tavalla.

Joidenkin kertomusten mukaan rahojen on voitu laittaa karhun kallon sisään.⁶⁸

Toinen mahdollinen selitysmalli voisi olla seuraavanlainen. Suomalaisen kansanuskon pyhiin paikkoihin liittyi ankaria sanktioita, jotka kohtasivat niillä väärin toimivia. Kuten edellä mainittu karhunpeijaisruno Iisalmelta kertoo, odotti karhunkallopussa olevan pääluun anastajaa yliluonnollinen rangaistus sairauden muodossa. Tämä kertoo osaltaan siitä, että petäjiin nostetuilla kalloilla oli suurta peijaisrituaalien myötä syntynyttä arvoa, eikä niitä saanut siirtää. Pelote saattoi riittää siihen, että tavallinen väki jätti kallot pääsääntöisesti rauhaan, mutta se ei estänyt sivistyneistöä viemästä niitä mukanaan. Karhun ruumiinosia, kuten hampaita, käpäliä ja kynsiä, käytettiin yleisesti erilaisissa rituaaleissa ja kalloja saatettiin ottaa myöhemmin alas karhupetäjästäkin.⁶⁹ On mainintoja siitä, että nimenomaan rahvaan rituaalispecialistit, joiden tiedot ja taidot mahdollistivat heidän muista poikkeavan toimintansa pyhillä paikoilla, pystyivät hakemaan karhun kalloja ilman pelkoa supranormaalista kostosta.⁷⁰

On mahdollista, että vaihto tapahtui esimerkiksi ”lunastamalla” kallo jättämällä sen tilalle jotakin. Tämä voisi selittää ainakin osan kallopuukohteilla olevista rahoista, ja ehkä osittain myös sitä, miksi luuaineistoa ei kohteilta ole toistaiseksi löytynyt. Karhun kallon mahdolliselle ”ostamiselle” löytyy vastine esimerkiksi ihmisluiden hankkimisesta. Mikäli sellainen tarvittiin taikakäyttöön, haettiin se hautausmaalta ja ”maksettiin” jättämällä raha sinne.⁷¹ Tällöin vainaja, jolle luu kuului, ei pitänyt asiaa varkautena eikä koston tapahtumaa. Ylipäätään kansanuskon pyhiltä paikoilta haettiin taikoja varten monenlaisia asioita. Kallopuiden tapauksessa niistä käytiin myös vuolemassa lastuja.⁷²

Alustavien havaintojemme mukaan kallopuukohteiden löydöt voivat olla keske-

nään erilaisia, mikä saattaa kertoa paikallisista rituaaleista ja käytänteistä. Näin ollen peijaisrituaali ei ole välttämättä ollut kaikkialla yhdenmukainen, vaan siihen on voinut liittyä erilaisia piirteitä. Tämä käy ilmi myös kirjallisista lähteistä ja silminnäkijäkuvauksista. Niiden mukaan osa kalloista on naulattu puiden kylkiin, osa on asetettu oksiin tai seipäisiin.⁷³ Kalloja on saatettu myös sitoa kiinni puunrunkoihin nauhalli.⁷⁴ Kohteilta löytyvät, erityisesti suurikoiset, naulat saattaisivat periaatteessa liittyä ensiksi mainittuun toimintaan, mutta on hyvä huomata, että naulojen käyttötarkoitukset ovat voineet olla vaihtelevia, eikä niitä siksi voi automaattisesti pitää todisteenä karhunkallohongista. On myös otettava huomioon, että kirjallisissa lähteissä ja silminnäkijäkuvauksissa mainitut tavat voivat olla vain osa siitä monimuotoisesta perinteestä, joka kallohonkiin on liittynyt. Taltioitua kansanperinnettä ei tule pitää kaiken kattavana eikä kaikille maasta arkeologisissa tutkimuksissa paljastuville löydöille ja ilmiöille siten välttämättä ole löydettävissä vastinetta kirjallisista kuvauksista. Tässäkin mielessä arkeologialla on annettavaa karhurituaalien tutkimuksessa.

Historiallisissa dokumenteissa mainitaan silloin tällöin, että kallohonkiin liittyvät rituaalit painottuvat Karhunpääsaarten pohjoispäättyyn. Myös Mikkelin Verijärven Karhunpääsaaresta löydetyt kolikot sijaitsivat saaren pohjoispäädystä. Pohjoinen on ilmansuuntana muutenkin esillä kallorituualissa ja myös itse kallopuissa. Esimerkiksi edellä mainittuun Kangasniemen Ohensalon Karhusaaren honkaan liittyen kerrotaan, että sen pohjoiskyljestä oli käyty veistämässä lastuja taikoja varten.⁷⁵ Jämsässä 1870-luvulla syntynyt informantti puolestaan kertoi paikannimien kerääjälle eräästä paikkakunnan männystä, että ”*Manskivem maalla se*

ol, ne sano Karhupetäjäksi, kun [Manskiven vaarivainaa] pään katkas niin se vei pään siihen, vei tervasen naulam petäjän kylykeej ja pääät niihin nauloin. Pantiiv vielä pohjospuolelle.” Informantti oli itse nähnyt poikana vielä karhun hampaita ja leikaluita Karhupetäjän juurella.⁷⁶

Vaikuttaa siis siltä, että pohjoisella on ollut ilmansuuntana tärkeä merkitys kallorituuaalissa. Yleisesti ottaen ilmansuunnilla on kansanuskossa ollut usein keskeinen merkitys myös rituaaleja suoritettaessa ja pohjoinen on yhdistynyt käsityksissä kuolemaan ja tuonpuoleiseen. Karhun kallon puuhun nostamisen voisi siten ehdottaa yhdistyvän tähän kansanomaisen maailmankuvan tilaliseen puoleen.

UUSIA PERUSTELUJA KARHURITUAALI- PAIKKOJEN AJOITUKSESTA

Tutkimuksemme saa myös pohtimaan kallopuukohteiden ja siten peijaisrituaaliin kuuluvan kallopuurituuaalin ajoitusta. Karhunpeijaisrituaalin iästä on esitetty arvioita, mutta suurin osa arveluista on uskontotieteilijöiden ja folkloristien tekemiä,⁷⁷ eikä rituaalien eri osien tai piirteiden ajoitusta ole juurikaan pohdittu.

Karhu on ollut kunnioitettu eläin monissa pohjoisen pallonpuoliskon kulttuureissa. Sen tärkeydestä ihmisille on viitteitä kivi-kaudelta lähtien, sillä eri puolilta Eurooppaa on löytynyt karhua kuvaavaa kalliotaiddetta.⁷⁸ Suomenkin kalliomaalauksissa on tulkittu olevan karhujä, ja Suomesta tunnetaan myös karhua esittäviä esineitä, kuten kuuluisa Paltamon karhunpäänuija.⁷⁹ Myös rautakaudelta tunnetaan karhuun viittaavia löytöjä, kuten pronssiset karhunhammasriipukset ja karhunaljoista kertovat palaneet karhunkynnet.⁸⁰ Pirkkalan Tursiannotkon

rautakautiselta asuinpaikalta tunnetaan myös oikeista karhunhampaista valmistettuja riipuksia.⁸¹ Myös keskiaikaisilta ja historiallisilta kaupunkikaivauksilta on karhuun liittyviä jäänteitä.⁸²

Sitä karhunpeijaisrituaalia, joka tunnetaan 1600–1700-luvuille ajoittuvista teksteistä, voi tutkia arkeologisilla menetelmillä vain karhunkallohonkien kautta. Tällöinkään emme saa tietoa rituaalin muista osista, karhunkaadosta ja karhunlihan syömisestä tai siitä, kuinka kaukaa nämä rituaalin osat periytyvät. Karhunpääsaarten ja kallohonkien tarkempi tutkimus voi kuitenkin kertoa kansanperinteestä tutun kallopuurituuaalin iästä.

Aiemmin esitellyissä 1600–1700-luvuille ajoittuvissa kirjallisissa lähteissä on mainintoja karhurituaaleista ja erityisesti kallon naulaamisesta puuhun. Tähän, muutamiin muihin historiallisiin seikkoihin sekä arkeologisiin havaintoihin perustuen esitämme, että perimätiedon kuvaama kallopuurituuaali on pääasiassa syntynyt vasta historiallisella ajalla, mahdollisesti 1600-luvulla, ja ollut aktiivisesti käytössä etenkin 1700–1800-luvuilla – siitä huolimatta, että erilaisia karhujä kallorituuaaleja esiintyy monilla arktisilla kansoilla.⁸³ Useat sanomalehdissä 1800-luvun lopussa esiintyvät tiedot viittaavat siihen, että vuosisadan loppupuolella rituaali oli jo jäämässä aktiivisesta käytöstä. Myös 1900-luvulla kerätyt kansanrunot karhurituaalista kuvaavat vanhaa rituaalia, josta 1900-luvun runonlaulajat olivat kuulleet vanhemmiltaan ja esivanhemmiltaan mutta jota he eivät enää itse harjoittaneet.⁸⁴ Historiallisiin lähteisiin kuvatut aikalauskertomukset kertovat kuitenkin pääasiassa elävästä, senhetkisestä – ei esihistoriallisesta – rituaalitoiminnasta.

Kenttätöissä tehdyt havainnot, esimerkiksi kahden kohteen raha-ajoitukset (kuva

6), tukevat tätä aikahaarukkaa. Hirvensalmen Eteläselän Karhunpääsaaresta löytynyt roomalaisaikaista solkea tuskin voi liittää karhurituaaleihin, sillä saari on sijainnut keskeisen vesireitin varrella⁸⁵ ja sieltä on muutenkin runsaasti havaintoja kulkijoista kautta aikojen. Toisaalta myös ainakin yhdessä toisessa kohteessa mahdollisesti yhdistyvät rautakautiset löydöt ja karhurituaalitarinat. Tuuloksen Juttilassa sijaitsee Karhunpää -niminen mäki, jolla karhuttappajan on kerrottu laittaneen karhunpään seipään nokkaan.⁸⁶ Mäeltä on 1800-luvulla löydetty ”sotakaluja”, ilmeisesti rautakautisia aseita, jotka yhdessä läheisestä Haaksivalkamasta löydettyjen rautakautisten esineiden kanssa on luovutettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, jolloin ne ovat sekoittuneet keskenään.⁸⁷ Karhunpäästä löydettyjen muinaisesineiden provenienssitiedot ovat kuitenkin puutteelliset, eikä löytöjä voi yhdistää paikannimen ja perimätiedon viittaamaan paikan käyttöön karhurituaalissa. Juttilan kylä on arkeologisten löytöjen perusteella ollut tiiviisti asutettu jo rautakaudella, ja ajanjaksosta todistavia esineitä on löytynyt alueelta runsaasti.⁸⁸ Karhunkallopuiden käyttöön Kanta-Hämeessä viittaavat kuitenkin eräät paikannimet, kuten nykyisin Hämeenlinnaan kuuluvien Vanajan ja Lammin Karhunmännynmäet.⁸⁹

Karhunpääsaarten käyttöhistoriaa pohdittaessa on syytä pohtia lähistön asutushistoriaa ja asutuksen ikää, sillä tämä kertoo konkreettisesti siitä, ketkä kallorituaalia ovat voineet harjoittaa ja milloin. Kirjallisten kuvausten mukaan karhurituaalit ovat olleet yhteisöllisiä, joten niitä on todennäköisesti toteutettu asutuksen lähiympäristössä. Esimerkiksi Hirvensalmen Kieluvainen on pienehkö järvi, joka ei sijaitse merkittävien kulkureittien varrella. Sen ympäristöön asutus on historiallisten kart-

tojen ja verotustietojen perusteella syntynyt 1600-luvulla, joten Kieluvaisen Karhunpääsaaren käyttö ei todennäköisesti voi olla tätä vanhempaa. Mikkelin Verijärven Karhunpääsaari on tutkimistamme kohteista ainoa, joka sijaitsee paikassa, jossa asutusta on löytöjen perusteella ollut keskiajalta ja mahdollisesti rautakaudelta saakka. Inventoinnissa saaresta löytyi kuitenkin ainoastaan 1700-luvun rahoja (kuva 6), joten saaren käyttö karhurituaaleissa ajoittunee vasta kyseiselle vuosisadalle. Emme tosin välttämättä tiedä, onko vanhimmista rituaaleista jäljellä arkeologisesti löydettävää aineistoa.

Asutushistorian lisäksi suhteellisen nuorta ajoitusta puoltava perustelu liittyy metsästyksen historiaan. Karhun metsästyksestä on merkkejä kaikilta esihistorian periodeilta.⁹⁰ Karhua ei ole koskaan tarvinnut metsästää ravinnoksi,⁹¹ joten syyt sen metsästykselle ovat muualla. Historiallisissa lähteissä ja kansanrunoissa karhusta puhutaan toisinaan hevosensyöjänä⁹² tai lehmänkaatajana,⁹³ ja monilla loitsuilla on pyritty pitämään karhu pois karjan kimpusta.⁹⁴ Karhun aiheuttamat karjatuhot saattoivatkin toisinaan olla merkittäviä. Vuosien 1848–1850 välillä petoeläimet surmasivat Mikkelin läänissä yhteensä 62 hevosta, 480 nautaa, 248 lammasta ja 151 sikaa.⁹⁵ Suurin osa näistä eläimistä oli susien tappamia, mutta siitä huolimatta karhujen määrä korostui metsästyssaaliina. Esimerkiksi 1880-luvulla Mikkelin läänissä kaadettiin yhteensä 66 karhua ja vain 38 sutta.⁹⁶ Vaikka karhu luokiteltiin vahinkoeläimeksi jo Maunu Eerikinpojan maanlaissa vuonna 1347,⁹⁷ on petoeläinten kotieläimille aiheuttamat tuhot suhteutettava maatalouden ja metsälaidunnuksen kehitykseen sekä karjan määrän kasvuun. Metsälaidunnus, joka mahdollisti petoeläinten pääsyn karjan

lähetyville, oli etenkin historiallisen ajan ilmiö.⁹⁸

Vuonna 1647 haitallisiksi miellettyistä petoeläimistä määritettiin tapporaha.⁹⁹ Karhusta maksettiin neljä taaleria, sudesta kaksi, ja kummankin eläimen pennusta yksi taaleri.¹⁰⁰ On perusteltua ajatella, että tapporahan määrittäminen kannusti petoeläinten ja varsinkin karhun metsästämiseen aikaisempaa suuremmassa määrin, etenkin kun karhusta saatava palkkio oli suurin. Metsän petoihin suhtautuminen on historiassa ollut hyvin erilaista eläimestä riippuen. Toisin kuin karhu, susi on rohkean ja aktiivisen laumassa tapahtuvan metsästystapansa vuoksi aiheuttanut ihmisissä runsaasti pelkoa.¹⁰¹ Koska karhun asema uskomuserinteessä oli kunnioitettu ja karhua nimitettiin mm. *metsänvanhimmaksi*, *metsänkuninkaaksi* ja jopa itse *metsäksi*,¹⁰² vaati karhun kaato poikkeuksellista symbolista oikeutusta. Tämä tarve saattoi johtaa kansanrunoissa ja historiallisissa lähteissä kuvatun kallopuurituulin syntymiseen.

Kolmas seikka, joka ajoittaa historiallisissa sanomalehdissä kuvatut kallorituulit vasta 1600–1800-luvuille, on kallopuiden ikä. Useiden 1800-luvun lopulla dokumentoitujen kuvausten perusteella kallot on kiinnitetty vanhojen tai keloutuneiden mäntyjen kylkiin. Suomessa männyn maksimi-ikä on tavallisesti 200–300 vuotta,¹⁰³ joten kirjallisissa lähteissä mainittujen kallopuiden on täytynyt alkaa kasvaa aikaisintaan 1500–1600-lukujen vaihteessa. Kallopuuksi tuskin on, ainakaan saatavilla olevien historiallisten dokumenttien perusteella, valittu hyvin nuorta puuta.¹⁰⁴ Myös Siikala mainitsee uhripuiden olleen yleensä vanhoja ja suurikokoisia.¹⁰⁵

Jos kyseessä kuitenkin olisi vanhempi, samoilla paikoilla jatkunut tapa, olisi tietyn

ajanjakson välein täytynyt ottaa uusia puita käyttöön. Sellaisen löytyminen hyvin pienikokoiselta saarelta, jollaisia Karhunpääsaaret usein ovat, on kuitenkin epätodennäköistä. Kuvausten mukaan näillä paikoilla ei nimittäin ole mahtunut kasvamaan kovin montaa kallopuuksi sopivaa puuta. Tämä ei kuitenkaan kerro siitä, ovatko rituaalipaikat vaihtuneet ajan kuluessa. Myös tällaisessa tapauksessa historiallisissa lähteissä dokumentoidut karhunkallopuut edustaisivat mahdollisesti ainoastaan rituaalin nuorinta kerrostumaa. Vanhempien rituaalipaikkojen, joiden nimet ja tarinat ovat voineet jo tyystin unohtua, paikantaminen ja tunnistaminen arkeologisessa tutkimuksessa saattaa olla mahdotonta.

Vaikka sekä edellä kuvatut historialliset seikat että toistaiseksi melko suppea arkeologinen aineisto puoltavat karhunkallohonkien ajoittumista 1600–1800-luvuille, on erilaisilla karhurituaaleilla epäilemättä pitkä historia. Rituaalit eivät kuitenkaan ole muuttumattomia, ja ne voivat saada erilaisia muotoja ja piirteitä. Myös karhunpeijaisrituaali karhunkallohonkineen ja Karhunpääsarineen asettuu tuhansien vuosien mittaisten karhua kunnioittavien perinteiden jatkoksi. Ne kallohonkakohteet, joista paikannimet ja talletettu perimätieto kertovat, saattavat kuitenkin edustaa karhurinteen nuorinta kerrostumaa.

YHTEENVETO

Olemme tässä artikkelissa tarkastelleet suomalaisen kansanuskoon kuuluneen karhunpeijaisrituaalin yhtä osaa, kallopuurituulia, arkeologisesta ja historiallisesta näkökulmasta. Kallopuukohteet ovat olleet pyhiä paikkoja, ja ne voidaan usein paikantaa paikannimien avulla. Kaikkia tutki-

miamme kohteita yhdistää karhuun tai karhunpään viittaavat paikannimet.

Vaikka rituaalissa käytetyt puut ovat useimmiten jo hävinneet, ovat muut siihen liittyvät materiaaliset jäännökset mahdollisesti havaittavissa arkeologisesti. Kallopuurituuaalin jälkiä ovat pyhille paikoille jätetyt karhun kallot, hampaat ja muut luut sekä rahat. Tutkimuksissamme parilta kohteelta löytyikin 1700-luvun loppupuoliskon sekä 1800-luvun alun rahoja, jotka liittyvät kallopuukohteiden käyttöaikaan. Mahdollisesti paikoilta voi löytyä myös nauvoja, joilla karhun kallo on kiinnitetty puuhun. Nauvoilla tosin on voinut olla muitakin käyttötarkoituksia, eikä niitä voi yksiselitteisesti yhdistää juuri kallopuurituuaaliin. Luita ei yhdeltäkään kohteelta löytynyt; ne ovat saattaneet maata, joutua jyräjoiden tuhoamiksi tai niitä on voitu kuljettaa kohteilta pois, mistä on kirjallisia tietoja.

Kirjallisista lähteistä ja paikannimistä tunnettu kallopuurituuaali voidaan ajoittaa 1700- tai 1800-luvulle. Tällaista ajoitusta tukevat paitsi rahalöydöt, myös asutus- ja metsästyshistorian tietyt piirteet. Pysyvä asutus on pääasiassa syntynyt tutkimiemme kohteiden lähelle vasta historiallisella ajalla. Perinteestä tunnettu kallopuurituuaali oli yhteisöllinen tapahtuma, joten on todennäköistä, että sitä alettiin harjoittaa vasta asutuksen synnyttyä. Lisäksi 1600-luvun puolivälissä petoeläimistä määrätty tapporaha on voinut kannustaa aikaisempaa suurempaan karhun metsästykseen. Seuraavalla vuosasadalla kasvanut karjan määrä ja metsälaidunnuksen yleistyminen saattoivat myös lisätä karhun aiheuttamia karjatuhoja, mikä vuoksi paineet karhujen tappamiseksi lisääntyivät.

On todennäköistä, että pitkälle historiaan ulottuvien karhun kunnioitukseen liit-

tyvien perinteiden takia tarvittiin oikeutus karhun kaatamiselle, mikä johti historiallisissa lähteissä kuvatun kallopuurituuaalin kehittymiseen. Myös 1800-luvun lopussa dokumentoitujen kallopuuiden ikä viittaa siihen, että puut ovat olleet rituaalikäytössä juuri edellisten vuosisatojen aikana: historiallisissa lähteissä kuvatut kallopuut ovat nimittäin voineet alkaa kasvaa aikaisintaan 1500–1600-luvulla. Kallopuuksi on eräiden kirjallisten tietojen mukaan valittu vanha, kelottunut puu, joita ei pienikokoisilla saarilla voi kovin monta kasvaa.

On kuitenkin muistettava, että suomalainen karhuperinne on kerroksellista. Perinteestä ja historiallisista lähteistä tunnetussa karhunpeijaisrituaalissa lienee mukana esihistorialliselta ajalta perua olevia elementtejä, mutta rituaalit ovat myös voineet saada uusia muotoja eri aikoina. Tutkimamme kallopuukohteet edustavat todennäköisesti karhuperinteen nuorinta kerrostumaa.

Kenttätutkimuksissa keskityimme Etelä-Savossa, Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa sijaitseviin kallopuukohteisiin. Karhunpeijaisperinnettä tunnetaan kuitenkin huomattavasti tätä laajemmalla alueella, ja tulevaisuudessa tutkimusaluetta kannattaa laajentaa mm. Pohjois-Savoon, Pohjanmaalle, Kainuuseen ja Karjalaan. Jatkossa on kiinnostavaa selvittää, miten eri alueiden kallopuukohteet eroavat toisistaan. Uusilla tutkimuksilla voidaan todennäköisesti myös tarkentaa kallopuurituuaalin ajoitusta ja selvittää kallopuukohteilla harjoitettua rituaalista toimintaa.

Ulla Moilanen, Turun yliopisto
ummoil@utu.fi

Timo Muhonen

Minerva Piha, Nord universitet, Levanger
minerva.piha@nord.no

Janne Rantanen

Jasse Tiilikkala, Turun yliopisto
jasse.tiilikkala@utu.fi

VIITTEET

- 1 Esim. Nissilä 1968: 53; Nimiarkisto: Karhupääsaari (Kotus, 1985); Nimiarkisto: Karhupetäjä (Kotus, 1953a).
- 2 Karhurituaalin kulusta ja merkityksistä ks. esim. Haavio 1967, 15–41; Pentikäinen 2005; 2007; Piludu 2019; Sarmela 2006, 41–47.
- 3 Esim. Bonsdorff 1878; Krohn 1914; Voionmaa 1947: 507 ja siinä mainitut lähteet.
- 4 *Uusi Suometar* 23.5.1881 nro 117; Krohn 1914.
- 5 Esim. Heinolassa Taipaleen Karhumänty, muinaisjäännösrekisterin kohdetunnus 89010002 ja Kesälähdellä (nyk. Kiteellä) Hummovaarassa kuuluisa ns. Lönnrotin petäjä.
- 6 Muhonen 2010; 2017; Muhonen et al. 2021, kansanuskon arkeologiasta yleisesti ja eri piirteistä esim. Herva & Ylimaunu 2009; Hukantaival 2013; ibid 2015; ibid 2016; ibid 2018.
- 7 Esim. Hukantaival 2016; ibid 2018.
- 8 Sarmela 2007: 70.
- 9 Esim. Vilkuna 1983: 134.
- 10 Voionmaa 1947: 343.
- 11 Piludu 2019: 24.
- 12 SKVR IX4/1096.
- 13 SKVR IX4/1096.
- 14 SKVR VI2/7407 α.
- 15 Bonsdorff 1878; ks. myös Tiilikkala et al. 2020: 49–55 ja muut siinä mainitut lähteet.
- 16 Tiilikkala et al. 2020: 40–55.
- 17 Salmenius 1754.
- 18 Krohn 1914; Paulson 1965.
- 19 Sarmela 2006: 50–54.
- 20 Sarmela 2006: 57.
- 21 Honko et al. 1993: 128, 139; Siikala 2013: 380–389.
- 22 Herva & Lahelma 2020: 80–84.
- 23 *Uusi Suometar* 13.12.1880 nro 149.
- 24 Voionmaa 1947: 345.
- 25 Ganander 1789.
- 26 Kaski 2019: 46.
- 27 Sarmela 2006: 46; Virtanen 1991: 251; Vrt. Voionmaa 1947: 345: ”otsonkuusi”.
- 28 Siikala 2013: 202.
- 29 Ks. esim. Ruohonen 2002; 2010.
- 30 Appelgren 1885: 36.
- 31 Feltzin 2009.
- 32 Esim. Kangasniemi Ketvellahti Karhupääsaari, muinaisjäännösrekisterin kohdetunnus 213500003.
- 33 Moilanen & Piha 2022; Muhonen et al. 2022.
- 34 Moilanen & Piha 2022.
- 35 Piha & Moilanen 2022.
- 36 *Uusi Suometar* 23.5.1881 nro 117; ks. myös Paasonen 1889.
- 37 Moilanen & Piha 2022.
- 38 Tanttu 1995.
- 39 Paasonen 1889.
- 40 Moilanen & Piha 2022.
- 41 *Uusi Suometar* no. 117, 23.5.1881.
- 42 Nimiarkisto: Karhusaari (Kotus, 1984).
- 43 Muhonen et al. 2022.
- 44 Nimiarkisto: Karhupääsaari (Kotus, 1987).
- 45 Muhonen et al. 2022.
- 46 Moilanen & Piha 2022.
- 47 Muhonen et al. 2022.
- 48 Muhonen et al. 2022.
- 49 Nimiarkisto: Kontionpää (Kotus, 1994).
- 50 Muhonen et al. 2022.
- 51 Moilanen & Piha 2022.
- 52 Moilanen & Piha 2022.
- 53 Muhonen et al. 2022; ammuskelusta esim. Bonsdorff 1878; Voionmaa 1947: 507.
- 54 Partanen & Piludu 2007: 102.
- 55 Nimiarkisto: Pääsaari (Kotus, 1962b).
- 56 Muhonen et al. 2022.
- 57 Ks. Tiilikkala et al. 2020.
- 58 Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1959).

- 59 Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1971).
- 60 Esim. Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1973; 2007a; 2007b;); Karhunpäänniemi (Kotus, 1974); Karhunpääsaari (Kotus, 1967); Karhunpääsaari (Kotus, 1987).
- 61 Nimiarkisto: Häränpää (Kotus, 1993); Hevonpäänniemi (Kotus, 1962a).
- 62 Bonsdorff 1878.
- 63 Partanen & Piludu 2007: 102.
- 64 Bonsdorff 1878.
- 65 Rossander 1910: 321–322.
- 66 Dorozhkin 2009: 430.
- 67 Halinen 2006.
- 68 *Uusi Suometar* 23.5.1881 nro 117.
- 69 Paulaharju 1944: 151.
- 70 Esim. Rossander 1910: 321–322.
- 71 SKVR X2/3810 a.
- 72 *Uusi Suometar* 14.12.1880 (no 149, lisälehti).
- 73 *Uusi Suometar* 14.12.1880 (no 149, lisälehti); *Uusi Suometar* 23.5.1881 (no 117); Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus 1972).
- 74 SKVR VI2/4926.
- 75 *Uusi Suometar* 14.12.1880 (no 149).
- 76 Nimiarkisto: Karhupetäjä (Kotus, 1953b).
- 77 Esim. Krohn 1914; Sarmela 2006; ks. edellä. Rituaalin eri piirteiden ajoitusta pohdittaessa on kiinnostavaa, että esimerkiksi Kalevalassa esiintyvä karhun hampaiden poistaminen kallosta oli Ivar Paulsonin (1965: 18) mukaan Lönnotin oma lisäys.
- 78 Esim. Herva & Lahelma 2020: 80.
- 79 Esim. Carpelan 1974.
- 80 Esim. Asplund 2005; Kivisalo 2008; Kirkinen 2017.
- 81 KM 41313: 92 ja 658.
- 82 Herva & Ylimaunu 2004: 24.
- 83 Esim. Fossum 2006: 101–107, 144–150; Paulson 1965. Aiemmin uralilaisten kansojen karhurituaalien on tulkittu olevan lähtöisin yhdestä yhteisestä karhurituaalista, nykyisten kansojen rituaalien kantamuodosta.
- (Esim. Zachrisson & Iregren 1974; Myrs-tad 1996; Fossum 2006: 101–107, 144–150; Piha 2020: liite 3, 128–129, 152–153). Håk-an Rydving (2011) on kuitenkin vertaillut hantien ja saamelaiden karhurituaalia ja todennut, että niitä yhdistää ainoastaan rituaalisen metsästyksen kohde, karhu. Tutkimuksensa perusteella Rydving (2011: 34, 43) toteaa, että mitään yhteistä karhurituaalin kantamuotoa ei uralilaisilla karhurituaaleilla ole.
- 84 Piludu 2019: 24.
- 85 Piha & Moilanen 2022.
- 86 Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus 1972).
- 87 Heikel 1878: 68–70.
- 88 Ks. esim. Rantanen 2016.
- 89 Voionmaa 1947: 348.
- 90 Esim. Kirkinen 2019; Ukkonen & Mannermaa 2017: 182.
- 91 Vrt. Teperi 1977.
- 92 Lencqvist 1782: 78.
- 93 SKVR XII2/6540.
- 94 Esim. Pentikäinen 2005: 87–89; SKVR X2/5538; SKVR XIII4/13080.
- 95 Teperi 1977: 15.
- 96 Teperi 1977: 165.
- 97 Pohja-Mykrä 2014: 24.
- 98 Pohja-Mykrä 2014: 25.
- 99 Pohja-Mykrä et al. 2005.
- 100 Mykrä et al. 2006: 15.
- 101 Teperi 1977: 6.
- 102 Esim. Pentikäinen 2005, 9; Piha 2022.
- 103 Väre & Kiuru 2006: 18.
- 104 Ks. esim. Krohn 1914.
- 105 Siikala 2013: 92.

LÄHTEET

Sanomalehtilähteet

- Pyhiä puita ja puistoja Suomessa. *Uusi Suometar* 14.12.1880, no 149, lisälehti.
- Pitämyspuita Mikkeliin kihlakunnassa. *Uusi Suometar* 23.5.1881, no 117, s. 2–3.

Arkisto- ja verkkolähteet

Nimiarkisto: Karhupetäjä (Kotus, 1953a). Itkonen, Terho. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q6359442>, 16.2.2022).

Nimiarkisto: Karhupetäjä (Kotus, 1953b). Itkonen, Terho. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5786970>, 28.1.2022).

Nimiarkisto: Häränpää (Kotus, 1956). Tuisku, Leena. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q7122328>, 25.1.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1959). Rissanen, Mauno. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5794134>, 27.1.2022).

Nimiarkisto: Hevonpäänniemi (Kotus, 1962a). Käck, Pirkko. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8264137>, 25.1.2022).

Nimiarkisto: Pääsaari (Kotus, 1962b). Soutkari, Pentti. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8222734>, 3.2.2022).

Nimiarkisto: Karhunpääsaari (Kotus, 1967). Jusila, Kirsti. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q9232717>, 26.1.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1971). Meriluoto-Kovanen, Tuula. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5794132>, 27.1.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1972). Peltola, Kirsti. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8390935>, 15.2.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 1973). Mäkitalo, Liisa. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q7794444>, 25.1.2022).

Nimiarkisto: Karhunpäänniemi (Kotus, 1974). Auvinen, Marketta. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8116083>, 26.1.2022).

Nimiarkisto: Karhusaari (Kotus, 1984). Salonie-mi, Marjut. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5700064>, 6.2.2022).

Nimiarkisto: Karhunpääsaari (Kotus, 1985). Manni, Tiina. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5886506>, 16.2.2022).

Nimiarkisto: Karhunpääsaari (Kotus, 1987). Soutkari, Pentti. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8147612>, 15.9.2021).

Nimiarkisto: Häränpää (Kotus, 1993). Käkälä, Marja. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q8640411>, 25.1.2022).

Nimiarkisto: Kontionpää (Kotus, 1994). Kuuran-

halla, Leija. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q7702553>, 2.2.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 2007a). Suviranta, Sami. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5398154>, 25.1.2022).

Nimiarkisto: Karhunpää (Kotus, 2007b). Suviranta, Sami. Kotimaisten kielten keskus. (<https://nimiarkisto.fi/wiki/Q5398160>, 25.1.2022).

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

SMS = Suomen murteiden sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki. (https://www.kotus.fi/sanakirjat/suomen_murteiden_sanakirja, 14.1.2022).

SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*. (<https://skvr.fi/>)

Tutkimusraportit

Appelgren, Hjalmar 1885. Hj. Appelgrenin kertomus arkeologisesta tutkimusmatkasta kesällä 1885. Tutkimusraportti Museoviraston arkistossa.

Moilanen, Ulla & Piha, Minerva 2022. Etelä-Savon Karhunpääsaaret. Arkeologinen inventointi 7.–8. ja 4.–5.9.2021. Tutkimusraportti Museoviraston arkistossa.

Muhonen, Timo, Rantanen, Janne & Tiilikkala, Jasse 2021. Paimio ja Salo. Uhrilähteiden arkeologinen inventointi 2017–2018. Tutkimusraportti Museoviraston arkistossa.

Muhonen, Timo, Rantanen, Janne & Tiilikkala, Jasse 2022. Mahdollisten karhunpeijaispaikkojen arkeologinen inventointi Mäntyharjulla, Mikkelissä, Joutsassa ja Sysmässä 11.–12.9.2021. Tutkimusraportti Museoviraston arkistossa.

Tiilikkala, Jasse, Rantanen, Janne & Muhonen, Timo 2020. Jumalten jäljillä – muinaisten paltovapaikkojen arkeologiaa. Uskontoarkeologinen inventointiprojekti 2019. Tutkimusraportti Museoviraston arkistossa.

Kirjallisuus

Asplund, Henrik 2005. The bear and the female. Bear-tooth pendants in Late Iron Age Finland. Sari Mäntylä (toim.). *Rituals and Relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns*. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia humaniora 336. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 13–30,

- Bonsdorff, Ernst 1878. Berättelse om en fornlemning. *Historiallinen Arkisto* VI, 278–280.
- Carpelan, Christian 1974. Hirven- ja karhunpääesineitä Skandinaviasta Uralille. *Suomen Museo* 81, 29–88.
- Dorozhkin, Sergey V. 2009. Calcium Orthophosphates in Nature, Biology and Medicine. *Materials* 2, no. 2, 399–498.
- Feltzin, Ida 2009. Björnskallar och magiska bilder. Skogsfinsk religion och folketro i materiella källor. Magisteruppsats. Lunds universitet.
- Fossum, Birgitta 2006. *Förfädernas land: En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi 300 f.Kr.–1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 22. Umeå universitet, Umeå.
- Ganander, Christfrid 1789. *Mythologia Fennica, eller förklaring öfver De Nomina Propria Deastrorum, Idolorum, Locorum, Virorum &c.* Frencckellska Boktryckeriet, Åbo.
- Haavio, Martti 1967. *Suomalainen mytologia.* WSOY, Helsinki.
- Halinen, Petri 2006. Maaperänäytteitä seidan juurelta. *Muinaistutkija* 2/2006, 2–6.
- Heikel, Aksel 1878. *Kertomus muinaisjäänökistä Hauhon kihlakunnassa. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk utgifna af Finska vetenskaps-societeten.* Tjugondenionde häftet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Herva, Vesa-Pekka & Lahelma, Antti 2020. *Northern Archaeology and Cosmology. A Relational View.* Routledge, London and New York.
- Herva, Vesa-Pekka & Ylimaunu, Timo 2004. Modernisaation jäljet pohjoisessa. Tornion kaupunkiarkeologiset kaivaukset 1996–2002. *SKAS* 1/2004, 20–24.
- Herva, Vesa-Pekka & Ylimaunu, Timo 2009. Folk beliefs, special deposits, and engagement with the environment in early modern northern Finland. *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol. 28, Issue 2, June 2009, 234–243. (doi.org/10.1016/j.jaa.2009.02.001)
- Honko, Lauri, Timonen, Senni & Branch, Michael 1993. *The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hukantaival, Sonja 2013. Finding folk religion – An archaeology of ‘strange’ behaviour. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 55 (2013), 99–124. (https://www.folklore.ee/folklore/vol55/)
- Hukantaival, Sonja 2015. Frogs in Miniature Coffins from Churches in Finland – Folk Magic in Christian Holy Places. *Mirator* 16 (2015), 192–220. (http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/frogsinminiaturecoffins.pdf)
- Hukantaival, Sonja 2016. “For a witch cannot cross such a threshold!” – Building concealment traditions in Finland c. 1200–1950. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXIII.* Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Hukantaival, Sonja 2018. Kansallismuseon taikaseinekokoelma – Kansanuskon arkeologiaa. *Muinaistutkija* 4/2018, 48–54.
- Kaski, Liisa 2019. *Myyttiset eläimet. Tarua ja totta eläinten mahdista.* Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kirkinen, Tuija 2017. “Burning pelts”: Brown bear skins in the Iron Age and early medieval (1–1300 AD) burials in south-eastern Fennoscandia. *Estonian Journal of Archaeology* 21:1, 3–29. (https://doi.org/10.3176/arch.2017.1.01)
- Kirkinen, Tuija 2019. *Between skins. Animal Skins in the Iron Age and Historical Burials in Eastern Fennoscandia.* Helsinki: University of Helsinki.
- Kivisalo, Nora 2008. The Late Iron Age Bear-Tooth Pendants in Finland: Symbolic Mediators between Women, Bears, and Wilderness? *Temenos* 44(2), 263–91.
- Krohn, Kaarle 1914. Suomalaisten runojen uskonto. *Suomensuvun uskonnot* I, Helsinki, 150–151.
- Lencqvist, C. E. 1782. *De Superstitione Veterum Fennorum Theoretica Et Practica.* Aboae. Pip-ping 1497.
- Manninen, Antero 1953. *Kangasniemen historia* I. Pieksämäki.
- Muhonen, Timo 2010. Kiven hoavat kiukualle, rauan hoavat rauniolle: parannustaikuu kivi-raunion historiassa. *Muinaistutkija* 3/2010, 19–37.
- Muhonen, Timo 2017. The Place of Stone: Movement, Spatial Differences and Accumulating Stone Depositions in Finland and Karelia. *Suomen Museo* 2016–2017, 6–62.
- Mykrä, Sakari, Liukkonen, Tuija, Bisi, Jukka, Kurki, Sami 2006. *Kansalaisten karhukannat.* Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti, Julkaisuja 6. Seinäjoki.

- Myrstad, Ragnhild 1996. Bjørnegraver i Nord-Norge: Spor etter den samiske bjørnekulten. Stensilsérie B nr. 46. Universitetet i Tromsø.
- Nissilä, Viljo 1968. Hartolan erä- ja asutuskautsi nimistön valossa. Erkki Markkanen (toim.). *Hartolan kirja*, Hartolan kunta ja seurakunta, Hartola, 31–54.
- Paasonen, Julius 1889. Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Mikkelin kihlakunnassa. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja X*, 91–177.
- Partanen, Anna & Piludu, Vesa Matteo 2007. Uskomustarinoina Repovedeltä. Mika Laven- to & Antti Lahelma (toim.). *Sama maisema, eri kulkijat. Repoveden kansallispuisto kivikaudelta 1900-luvulle*. Metsähallituksen luonnonsuojelu- julkaisuja. Sarja A 165. Metsähallitus, Vantaa.
- Paulaharju, Samuli 1944. *Kuva sieltä toinen tääl- tä kautta Suur-Suomen*. WSOY, Porvoo.
- Paulson, Ivar 1965. Karhunkallon riitistä Kale- valassa ja arktisissa kansanuskonnoissa. *Kaleva- laseuran vuosikirja* 45, 115–142.
- Pentikäinen, Juha 2005. *Karhun kannoilla. Met- sänpitäjä ja Mies*. Etnika, Helsinki.
- Pentikäinen, Juha 2007. *Golden King of the For- est. The lore of the northern bear*. Etnika, Hel- sinki.
- Piha, Minerva 2022. *Ohtoseni, ainoseni, me- sikämmen kääröseni*: Suomen kielen johdos- muotoisten karhunnimitysten rakenteesta ja semantiikasta. *Finnish Journal of Linguistics* 35, 99–146.
- Piha, Minerva 2020. Archaeological and lexical perspectives on Indigenous South Saami religion. T. Äikäs & S. Lipkin (toim.). *Entangled beliefs and rituals: Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to Contemporary Times*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8. Suomen ar- keologinen seura, Helsinki, 110–157.
- Piha, Minerva & Moilanen, Ulla 2022. Nuorem- man roomalaisajan kääntöjalkasoljet Suomen kielitilanteen näkökulmasta – Tapausesimerkki- nä löytö Hirvensalmelta. P. Halinen & V. Heyd & K. Mannerman (toim.). *Oodeja Mikalle. Juhla- kirja professori Mika Lavennolle hänen täyttäs- sään 60 vuotta*. Monographs of the Archaeologi- cal Society of Finland 10. Suomen arkeologinen seura, Helsinki, 221–230.
- Piludu, Vesa Matteo 2019. *The Forestland's Guests. Mythical Landscapes, Personhood, and Gender in the Finno-Karelian Bear Ceremonia- lism*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Pohja-Mykrä, Mari 2014. *Vahinkoeläinsodasta psykologiseen omistajuuteen. Petokonfliktien his- toriallinen tausta ja nyky päivän hallinta*. Väitös- kirja. Turun yliopisto, matemaattis-luonnontie- teellinen tiedekunta.
- Pohja-Mykrä Mari., Vuorisalo Timo & Mykrä Sakari 2005. Hunting bounties as a key measu- re for historical wildlife management and game conservation: Finnish bounty schemes in 1647– 1975. *Oryx* 39(3), 284–291.
- Rantanen, Janne 2016. Haaksivalkaman vaiheil- ta, Laurinkallion laidoilta. Myöhäisrautakauden aselöytöjä Tuuloksesta. Teoksessa: *Monttu auki*. Museovirasto, Helsinki, 82–89
- Rossander, Aarne 1910. Totta ja tarua Hartolas- ta. *Kotiseutu* 1910, 321–323.
- Ruohonen, Juha 2002. Väli aikaista kaikki on vaan? Historiallisen ajan hautasaaret arkeologi- sina kohteina. *Muinaistutkija* 4/2002, 32–43.
- Ruohonen, Juha 2010. Kuolleiden saaret. Histori- allisen ajan keskisuomalaisten saarihautaus- maiden luonne ja käyttö hautapaikkoina. *J@ rgonia*, vol. 8, nro 17. (<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/25511>)
- Rydving, Håkan 2011. The “Bear Ceremonial” and Bear Rituals among the Khanty and the Sami. *Temenos. Nordic Journal of Comparative Religion* 46 (1), 31–52.
- Salmenius, Christiern 1754. *Historisk och oeco- nomisk beskrifning öfwer Calajoki sockn uti Ös- terbotn*. Jacob Merckell, Åbo.
- Sarmela, Matti 2006. Karhu ihmisen ympäristös- sä. Clive Tolley (toim.). *Karhun kannoilla. In the footsteps of the bear. Karhun kannoilla symposi- umi, Pori 11.–13. marraskuuta 2005*. Kulttuu- rituotannon ja maisematutkimuksen julkaisuja IX, Satakunnan Museon julkaisuja 14/2006. Tu- run yliopisto ja Satakunnan museo, 42–83.
- Sarmela, Matti 2007. *Suomen perinneatlas. Suo- men kansankulttuurin kartasto 2*. Kolmas, osit- tain uusittu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Siikala, Anna-Leena 2013. *Itämerensuomalais- ten mytologia*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Tanttu, Erkki 1995. *Liukkolan Sydänmaasta Sy- väsmäeksi: erään kylän elämää 1500-luvulta 1990-luvulle*. Otava.
- Teperi, Jouko 1977. *Sudet Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla*. Suomen historial-

linen seura, Historiallisia tutkimuksia 101, Helsinki.

Ukkonen, Pirkko ja Mannermaa, Kristiina 2017. *Jääkauden jälkeläiset. Suomen lintujen ja nisäkkäiden varhainen historia*. Museoviraston julkaisu 8. Museovirasto, Helsinki.

Vilkuna, Kustaa 1983. Työ ja ilonpito: kansanomaisia työnjohlia ja kestitöitä. Otava.

Virtanen, Lea 1991. *Suomalainen kansanperinne*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Voionmaa, Väinö 1947. *Hämäläinen eräkausi*. WSOY, Porvoo.

Väre, Henry & Kiuru, Heikki 2006. *Suomen puut ja pensaasat*. Metsäkustannus Oy, Helsinki.

Zachrisson, Inger & Iregren, Elisabeth 1974. *Lappish Bear Graves in Northern Sweden: An Archaeological and Osteological Study*. Early Norrland 5. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.

P. SAVOLAINEN, T. AAKALA, M. HUTTUNEN, L. LAINE,
T. WALLENIUS & L. VIINIKKALA

DENDROKRONOLOGISIA AJOITUS- TULOKSIA UUDEN AJAN ALUN KOHTEISTA

TURUN QWENSELIN TALO, LOKALAHDEN KELLOTAPULI JA
KEMINMAAN VANHAN KIRKON PUUHOLVI

Abstract – Dendrochronological datings of early modern buildings in Finland. The cases of Qwensel house (Turku), The Belfry of Lokalahahti and the wooden vault of the old church of Keminmaa.

This article examines new dendrochronological dating results from three early modern buildings in Finland, Qwensel house in Turku, Lokalahahti belfry and Keminmaa Old Church wooden vault. The article engages dendrochronological methodology, especially the reference chronology of spruce and the cross-dating of spruce and pine in northern Finland. The three case studies gave reliable dating to the construction year of all three buildings, which have been debated from early 20th century by several scholars. The trees for Qwensel house were felled 1735–1736, for Lokalahahti belltower 1679–1681 and for Keminmaa Old Church wooden vault 1560–1651. These results explain the historical context of the circumstances of construction of each of these buildings.

Keywords: Dendrochronology, wooden buildings, Old church of Keminmaa, Belfry of Lokalahahti, Qwensel house. **Asiasanat:** Dendrokronologia, puurakennukset, Keminmaan vanha kirkko, Qwenselin talo, Lokalahden kellotapuli.

JOHDANTO

Tässä artikkelissa käsittelemme kolmea 1500–1700-lukujen kohdetta – Turun Qwenselin taloa (kuva 2), Lokalahden kellotapulia (kts. kansikuva) sekä Keminmaan vanhan kirkon puuholvia (kuva 7) – joista on vastikään toteutettu dendrokronologiset tutkimukset kohteiden ajoittamiseksi.¹ Artikkelimme keskittyy sekä ajoittamisessa käytettyyn menetelmälliseen puoleen ja sen kehittämiseen että näiden kolmen ajoitetun kohteen historialliseen kontekstiin. Kaikkiin kolmeen näet liittyy pitkään, jopa yli vuosi-

sadan, jatkunutta pohdintaa ajoituksesta, johon nyt on saatu varma tulos jokaisen kohteen osalta.

Käsittelemme aluksi kohteissa käytettyjä menetelmiä ja etenkin mahdollisia ratkaisuja tilanteeseen, jossa riittävän vanhoja verrokkikronologioita ei ole saatavilla. Tällainen tilanne tulee helposti eteen varsinkin kuusen kohdalla, mikä johtuu sen mäntyä lyhyemmästä elinkaaresta, nopeammasta lahoamisesta, ja vähäisemmästä käytöstä rakennuksissa. Esimerkiksi Qwenselin talon ajoitus helpottui huomattavasti vasta alkuvuodesta 2021, kun **Tuomas Aakala**

ja **Tuomo Wallenius** saivat rakennettua 1500-luvun lopulle ulottuvan kuusikronologian Etelä-Suomesta. Lisäksi selvitämme männyn ja kuusen kronologioiden ristiinajoitusta, jolla oli merkitystä Keminmaan puulaipion luotettavien ajoitustulosten saamisessa. Kerromme sen jälkeen kunkin kohteen tutkimushistoriasta ja ajoitustuloksista lähemmin, ja selvitämme ajoitustulosten historiallista ja rakennusarkeologista kontekstia ja merkitystä.

Artikkelin kolme kohde-esimerkkiä yhdistää, että ne ovat Suomen vanhimpia toiminnassa olevia puurakenteita, joiden ajoitus on pitkään ollut avoin kysymys. Tässä esittämämme tulokset liittyvät näin ollen sekä dendrokronologian menetelmälliseen puoleen että näiden nyt ajoitetun kolmen kohteen historialliseen kontekstiin.

DENDROKRONOLOGIAN MENETELMISTÄ AJOITETUISSA KOHTEISSA

Dendrokronologiset ajoitukset perustuvat puiden vuosilustojen sisältämään ajanjaksolle, paikalle ja puulajille tyypilliseen kasvunvaihteluun.² Vaikka lustojen leveys tietynä vuonna voi olla hyvinkin erilainen eri puuyksilöiden välillä, on kasvunvaihtelun suunta usein samanlainen – kasvun

kannalta heikkona vuonna muodostuu kaapeampi lusto kuin hyvänä vuonna. Tämän samansuuntaisen, useille puille yhteisen vaihtelun lisäksi kasvunvaihtelussa on myös puuyksilökohtaisia eroja, jotka voivat johtua pienistä eroista puun asemassa metsikössä, kasvupaikasta tai esimerkiksi puuta kohdanneista vaurioista. Laskemalla useiden puuyksilöiden välisiä keskiarvosarjoja voidaan vaimentaa ajoitusta hankaloittavaa, yksittäisen puun omanlaatuista kasvunvaihtelua.³

Puille yhteinen, ajoituksessa käyttökelpoinen kasvunvaihtelu on useimmiten seurausta ilmastollisesta vaihtelusta. Samoissa ilmastollisissa oloissa ja samanlaisilla kasvupaikoilla kasvavilla puilla kasvua rajoittaa usein sama tekijä, kuten esimerkiksi kesän lämpötilat, kun vettä on riittävästi saatavilla, tai sadannan vaihtelusta seuraava veden saatavuus. Vuoristojen ja muiden jyrkkiä ilmastollisia gradientteja aiheuttavien tekijöiden puuttuessa Suomessa samankaltaista kasvunvaihtelua voi esiintyä satojenkin kilometrien etäisyydellä toisistaan. Toisaalta kasvupaikkojen erilaisuudesta johtuen viereisen metsikön puiden kasvunvaihtelu voi olla hyvin erilaista.⁴

Suomessa useimmiten dendrokronologisten ajoitusten kohteena ovat kuusi tai mänty. Suurimmilta osin lajit kasvavat eri-

Kuva 1. Qwenselin talosta sahalla otettu näyte. Sahanäytteistä on mahdollista mitata lustojen leveyksiä usealta sektorilta mikä parantaa ajoituksen onnistumisen mahdollisuuksia. Kuva: Tuomo Wallenius.

laisilla kasvupaikoilla, mutta samoillakin paikoilla kasvaessaan niiden kasvunvaihtelu eroaa jossain määrin toisistaan. Nämä erot johtuvat muun muassa lajien erilaisesta fenologiasta, jonka seurauksena kasvuun vaikuttavat eri aikojen säätelijät. Toinen merkittävä ero on puiden rakenteessa. Esimerkiksi kuusen pinnallinen juuristo altistaa sen kuivuudelle eri tavalla kuin männyn.

Lajien välisistä eroista johtuen dendrokronologisiin ajoituksiin käytetään yleensä verrokkikronologiaa samasta puulajista. Yleisesti ottaen, kasvupaikasta ja maantieteellisestä sijainnista riippuen lajeilla voi olla myös samankaltaista vaihtelua, ja joissain tapauksissa dendrokronologisia ajoituksia on tehty onnistuneesti myös puulajien välillä. Tällainen tilanne voi tulla vastaan alueilla, joissa pääasiallisesta rakennukseen käytettävästä puulajista on olemassa pitkä verrokkikronologia, mutta se puuttuu harvemmin käytetyiltä lajeilta.⁵ Suomen oloissa erityisesti pohjoisessa kasvukausien pituus ja kesien lämpötilojen vaikutus on kuitenkin keskeinen tekijä sekä kuusen että männyn lustonleveyksien vaihtelulle,⁶ mikä seurauksena eri puulajien kasvunvaihtelussa voi esiintyä samankaltaisuutta. Siten dendrokronologisissa analyyseissä on mahdollista hyödyntää myös muiden puulajien verrokkikronologioita. Vaihtelun samankaltaisuus vaikuttaa kuitenkin olevan parhaassakin tapauksissa sen verran heikkoa, että tämä lähestymistapa sopii lähinnä kohteisiin, joissa lustoihin perustuvaa ajoitusta voidaan käyttää muun tiedon tukena.⁷

Ajoituksen onnistumisen todennäköisyyttä auttaa useampi lustonäyte. Hyvässä näytteessä on puun alkuperäinen pinta talalla ja lisäksi mahdollisimman paljon vuosilustoja. Miniminä voi pitää viittäkymmentä vuosilustoa, mutta luotettavan ajoituksen todennäköisyys kasvaa merkittävästi lusto-

jen lukumäärän kasvaessa. Puun alkuperäisen pinnan eheydestä kertovat varmimmin puun kuoren jäänteet, joita on usein löydetävissä hirsien pinnoilta, vaikka puut olisivatkin kuorittu.

Parhaat – koko puun poikkileikkauksen sisältävät näytteet – saa sahalla (kuva 1). Arvokkaista vanhoista rakennuksista sellaisia näytteitä on mahdollista saada lähinnä korjausten yhteydessä. Muulloin käytetään tarkoitukseen kehitettyjä lustokairoja, joilla saa kairattua – kairasta riippuen – 5–12 mm levyisiä näytteitä. Nyt tutkittavana olevien kohteiden ajoituksessa hyödynsimme sekä sahalla aiemmin otettuja kiekkonäytteitä että kairalla otettuja näytteitä.

Ajoitusanalyysiä varten näytteet liimattiin alustaan ja hiottiin toinen toistaan hienommilla hiomapaperin karkeuksilla siten, että lopulta kapeimmatkin vuosilustot näkyivät hyvin. Hiotut poikkileikkaukset skannattiin korkealla resoluutiolla (1200–1600 pikseliä tuumalle). Saaduista kuvista etsittiin kohdat, joissa puun alkuperäisen pinnan vuosilustot olivat säilyneet parhaiten ja puun kasvu mahdollisimman häiriötöntä. Vuosilustojen paksuudet mitattiin puun pinnasta ytimeen yhdestä tai kahdesta kohdasta. Näytteiden puulajit määritettiin poikkileikkauksista pihkatiehyiden frekvenssin, koon ja sijainnin sekä vuosilustojen kevät- ja kesäpuun vaiheutumisen perusteella.⁸

Dendrokronologisen ajoituksen tekee aina ihminen, useimmiten dendrokronologisiin menetelmiin perehtynyt tutkija. Näissä ajoituksissa nojasimme tilastollisiin menetelmiin, jossa ajoitettavan kohteen mittauksista muodostettua keskiarvokronologiaa verrataan verrokkikronologiaan, jossa lustonleveyksien vaihtelu on sidottu yksiselitteisesti kalenterivuosiin. Käytimme ajoituksissa pääasiassa omista näytteistämme koostettuja

Kuva 2. Qwenselin talo Turun keskustassa. Kuva: Panu Savolainen

verrokkikronologioita, jotka ovat toimineet hyvin aiemmissa tutkimuksissamme. Etelä-Suomessa yhtenäinen kuusista muodostettu verrokkikronologiamme alkaa vuodesta 1594 ja mäntykronologiamme vuodelta 1056. Keminmaan kirkon rakenteiden ajoituksessa käytetty pohjoissuomalainen mäntykronologia ulottuu vuoteen 1455.

Analyysissä tietyn ajoituksen oikeellisuutta arvioidaan nk. t-testisuureen avulla, ja vertaamalla sen arvoa simuloimalla saattuihin arvioihin todennäköisyydestä saada sama tulos sattumalta. Tässä tutkimuksessa ajoituksen apuna käytimme tarkoitukseen kehitettyä CDendro-ohjelmaa (Cybis Dendrochronology, Ruotsi). Uskottavan ajoituksen raja-arvona näkee usein käytettävän lukua 3,5, mutta simulointien perusteella tämä voi olla ainoana tietona liian matala uskottavan ajoituksen mittari, erityisesti jos lustojen määrä on vähäinen.⁹ Tällöin luotettava ajoittaminen vaatii tuekseen muu-

ta, saatua tulosta tukevaa tietoa. Puhtaasti tilastollisin keinoin saatu tulos alkaa olla hyvin luotettava t-testisuureen arvoilla 6,0 tai enemmän. Esimerkiksi yhdessä tätä arvioineessa testissä t-testisuureen arvolla 6,0 sattuman todennäköisyys oli pienempi kuin yksi tuhannesta.¹⁰

QWENSELIN TALO

Turun Aurajokirannassa sijaitseva Qwenselin talo on yksi Suomen vanhimmista kaupunkipuutaloista (kuva 2). Sen tutkimushistoria juontaa 1940-luvulle, jolloin silloinen Turun kaupungin historiallisen museon johtaja **Irja Sahlberg** kiinnostui tämän korkealla aumakatolla varustetun rakennuksen alkuperästä. Jo Sahlberg pohdiskeli vuonna 1949 julkaisemassaan artikkelissa tontin karoliinista pohjakaavaa edustavan päärakennuksen ikää. Vähäisten asiakirjalähteiden

vuoksi kohde ei ollut ajoitettavissa, ja kysymys jäi avoimeksi.¹¹

Pitkälti Sahlbergin toiminnan ansiosta rakennus suojeltiin ja muutettiin museoksi, ja samalla siihen toteutettiin mittava palauttava restaurointi 1700-luvun lopun asuun 1950-luvulla. Restauroinnin yhteydessä rakennuksen hirsirunko otettiin kauttaaltaan esiin, ja siitä löytyi siirtomerkintöjä. Sahlberg päätteli tuolloin, että päärakennus olisi kierrätystavaraa ja siirretty nykyiselle paikalleen mahdollisesti 1700-luvun puolivälissä.¹²

Seuraavan kerran Qwenselin talon ajoituskysymystä tarkasteli **Johanna Viitaharju** vuonna 1988 julkaistussa artikkelissaan. Vaikka Viitaharju kykeni tuomaan merkittävässä määrin uusia tietoja tontin omistus- ja rakennushistoriaan, kysymys tontin vanhimman rakennuksen ajoituksesta jäi yhä avoimeksi. Periaatteessa ajoitushaarukka ulottui 1600-luvun puolimaista aina 1740-luvulle, jolloin rakennuksen on tulkittu näkyvän venäläisten pikkuvihan (1741–1743) aikana laatimassa Turun kaupunkimittauksessa. Kysymys Qwenselin talon ajoituksesta on siinä mielessä olennainen, että rakennusta on toisinaan pidetty Suomen vanhimpana kaupunkipuutalona, ja nykyisin se on yksi Turun keskeisistä museokohteista.¹³

Qwenselin talon ajoittamiseksi oli keväällä 2019 otettu sahaamalla yksi näyte tasakerran ylimmästä hirrestä, joka oli 1800-luvulla katon muutostöiden yhteydessä irrotettu. Tämä näyte osoittautui kuuseksi ja sisälsi vain 83 vuosilustoa. Koska kohteen ajoittaminen yhden näytteen perusteella olisi jäänyt parhaimmillaankin hieman epävarmaksi, päätettiin ottaa kairaamalla lisänäytteitä. Toukokuussa 2019 tehdyssä katselmuksessa rakennuksen ullakolle pohdittiin mahdollisuutta ajoittaa rakennusten vesikattorakenteista. Ne todettiin kuitenkin uusituiksi, sillä räystäältä löydettiin luultavasti alkuperäisen kattorakenteen jälkiä juurikoukuineen tasakerran päältä. Näin ollen ajoittaminen täytyi tehdä hirsirungosta. Huhtikuussa 2021 toteutetuissa dendrokronologisissa tutkimuksissa valittiin rakennuksen hirsirungosta viisi kohtaa, joista otettiin kairausnäyte. Rakennuksen hirsirunko on vuorausten ja tapettien vuoksi nähtävillä ja tutkittavissa ainoastaan ullakolla, missä on paikka paikoin näkyvillä jopa kolme ylintä hirsikertaa (kuva 3). Näytteet otettiin eri puolilta alkuperäisiksi oletetuista hirsirungon osista kolmesta ylimmästä hirsikerrasta (taulukko 1).

Qwenselin talon näytteistä neljän viimeinen vuosilusto ajoittui luotettavasti vuoteen 1735 (kuva 4). Keskiarvokronologia sai

Tyyppi	Sijainti	Puulaji	Lustoja	Pinta	Viimeinen lusto
saha	Aiemmin otettu näyte irtopalkista	kuusi	83	kuori	1735
kaira	Lounaisseinä 3. ylin	männety	48	kuori	1734*
kaira	Kaakkoisseinä ylin hirsi	kuusi	82	kuori	1735
kaira	Luoteisen väliseinän ylin hirsi	kuusi	71	kuori	1735
kaira	Väliseinän ylin hirsi piipusta koilliseen	männety	94	Ehjä	1734*
kaira	Luoteisseinä 2. ylin	kuusi	99	kuori	1735

Taulukko 1. Yhteenveto Qwenselin talon näytteistä ja niiden ajoituksista. *T-testisuure jäi arvoon 3,9.

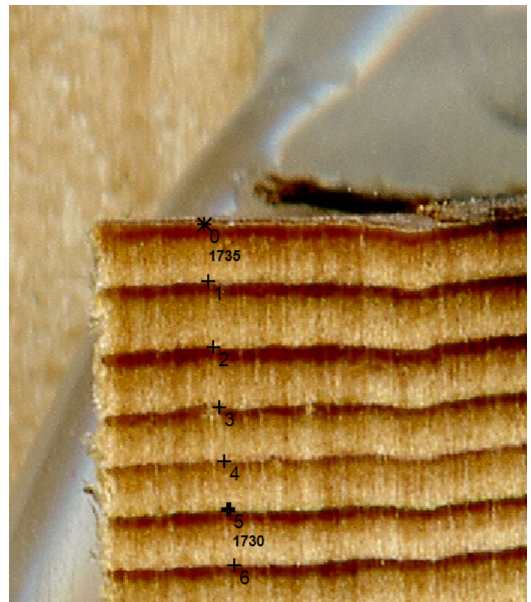
Kuva 3. Qwenselin talon hirsirungon yläosaa, josta näytteet otettiin. Kuva: Panu Savolainen.

t-arvon 8,2 verrokkikronologiaa vastaan. Näiden näytteiden osalta erehtymisen mahdollisuus on häviävän pieni. Kaksi näytettä, joille ei saatu tilastollisesti luotettavaa ajoitustulosta olivat mäntyjä. Niistä molemmista saatiin kuitenkin heikko signaali, jonka mukaan ne olisivat vuodelta 1734.¹⁴ Tämä mäntyjen epävarma ajoitus sopisi näin ollen melko hyvin kuusista saatuihin varmoihin tuloksiin. Tuloksia on tulkittava siten, että Qwenselin talon rakennushanke oli mahdollisesti aloitettu puiden kaadolla jo talvikaudella 1734–1735. Varmaa on, että rakennuspuut kaadettiin viimeistään keväällä 1736.

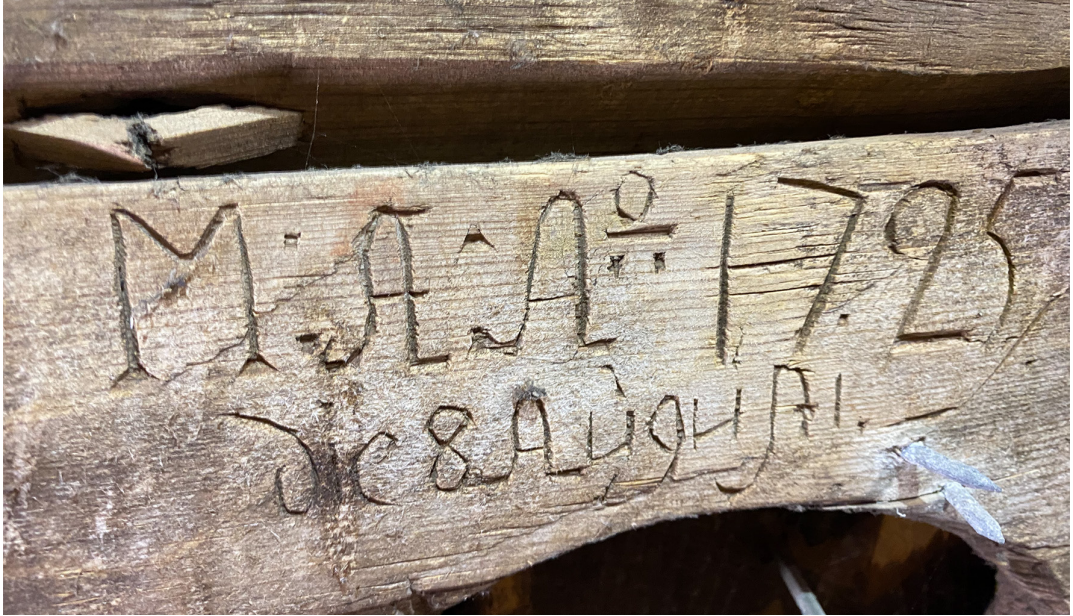
Ajoitustulos on verraten myöhäinen suhteessa vanhimpiin oletettuihin rakennusajankohtiin. Tulos asettuu kuitenkin ajankohtaan, joka on tontin omistushistoriaan suhteutettuna luonteva ja todennä-

köinen. 1600-luvun lopun ja 1700-luvun alun tontinomistaja, asessori Johan Wilhelm Qwensel, jonka nimeä tontti yhä kantaa, palasi Ruotsista isoavihaa paosta vuonna 1719. Hän siirsi tontin omistusoikeuden vuonna 1726 sukulaiselleen asessori Wahlqvistille, aateloituna Stiernwall, joka ei kuitenkaan enää voinut asua talossa sen huonon kunnon vuoksi. Qwenselin kuoltua vuonna 1727 Stiernwall myi talon asessori Johan Swahnille, ja ilmeisesti vuonna 1731 tontille muuttivat hänen tyttärensä Margaretha Swahn ja vävynsä Johan Lostierna.¹⁵

He saivat omistusoikeuden kiinteistöön vasta vuonna 1737 Johan Swahnin kuoltua, mutta nyt saadun ajoitustuloksen valossa Margarethan ja Johanin kasvava perhe ryhtyi jo ennen tätä tontin rakennuskannan uusimiseen. Talouden elintaso nousi 1730-luvun puolivälin jälkeen, kun Johan Lostierna nimitettiin Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien tuomiokunnan tuo-

Kuva 4. Lähikuva Qwenselin talon näytteen mittausselästä. Vuoden 1735 luston päällä on nähtävillä jäänteitä puun kuoresta. Kuva: Tuomo Wallenius.

Kuva 5. Lokalahden kellotapulin kaiverroksia. Vanhin niistä on vuodelta 1681. Kuva: Panu Savolainen.

mariksi vuonna 1736. Samalla talouteen palkattiin lisää palveluskuntaa.¹⁶ Tämä osuu kiinnostavasti yksiin todennäköisen rakennusvuoden kanssa. Qwenselin talon harjakaisia vietettiin todennäköisesti vuonna 1736. Rakennusosissa olevat siirtomerkinnot eivät välttämättä, kuten jo Irja Sahlberg aikanaan arveli, viittaa rakennuksen siirtämiseen, sillä hirsirungot saatettiin veistää ja numeroida metsässä ja purkaa sitten kuljetusta varten.

Nyt saadun ajoitustuloksen myötä voidaan Qwenselin talon päärakennuksen miltei vuosisadan tutkijoita askarruttanutta kysymystä pitää ratkaistuna. Kyseessä ei näin ollen varmastikaan ole Suomen vanhin kaupunkipuutalo, mutta asemansa Turun keskustan vanhimpana puisena asuinrakennuksena Qwenselin talo säilyttää. Kun kysymyksessä on keskeinen museokohde, rakennusvuodella on merkitystä myös osana museon kerrontaa ja Turun museotoimintaa.

LOKALAHDEN KELLOTAPULI

Vakka-Suomessa sijaitseva Lokalahden kellotapuli kuuluu harvoin keskiaikaista typologiaa edustaviin kellotapuleihin Suomessa (kts. kansikuva). Ruotsissa vastaavantilaisia tapuleita on viime vuosina ajoitettu dendrokronologisesti, ja osa niistä on osoitautunut oletettua vanhemmiksi, ajoittuen 1300- ja 1400-luvuille.¹⁷ Arviot Lokalahden Tapulin iästä ovat vaihdelleet aikojen saatossa. **Carolus Lindberg** ajoittaa Lokalahden tapulin vuoteen 1728 tilikirjatietoihin perustuen teoksessaan *Suomen kirkot*.¹⁸ **Tove Riska** taas katsoo teoksessaan *Suomen kirkot I. Vehmaan rovastikunta* Tapulin ajoittuvan varmasti myöhäisimmillään 1600-luvun puoliväliin mutta arvelee sen voivan olla tätäkin vanhempi, peräisin 1500-luvulta.¹⁹ Saman arvelun on esittänyt myös **Veikko Paasio** laatimassaan *Lokalahden historiassa*.²⁰

Syyskuussa 2021 tehdyssä katselmuksessa kartoitettiin tapulin rakenteet ja va-

lokuvattiin rakenteista löytyvät 1600-luvun lopun ja 1700-luvun graffitit. Samalla karitettiin dendrokronologiseen näytteenottoon soveltuvat kohdat tapulin nurkkapilareista.²¹

Kustakin nurkkapilarista otettiin kairanlastunäytteet, joiden puulaji määritettiin mänyksi. Näytteet hiottiin ja skannattiin, ja mitattiin (taulukko 2). Neljästä näytteestä kolmessa oli riittävän samanlaista kasvunvaihtelua, joiden keskiarvona voitiin muodostaa kohteelle yksi kohdekronologia. Kohdekronologian etuna on, että yksittäisessä puussa tapahtuva, vain sille puulle tyyppillinen kasvunvaihtelu vähenee, ja kaikille puille yhteinen, useimmiten ilmastollisen vaihtelun aikaansaama kasvunvaihtelu korostuu. Tämä 128 vuoden mittainen keskiarvokronologia ajoittui hyvin luotettavasti eteläsuomalaista mäntykronologiaa vastaan, ja t-testisuureen arvo oli 6,8. Tämän perusteella kahdessa näytteessä viimeisen luston muodostumisvuosi oli 1679, ja yhdessä näytteessä 1680. Kaikissa näytteissä oli merkkejä puun alkuperäisestä pinnasta. Lisäksi viimeisimmät lustot olivat jo kokonaan muodostuneet, joten rakentamiseen käytetyt puut on kaadettu kasvukausien 1679–1680 sekä kasvukausien 1680–1681 välillä.²²

Ajoitustulokset viittaavat hyvin vahvasti siihen, että Lokalahden kellotapuli rakennettiin aivan 1680-luvun alussa, todennäköisesti vuoden 1681 aikana. Myös vanhin tapulin laudoituksesta löytynyt vuosiluku

Kuva 6. Lokalahden kellotapulin rakennusosien työmaa-aikaisia numerointeja ja kohdistusmerkintöjä. Kuva: Panu Savolainen.

1681 tukee tätä olettamusta (kuva 5). Samalla se antaa aihetta uskoa tapulin olleen joko kauttaaltaan tai ainakin yläosastaan laudoitettu alusta pitäen, aiemmin kun on otaksuttu laudoituksen ja sitä suojaavan paanituksen molempien olevan myöhemää perua.

Tapulille saatu uusi ajoitus asettuu Lindbergin ja Riskan esittämien ajoitusten välimaastoon. Riska on esittänyt, että tapuli olisi mahdollisesti rakennettu samaan aikaan kuin nykyistä, vuonna 1763 valmistunutta kirkkoa edeltänyt ja vuonna 1639 valmistunut kirkkorakennus (kuva 6).²³ Nyt saatujen tulosten perusteella tämä ei kuitenkaan voi pitää paikkaansa, vaan tapulin rakentaminen on mitä ilmeisimmin ollut oma itsenäinen hankkeensa. Samoin kuin

Tyyppi	Sijainti	Puulaji	Lustoja	Pinta	Viimeinen lusto
kaira	lounainen nurkkapilari	mänty	114	kuori	1679
kaira	luoteinen nurkkapilari	mänty	127	kuori	1679
kaira	koillinen nurkkapilari	mänty	90	kuori	1680

Taulukko 2. Yhteenvedo Lokalahden tapulin näytteistä ja niiden ajoituksista.

1600-luvun alun kirkkohanke, myös se joka tapauksessa ajoittuu lyhyeen kauteen 1639–1691, jonka aikana Lokalahti toimi itsenäisenä seurakuntana. Alun perin Lokalahti oli perustettu Vehmaan kappeliseurakuntana tiettävästi 1400-luvun lopulla. Vehmaan kappeliksi Lokalahti myös palautui vuoden 1691 jälkeen. Paasio on olettanut, että itsenäisenä seurakuntana toimimisen kustannukset nousivat Lokalahdelle ylivoimaisiksi.²⁴ Myös kellotapulien rakentaminen yhdessä muiden rakentamis- ja ylläpitovelvoitteiden kanssa on osaltaan saattanut olla johtamassa kappelaseman palauttamispäätökseen.

KEMINMAAN VANHAN KIRKON PUUHOLVIN KANTAVAT RAKENTEET

Keminmaan vanha kirkko kuuluu Suomen viimeisiin keskiaikaisiin kivikirkkoihin (kuva 7). Se rakennettiin mitä ilmeisimmin

Uppsalan arkkihiippakunnan 1400-luvun Peräpohjolan kivikirkkohankkeiden innoittamana, sillä kirkko on ainoa Turun hiippakuntaan kuuluva keskiaikainen kivikirkko alueella. Lähin kivikirkko keskiaikaisen Turun hiippakunnan puolella on yli 300 km Keminmaalta etelään sijaitseva Kaarlelan kirkko.²⁵

Kirkkoa on tutkittu ja restauroitu eri yhteyksissä jo 1900-luvun alussa.²⁶ Merkittävimmät rakennusosien ajoitukseen liittyvät tulokset saatiin **Markus Hiekkasen** teettämässä dendrokronologisissa tutkimuksissa 2000-luvun alkupuoliskolla. Tuolloin ajoitettiin sakariston ja runkokuoneen vesikattorakenteet (kuva 8), jotka ajoituivat sakariston osalta vuoteen 1528–1531 ja runkokuoneen vesikaton osalta vuosiin 1550–1551. Lisäksi ajoitettiin puuholvin lautoja, jotka ajoituivat 1600-luvun puoliväliin.²⁷ Puuholvin lakeen maalattu vuosiluku 1650 siis lienee samalta ajalta kuin puuholvin laudoitus.

Kuva 7. Keminmaan vanha kirkko. Kuva: Laura Laine

Kuva 8. Keminmaan vanhan kirkon 1550-luvun vesikattorakenteita. Kuva: Livady.

Ajoitustulokset nostivat jo tuolloin esiin kysymyksen, oliko kirkossa minkäänlaista holvia vuosina 1550–1650. Runkohuoneen sisäseinissä olevat holvinojat kertovat, että kirkko aiottiin alun perin holvata tiiliholvein, mutta tämä suunnitelma kaatui ilmeisesti reformaation aiheuttaman seurakuntien rahapulan myötä.

Kuva 9. Keminmaan vanhan kirkon puuholvi 1600-luvun maalauksineen. Kuva: Livady.

Vuosien 2017–2018 restaurointitoimissa, joista vastasi arkkitehtitoimisto Livady, toteutettiin myös tutkimuksia, joissa pohdittiin puuholvin kantavien rakenteiden ajoittamista (kuva 9).²⁸ Kuusipuusta tehdyistä kantavista rakenteista otettiin ajoitusnäytteitä, joilla pyrittiin selvittämään, milloin puuholvin kantavat rakenteet on pystytetty. Lisäksi kaksi näytettä otettiin kuusista runkokuoneen vintiltä rakenteista, joiden mäntyosat oli aiemmin ajoitettu vuoteen 1551 (taulukko 3).

Puuholvin kantavista rakenteista oli yhteensä 7 näytettä, jotka käsiteltiin samoin kuin Lokalahden tapulin näytteet. Ennakkotiedon perusteella oli mahdollista, että näytteet olivat vanhempia kuin Pohjois-Suomesta saatavilla olevat kuusen verrokkikronologiat. Ajoituksen perusteeksi otettiin siten ne kaksi näytettä, jotka olivat osa aiemmin vuoteen 1551 ajoitettua rakennetta ja joiden voitiin todeta olevan alkuperäisiä, toisin sanoen samalta ajanjaksolta kuin saman rakenteen männyt. Näiden näytteiden viimeisen vuoden oletettiin olevan 1551, ja muut kuusinäytteet ajoitettiin näistä kahdesta näytteestä muodostettua

Tyyppi	Sijainti	Puulaji	Lustoja	Pinta	Viimeinen lusto
saha	runkohuoneen holvi, niska, pohjoinen, 7. kattotuoli, latvapää	kuusi	47	kuori	1561
saha	runkohuoneen holvi, niska, pohjoinen, 10. kattotuoli, tyvipää	kuusi	139	kuori	1561
saha	runkohuoneen holvi, niska, pohjoinen, 12. kattotuoli, tyvipää	kuusi	118	kuori	1561
kaira	runkohuoneen holvi, pohjoinen, 2. orsi, tyvipää	kuusi	71	kuori	1560
kaira	runkohuoneen vintti, selkäpuu osin länsipäädyn sisällä*	kuusi	61	kuori	1550
kaira	runkohuoneen vintti, selkäpuu osin länsipäädyn sisällä*	kuusi	67	kuori	1550

Taulukko 3. Yhteenveto Keminmaan vanhan kirkon puuholvin kantavien rakenteiden näytteistä ja niiden ajoituksesta. * Osa aiemmin vuoteen 1551 ajoitettua rakennetta.

keskiarvokronologiaa vastaan. Seitsemästä näytteestä neljä ajoittuikin luotettavasti ($t > 5,6$), ja näistä kolmessa oli selvästi puun pinta näkyvässä. Näin puiden kaatamisen ajankohta pystyttiin ajoittamaan kasvukauden 1561 loppupuolelle.²⁹

Ajoituksen varmistamiseksi näistä näytteistä muodostettu kohdekronologia ajoitettiin vielä pohjoissuomalaisesta männyn lustokronologiaa vastaan, joka ulottuu selvästi pisintä käytettävissä ollutta kuusen verrokkikronologiaa pidemmälle. Ajoitustulos sai selvää tukea männyn verrokkikronologiasta ($t = 5,2$). Vaikka t-testisuurteen arvo jäi matalammaksi kuin Qwenselin talon tai Lokalahden tapulin kohteissa, voi ajoitusta pitää hyvin luotettavana. Tämä etenkin sen takia, että analyysissä kohteelle ei enää etsitty varsinaista ajoitusta, vaan sen perusteella arvioitiin, onko vuoden 1561 ajoitustulos oikea. Vaikka eri puulajin käyttäminen ajoittamisessa lisää epävarmuutta, on etenkin pohjoisen Suomen oloissa tyypillisesti kesän lämpötiloilla merkittävä vaikutus sekä kuusen että männyn kasvuun. Siten puiden kasvuvaihtelu voi olla hyvinkin samanlaista, ja eri lajien kronologioita on

mahdollista käyttää ajoituksen tukena, kuten nyt osoitettiin.³⁰

Puuholvin kantavien rakenteiden ajoittuminen vuosiin 1560–1561 tuo lisävaloa Keminmaan vanhan kirkon ilmeisen mutkikkaaseen, reformaation tuoksinassa tapahtuneeseen rakennusprosessiin. Kirkkohanke käynnistyi 1520-luvulla, aivan reformaation kynnyksellä, ja jo aiemmin tiedetty sakariston ja runkohuoneen kattorakenteiden yli 20 vuoden ikäero maalaa kuvaa haastavissa olosuhteissa toteutetusta ja kesken jääneestä rakennusprosessista.

Runkohuoneen kattorakenteiden ja puuholvin välinen vuosikymmenen ikäero täsmentää edelleen kokonaiskuvaa reformaation murroskaudella toteutetun kirkkohankkeen haasteista. Mahdollisesti Keminmaalla odoteltiin vielä runkohuoneen kattorakenteiden valmistumisen jälkeen 1550-luvun alussa noin vuosikymmenen ajan mahdollisuutta rakentaa kirkkoon alkuaan suunnitellut tiiliholvit. Mahdollisesti varojen puuttuessa seurakunta rakensi kirkkoon lopulta puuholvin 1560-luvun taitteessa. Jää epäselväksi, minkä vuoksi puuholvin laudoitus on ainakin osin uusittu vuoden

1650 tienoilla. Joka tapauksessa vuosiluku 1650 kuvaa tämän laudoituksen uusimista, sillä kuten aiemmin on osoitettu, saattavat maalaukset olla peräisin vasta 1680-luvulta.³¹

Keminmaan vanhan kirkon puuholvin ajoitus täsmentää laajemminkin kuvaa reformaation murroksen kirkkohankkeiden haasteista. Keminmaan vanhan kirkon rakentaminen jäi kesken kuten monessakin muussa keskiaikaisen Turun hiippakunnan seurakunnassa, missä kivikirkon rakentaminen käynnistyi 1510- tai 1520-luvulla.³²

LOPUKSI

Suomessa dendrokronologiaa on käytetty kansainvälisessä mittakaavassa toistaiseksi vähäisessä määrin muihin kuin arkeologisista konteksteista löytyneisiin puurakenteisiin ja keskiaikaisten kivikirkkojen puurakenteisiin. Tässä artikkelissa käsitellyn kolmen kohteen ajoitusta on pohdittu aiemmassa tutkimuksessa pitkään, osin 1900-luvun alkupuolelta. Ajoitustulokset tarkentavat jokaisen kohteen osalta historiallista tilannetta, johon näiden rakennusten pystyttäminen liittyi.

Artikkeli tuo dendrokronologian osalta esiin etenkin kuusen uudenlaisia ajoitusmahdollisuuksia sekä Keminmaan esimerkin osalta mahdollisuuden varmentaa kuusen ajoitustuloksia verraten männyn verrokkikronologiaan.

Niin Qwenselin talo, Lokalahden kellotapuli kuin Keminmaan vanhan kirkon puuholvi ajoittuivat kaikki varsin myöhäiseen ajankohtaan, kun ajoitustuloksia verrataan aiemman tutkimuksen pohdintoihin. Qwenselin talo pystytettiin 1730-luvun lopussa, muutamia vuosia ennen kuin venäläiset maanmittarit piirsivät rakennukseen

Turkua esittävään kaupunkimittaukseen vuosina 1741–1743. Ajoitus noin vuoteen 1736 sopii erinomaisesti myös historialliseen tilanteeseen, jossa rakennuksen omistajan talous kasvoi nopeasti. Lokalahden kellotapuli taas ajoittui samanaikaiseksi kuin tapulin laudoituksen vanhin graffiti vuodelta 1681. Keminmaan puuholvin ajoitustulos noin vuoteen 1561 luo lisävaloa reformaation taitteessa toteutetun kivikirkkohankkeen mutkikkaisiin vaiheisiin.

Kaikissa kohteissa artikkelin kirjoittajat – dendrokronologit, restaurointiarkkitehdit ja historiantutkijat – tekivät tiivistä yhteistyötä. Onkin merkittävää, että näiden alojen tutkijat käyvät jatkuvaa vuoropuhelua ja ymmärtävät syvällisesti toistensa tutkimusmenetelmiä sen sijaan, että kommunikaatio pohjautuisi puhtaasti ajoitusraportteihin.

Panu Savolainen,
apulaisprofessori, Aalto-yliopisto
panu.savolainen@aalto.fi

Tuomas Aakala,
apulaisprofessori, Itä-Suomen yliopisto

Marko Huttunen,
restaurointimestari, arkkitehti, Livady Oy

Laura Laine,
arkkitehti, DI, väitöskirjatutkija,
Aalto-yliopisto

Tuomo Wallenius,
FT, yliopistotutkija, Helsingin yliopisto

Lauri Viinikkala,
FT, toiminnanjohtaja, Liedon Vanhalinna
-säätö

- 1 Tutkimukset on toteutettu Lokalahden kello-
lotapulin osalta osana Keskiajan puuraken-
nusperintö Suomessa -hanketta (rahoitta-
jina Suomen Kulttuurirahasto ja Koneen
säätö), ja Qwenselin talon ja Keminmaan
laipion osalta ajoitusten teettämisestä vas-
tasi Iloinen tiede Oy ja Keminmaan näyt-
teenotosta Livady Oy.
- 2 Speer 2009, 508.
- 3 Speer 2009.
- 4 Fritts 1974.
- 5 Loader et al. 2021.
- 6 Aakala et al. 2018.
- 7 Loader et al. 2021; Billamboz 2008.
- 8 Fagerstedt ym. 2005.
- 9 Fowler & Bridge 2017.
- 10 Axelsson & Larsson 2013.
- 11 Sahlberg 1949.
- 12 Sahlberg 1949.
- 13 Viitaharju 1988.
- 14 Wallenius 2021.
- 15 Viitaharju 1988.
- 16 Viitaharju 1988; KA läänintilit, Turun hen-
kikirja 1736.
- 17 Mattias Hallgren, pers. comm. 1.9.2021.
- 18 Lindberg 1934.
- 19 Riska 1959.
- 20 Paasio 1986.
- 21 Katselmuksen tekivät Panu Savolainen,
Lauri Viinikkala ja Ilona Vanhakartano
29.9.2021.
- 22 Aakala 2021.
- 23 Riska 1959.
- 24 Paasio 1986.
- 25 Esim. Hiekkänen 2003b, Hiekkänen 2007.
- 26 Laine 2019.
- 27 Hiekkänen 2003a, Hiekkänen 2005.
- 28 Huttunen & Saarinen 2017; Savolainen et
al. 2018; Laine 2019.
- 29 Aakala 2020.
- 30 Aakala 2020.
- 31 Savolainen et al. 2018.
- 32 Esim. Hiekkänen 2007.

Arkistolähteet

Alkuperäisaineistot

Kansallisarkisto, läänintilit.

Julkaisemattomat raportit

Aakala, Tuomas 2020. *Keminmaan vanhan kir-
kon laipiorakenteiden dendrokronologinen ajoi-
tusraportti.*

Aakala, Tuomas 2021. *Lokalahden kellotapulin
nurkkapilareiden dendrokronologinen ajoitusra-
portti.*

Huttunen, Marko & Saarinen, Lauri 2017. *Ke-
minmaan vanhan kirkon rakennetutkimus.* Ke-
minmaan seurakunta ja Livady Oy.

Wallenius, Tuomo 2021. *Turun Qwenselin talon
dendrokronologinen ajoitusraportti.*

Tutkimuskirjallisuus

Aakala, T., Berninger, F. and Starr, M., 2018. The
roles of competition and climate in tree growth
variation in northern boreal old-growth forests.
Journal of Vegetation Science, 29(6), pp.1040-
1051.

Axelsson, Thorbjörn & Larsson, Lars-Åke 2013.
What is a good TTest value to ensure a dating?
[https://www.cybis.se/forfun/dendro/TTEST/in-
dex.htm](https://www.cybis.se/forfun/dendro/TTEST/index.htm) [haettu 3.5.2021]

Billamboz, A., 2008. Dealing with heterocon-
nections and short tree-ring series at different
levels of dating in the dendrochronology of the
Southwest German pile-dwellings. *Dendrochro-
nologia* 26(3), 145–155.

Fagerstedt, Kurt; Pellinen, Kerttu; Saranpää,
Pekka & Timonen, Tuuli 2005. *Mikä puu - mistä
puusta*. 2. painos. Yliopistopaino, Helsinki.

Fowler, Anthony & Bridge, Mark 2017. Empiri-
cally-determined statistical significance of the
Baillie and Pilcher (1973) t statistic for British
Isles oak. *Dendrochronologia* 42, 51–55.

Fritts, H.C. 1974. Relationships of Ring Widths
in Arid-Site Conifers to Variations in Monthly
Temperature and Precipitation. *Ecological Mono-
graphs* 44, 411-440.

Hiekkänen, Markus 2003a. The Reformati-
on and Unfinished Churches in Finland. Da-
vid Gaimster & Roberta Gilchrist (eds.), *The*

- Archaeology of Reformation 1480–1580*. Maney, Leeds.
- Hiekkanen, Markus 2003b. *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava, Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 2005. Keminmaan keskiaikaisen kivikirkon rakentamisajankohdan uudelleenarviointia. *Faravid* 2005, 35–52.
- Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Laine, Laura 2019. *Keminmaan vanha kirkko. Rakennushistoriaselvitys*. Diplomityö, Aalto-yliopisto, arkkitehtuurin laitos.
- Lindberg, Carolus 1934. *Suomen kirkot*. Helsinki.
- Loader, N.J., McCarroll, D., Miles, D., Young, G.H., Davies, D., Ramsey, C.B., Williams, M. and Fudge, M., 2021. Dating of non-oak species in the United Kingdom historical buildings archive using stable oxygen isotopes. *Dendrochronologia* 69.
- Paasio, Veikko 1986. *Lokalahden historia*. Uudenkaupungin kaupunki, Uusikaupunki.
- Riska, Tove 1959. *Suomen kirkot I. Vehmaan rovastikunta*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Sahlberg, Irja 1949. Qwensel, porvaristalo 1700-luvun Turusta. *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu 1940*, 3–29.
- Savolainen, Panu; Laura Laine, Elina Wirkkala, Lauri Saarinen & Marko Huttunen 2018. Historiallisen arkeologian näkökulma keskiajan ja uuden ajan alun kivikirkkoon – tapaustutkimus Keminmaan vanhasta kirkosta. *SKAS 2/2018*, 40–64.
- Speer, J.H., 2009. *Fundamentals of tree-ring research*. Indiana State University. Terre Haute, USA.
- Viitaharju, Johanna 1988. Qwenselin talo ja sen rakennukset. *Aboa 1988: Turun maakuntamuseon vuosikirja 52*, 40–75.

VIKTIGT VERK OM HUR SAMLINGAR OCH FORNMINNEN HAR SKYDDATS UNDER KRIGSHOT

Magnus Legné: *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*. Makadam förlag: Göteborg – Stockholm 2022. 450 s. ISBN 978-91-7061-368-5.

Professor **Magnus Legné** har utkommit med en noggrann och intressant forskningsresa till arkeologiska och historiska samlingars historia då han skrivit hur man strävade efter att skydda samlingarna i Sverige, men även i grannländerna under 1900-talet, särskilt med tanke på krigshot. Första världskriget hade varit ett fasansfullt förödande krig i Europa då det gäller såväl människor som kulturmiljöer. Under 1920-talet blev det särskilt viktigt att på nivån av internationell och nationell lagstiftning, men även pragmatiskt på lokal samlingspolitisk nivå se över skyddet av kulturarvet i händelse av krig och kriser. Samtidigt gjorde forskarna viktiga ideologiska insikter i konservering och skötsel av föremål, vilket kom att utgöra en revolt mot 1800-talets restaureringsidéer som upplevdes ha vållat mer skada än nytta för objektet. Synen på den nationella historien, här med fokus på synen på svensk historia, var också i förändring under mitten av 1900-talet, vilket dels påverkade och å andra sidan påverkades av behovet av att skydda kulturmiljön och samlingarna mot potentiella skador åsamkade av kriget. Detta berörde

även kraftigt frågan om vilka föremål eller kulturminnen som var viktigast att skydda. Processen om att planera och publicera skriftliga råd om hur samlingarna skulle skyddas mot lufräder hade börjat redan på 1930-talet och hade sin bakgrund i en allmän internationell behandling av dessa frågor, påvisar Legné. Egentligen kom kriget att utvisa att propaganda, vandalisering etc. kom att vara mycket mer ödesdigert för kulturarvet än luftkrig.

En av verkets huvudpersoner, och den främsta att vara aktiv inom skyddet av föremål, byggnader och samlingar under andra världskriget, var konsthistorikern **Johnny Roosval**. Han hade skrivit sin avhandling år 1903 om altarskåp och var expert på medeltidskonst. Han sammanställde rapporter om tillståndet i olika kyrkor och kyrkomuseer i landet och planerade konkreta skydd av monumenten mot luftanfall. Dessutom översåg han aktivt processen att föra skulpturhelheten Sankt Görän och draken i Storkyrkan i skydd åren 1940-44. För att skydda samlingarna i Stockholm utnyttjades gamla trafiktunnlar som sprängts på 1930-talet samt byggdes ett helt skyddsrum i Skansenberget.

En annan som på ideologisk nivå arbetade för vikten av beskydd av kulturarvet i händelse av krig var rikantikvarien **Sigurd Curman**. Titeln på föreliggande verk anspelar faktiskt till en artikel som Curman skrev för att betona betydelsen av skyddet av kulturminnen i kristider. Legnér skriver här om regelrätt historiebrev i propagandan av det svenska kulturarvets behov av skydd också i ett internationellt perspektiv. Legnér har lagt märke till att till exempel skyddsåtgärderna och inventeringen samt konserveringen av kyrkorna på Gotland under andra världskriget gjorde att de dokumenterades ordentligt och omfattande forskningsinformation om dem kunde publiceras.

Legnér har använt sig av ett väldigt varierande och rikt källmaterial: brev, dagböcker, tidningsartiklar och forskningslitteratur, vilket gör att ämnet avhandlas på ett digert och djuplodande vis. Jämförelserna till grannländerna såsom Finland är väldigt välkommet och jag hoppas att verket också når en stor läsarkrets bland experterna här. Legnér tar jämförelsevis upp på ett berömligt vis hur man som sagt även strävade ef-

ter att skydda samlingar och kulturminnen i Finland. Legnér beskriver kort hur det förefaller som om man i Finland under ledning av statsarkeologen **C. A. Nordman** var tämligen dåligt förberedda på evakuering av föremålen från exempelvis Finlands nationalmuseum. Man hade handskrivna listor att tillgå och också här prioriterades något Legnér kallar för "elitföremål", som vid den här tiden avspeglade vad som var viktigast att bevara för den finländska historien och självbilden. Legnérs verk har också en del intressanta fotografier att presentera om processen att evakuera föremål från Helsingfors till bland annat Sjunby gård.

Det här temat blev överlag skrämmande aktuellt då boken nyss hade utkommit i vårvintras i och med Rysslands anfällskrig i Ukraina. Att stifta bekantskap med temat just nu är ställvis tungt, men extremt nödvändigt, i och med det spända politiska läget i Europa år 2022. Krig aktiverar nationellt bruk av historia och kulturarv, och dylikt kan skönjas även på 2020-talet. Den här boken rekommenderas därför speciellt för studerande och sakkunniga inom forminnesvården och personer som är ansvariga för museisamlingar. Det är högst troligen dags att se över möjliga skyddsplaner för våra byggnadshistoriska minnen, vår kulturmiljö och museisamlingar just nu. Legnérs verk ger en viktig teoretisk bas och historisk bakgrund till vad som gjordes för att förbättra skyddet på 1900-talet, vilket kan vara oerhört nyttigt att känna till även idag.

Eva Ahl-Waris,
FD, fri forskare
eva.ahlwaris@gmail.com

KAKSI SKANDINAVIAN HISTORIALLISEN ARKEOLOGIAN SYNTEESIÄ

Jonas Monié Nordin: *Mellan medeltid och modernitet. En introduktion till historisk arkeologi från högmedeltiden till i dag*. Studentlitteratur. Lund 2021. 378 s.

Jonas Monié Nordin: *The Scandinavian Early Modern World. A Global Historical Archaeology*. Abingdon & New York. Routledge 2020. 292 s.

Jonas Monié Nordinin kaksi tuoretta teosta ovat ensimmäiset yhteenvedot ja yleiskatsaukset uuden ajan alun arkeologiaan Pohjoismaissa. Monié Nordin analysoi aikoinaan väitöskirjassaan keskiaikaista Taalainmaata, mutta on sen jälkeen painottunut tutkimuksessaan varhaismoderniin Skandinaaviaan globaalissa kontekstissa. Äkkiseltään voisi luulla, että hänen tuoreissa kirjoissaan on kyse saman teoksen kahdesta eri kielisestä versiosta, mutta näin ei ole. Englanninkielinen teos on analyysi varhaismodernista Skandinaviasta globaalissa kontekstissa ja ruotsinkielinen puolestaan yliopisto-opetukseen soveltuva historiallisen arkeologian käsikirja.

The Scandinavian Early Modern World painottuu alaotsikkonsa mukaisesti Skandinaavian maiden rooliin osana uuden ajan alussa nopeasti kasvanutta maailmantaloutta ja korostaen historiallisen arkeologian näkökulmaa. Englanninkieliseen termiin Scandinavia luetaan tässä myös Suomi sekä

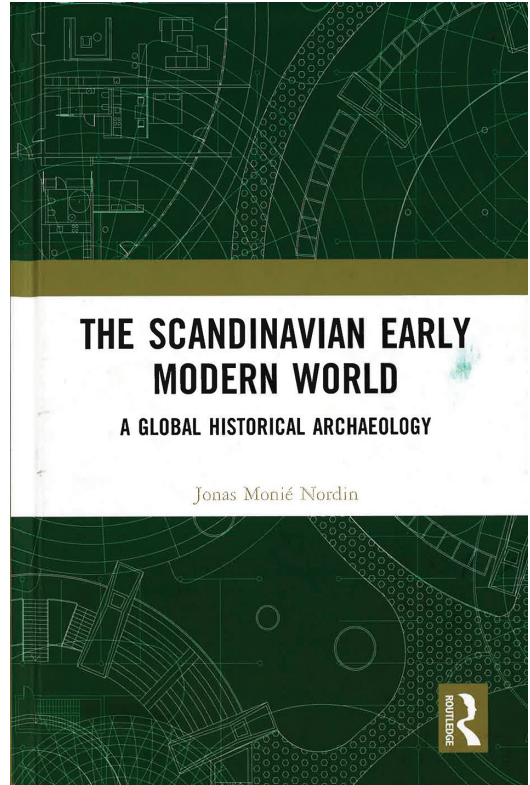

arktisia alueita Pohjois-Atlantilla ja Jäämerellä. Lisäksi tarkastelussa ovat Ruotsin ja Tanskan siirtokunnat ja pienet siirtomaat valtameren takana Afrikassa, Intiassa, Karibiassa ja Pohjois-Amerikassa. Otsikon aikarajaus on varhaismoderni, mutta painopiste on 1600-luvussa. Teos liittyy Ruotsin ja Tanskan valtakunnat ajankohtaiseen kolonialismia, globalisaatiota ja modernisaatiota analysoivaan kansainväliseen keskusteluun.

Ruotsi oli 1600-luvulla maailman johtava kuparin- ja raudantuottaja. Kuparin merkitys näkyy yksin Ruotsin siirtymisessä kuparirahakantaan 1620-luvulla. Maailmalla kuparille ja messingille oli suurta kysyntää globaalissa kaupassa. Niistä valmistetut pienet hakaset, soljet ja kynttilänjalat sekä eri kokoiset kattilat ja padat nousivat maailmankaupassa arvoon arvaamattomaan. Tärkein kuparikaivos oli Falunin Stora Kopparberget, jonka tuotannosta osa vietiin kuparina, osa jalostettiin messinkimanufaktuureilla erilaisiksi esineiksi. Rauta muodosti puolestaan sotateollisuuden selkärangan. Sadat masuunit ja kankivasarpajat tuottivat rautaa maailmanmarkkinoille niin armeijoiden kuin rauhanomaisen rakentamisen tarpeisiin. Joukko tykkivalimoja ja asemanufaktuureja olivat puolestaan puhtaasti sotateollisuutta. Saksasta, Alankomaista ja Valloniasta erityisesti 1600-luvulla muuttaneet kauppiat ja ammattityöväki näyttelivät merkittävää roolia metalliteollisuudessa ja -kaupassa niin Ruotsissa kuin Tanskassakin.

Monié Nordin nostaa esiin pohjoisten alueiden, Lapin ja Sapmén, hyödyntämisen maailmankaupan tarpeisiin. Hopeaa, kuparia ja rautaa etsittiin, louhittiin ja jalostettiin pohjoisilla alueilla, jossa niin etäisyydet kuin talvetkin olivat pitkiä. Pohjoisten alueiden hyödyntämistä voidaan pitää yhtenä varhaismodernin kolonialismin ilmentymänä. Se ulottui saamelaisalueiden ohella Pohjois-Atlantilla ja Jäämerellä sijaitseville valaanpyynti- ja muille asemille. Suomalaisesta näkökulmasta kaipaamaan jää tervatuotantoa, jolla on ollut valtava merkitys globalisoitumisessa – ja joka on tuhansien tervahautojen muodossa jättänyt jälkensä pohjoiseen metsämaisemaan.

Merten takaisista kohteista suomalaiset lukijat tuntevat erityisesti Pohjois-Ameri-

kan itärannikolla Delawaressa sijainneen Uuden Ruotsin. Arkeologisia kaivauksia siellä on tehty mm. kuvernööri Johan Printzin kartanolla ja lähiseudun asuinpaikoilla, joissa on tavoitettu jälkiä niin ruotsalaisista – ja suomalaisista – siirtolaisista kuin paikallisista intiaaniyhteisöistä. Uuden Ruotsin siirtokuntia vähemmän tunnettu on Ruotsin Afrikan Komppanian Kultarannikolla sijainnut tukikohta Carolusburg eli Cabo Corso nykyisessä Ghanassa. Edellisten ohella Monié Nordin analysoi mm. Tanskan Länsi-Intian siirtokuntia Karibianmerellä sijaitsevilla St. Croixin, St. Johnin ja St. Thomasin saarilla. Länsi-Intian plantaaseilta hahmottuu valtameren ylittävä yhteys säännönmukaisiin teollisuusyhdyskuntien kuten Upplannin valloniroukkien asemaakaavoihin.

Mellan medeltid och modernitet on ensimmäinen Pohjoismaita ja erityisesti Ruot-

sia koskeva historiallisen arkeologian käsikirja. Ajallisesti se kattaa 1300-luvulta eli myöhäiskeskiajalta nykyaikaan yltäviä teemoja. Teos on tarkoitettu niin käsikirjaksi kuin yliopistolliseksi oppikirjaksi. Yksin lopun kirjallisuusluettelo on hyödyllinen lisä historiallisen ajan arkeologin työkalupakkiin. Suomalaista tutkimusta ei ole unohdettu, mutta enemmänkin sitä olisi voinut olla. Kielimuuri toki vaikeuttaa tutkimustiedon etsimistä vanhan valtakunnan itäosista.

Jonas Monié Nordinin tekstissä painottuu globaali näkökulma, mikä on edellisen teoksen pohjalta varsin luonnollista. Mukana ovat vahvasti edustettuina niin saamelaiset kuin modernin ajan vähemmistöt kuten romanit. Keskiajan arkeologiasta löytyy vanhempia yleisteoksia, mutta varhaismodernin ja etenkin modernin ajan arkeologiasta ne loistavat poissaolollaan.

Teos jakaantuu kymmeneen temaattiseen pääluukuun. Niistä ensimmäisessä pohditaan historiallisen arkeologian olemusta ja toisessa tutkimushistoriaa. Kolmas luku käsittelee kuvallisia, kirjallisia ja kartografisia lähteitä, kun taas neljäs painottuu keramiikkaan ja muihin mineraalipohjaisiin esineisiin kuten liitupiippuihin, tiiliin ja lasiin. Viidennen luvun teemana ovat asutut tilat eli erilaiset rakennukset pihoineen ja tonttimaineen. Kuudes luku käsittelee kaupunkiarkeologiaa ja seitsemäs teollisuutta eri muodoissaan. Kahdeksannessa luvussa painopiste on merellisessä arkeologiassa hylky-

tutkimusta unohtamatta ja yhdeksännessä ovat vuorossa erilaiset uskontoon ja uskomuksiin liittyvät teemat. Viimeinen pääluuku tarkastelee kuolemaa, valtaa ja väkivaltaa eri näkökulmista esimerkiksi taistelukenttiä ja mestauspaikkoja analysoiden.

Kirjassa on varsin runsas kuvitus, mikä on käsikirjalle ansioksi. Ilahduttavaa on, että lähes kaikki kuvat ovat monivärisiä. Jos jotain kaipaa niin karttoja. Historiallisia karttoja kirjasta löytyy, samoin kaivausten yleiskarttoja, mutta tekstiä täydentävät ja havainnollistavat Ruotsin tai Pohjoismaat kattavat eri ilmiöiden levintää esittävät kartat puuttuvat.

Teos on alallaan ensimmäinen ja sen kokoaminen vaatii laajojen kokonaisuuksien hahmottamista, syvällistä näkemystä ja oleellisen erottamista. Monié Nordin onnistuu esittelemään laajoja kehityslinjoja unohtamatta havainnollistavia yksityiskohtia. Läpi teoksen näkyy monitieteisyys ja lähdepluralistinen tutkimusote. Lyhyessä loppuluvussa kirjoittaja painottaa paikallisen, alueellisen ja globaalin hahmottamista ja ymmärtämistä tutkittaessa materiaalista kulttuuria. **Charles E. Orseria** lainaten: ”Think Globally, Dig Locally.” Tämä periaate leimaa molempia tässä esiteltyjä teoksia.

Georg Haggrén

Arkeologian professori (ma), Turun yliopisto
georg.haggren@utu.fi